

Güncel İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları

Editörler

Doç. Dr. Mehmet Sarıoğlan

Dr. Mehmet Fatih Sansar

Güncel İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları

ISBN: 978-2-38236-101-6

LIVRE DE LYON

 livedelyon.com

 [livedelyon](https://twitter.com/livedelyon)

 [livedelyon](https://www.instagram.com/livedelyon)

 [livedelyon](https://www.linkedin.com/company/livedelyon)

Sosyal Bilimler

LIVRE DE LYON

Lyon 2021

Güncel İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları

Editörler

Doç. Dr. Mehmet Sarıoğlan & Dr. M. Fatih Sansar

LIVRE DE LYON

Lyon 2021

Editörler/Editors • Doç. Dr. Mehmet Sarioğlan

 ORCID 0000-0003-4343-1225

Dr. M. Fatih Sansar

 ORCID 0000-0001-7439-2084

Kapak Tasarımı/Cover Design • Aruull Raja
Birinci Baskı/First Published • January 2021, Lyon

ISBN: 978-2-38236-101-6

© **copyright**

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the publisher's permission.

The chapters in this book have been checked for plagiarism by intihal.net

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

ÖN SÖZ

Sosyal bilimler olgusu temel olarak insan ve toplum odaklı akademik bir disiplin olması nedeniyle dinamik bir süreç olarak ifade edilebilir. Günümüzde küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin hızla yaygınlaşması ile birlikte bireylerin ve buna bağlı olarak toplumların yaşam şekillerinin dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu veriler doğrultusunda bireylerin ve toplumların yaşam dinamiklerinin hızla dönüşmesi sosyal bilimlere güncel yaklaşımları gerektirmiştir. Güncel yaklaşımların temel dinamikleri olarak aile, çocuk, toplumsal algı, edebiyat, sanat, tarih, iletişim, üretim yönetimi, turizm, din ve finans gibi bilim dallarında kayda değer ölçüde ön plana çıkmıştır.

Bu çerçevede bu eserde yedi bölümde sekiz akademisyen tarafından farklı bilim dallarında güncel yaklaşımlar belirlenmiştir. Anne, baba ve çocuk olgusu ile aile olgusunun yanı sıra, cinsellik olgusunun toplumsal algı açısından değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ötenazi konu yayınların alan yazındaki yönleri ile birlikte görsel iletişim aracı olarak manga olgusu incelenmiştir. Bu yaklaşımlara ek olarak Midilli Adası geleneksel sabun imalatı, yeni gelişen önemli bir turizm çeşidi olan gastronomi turizmi ve İslami finans disiplinleri alanında güncel yaklaşımlar geliştirilmiştir. Eserde yer alan bölümlerin bilimsel alan yazına, bilim insanlarına ve ilgili alanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ocak 2021

Doç. Dr. Mehmet Sarıoğlan & Dr. M. Fatih SANSAR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
Bölüm I D. Til Öğüt & F. Bilgiliöglu	
ANNE BABA ÇOCUK ÜÇGENİNDE AİLE-İÇİ ÇATIŞMA: LİTERATÜR TARAMASI VE BİR VAKA.....	1
Bölüm II F. Bozdağ	
CİNSİYET VE TOPLUMSAL ALGI AÇISINDAN YAŞLILARDA CİNSELLİK.....	23
Bölüm III H. Hoşgör	
LİTERATÜRDEKİ ÖTENAZİ KONULU YAYINLARIN FARKLI YÖNLERDEN İNCELENMESİ.....	39
Bölüm IV B. Akgün	
GÖRSEL İLETİŞİM ARACI OLARAK MANGA VE İLK BÜYÜK MANGA USTASI KATSUSHİKA HOKUSAI.....	55
Bölüm V A. Baykara Taşkaya	
MİDİLLİ ADASI'NDA SABUN İMALATI.....	63
Bölüm VI İ. Yaşar	
GASTRONOMİ TURİZMİNİN YERLİ TURİSTLERİN TATİL TALEBİ İÇİNDEKİ YERİNİN ARAŞTIRMASI: MUĞLA ÖRNEĞİ.....	95
Bölüm VII D. Tülgen Çetin	
İSLAMİ FİNANSIN TEMEL İLKESİ FAİZ YASAĞI: FAİZİN TARİHÇESİ VE İLAHİ DİNLERDE FAİZ.....	115

ANNE BABA ÇOCUK ÜÇGENİNDE AİLE-İÇİ ÇATIŞMA: LİTERATÜR TARAMASI VE BİR VAKA

*Family Conflict: Literature Review and a Case^*

Damla Til Öğüt¹ & Fatma Bilgiliolu²

¹(Dr.), Işık Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-mail: damlatilogut@gmail.com

 ORCID 0000-0002-6884-6649

²(Dr.), e-mail:fnbilgiliolu@gmail.com

 ORCID 0000-0002-2033-8223

Çatışma denince akla ilk gelenler anlaşmazlık, uyuşmazlık, zıtlık, çekişme gibi kelimeler olur. McEnery (1985) çatışmayı iki veya daha fazla değer sisteminin birbirleriyle etkileşimi olarak tanımlar (aktaran Dennen, 2005). Coser ise sosyal ilişkilerdeki çatışmayı değerler üzerine yapılan bir mücadele ve sınırlı statü, güç ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek, bunları yaparken de tarafların birbirlerini etkisiz hale getirme, yaralama veya elimine etme çabası olarak görür (Coser, 1956; aktaran Marta ve Alfieri, 2014).

Doğada da insan ilişkilerinde de sürekli bir uyum ve uzlaşma düşünülemez. Hiçbir ilişki veya etkileşim çatışmadan muaf değildir dolayısıyla mücadelenin yaşanabileceği her ilişki çatışmaya gebedir ve insanın olduğu her yer potansiyel bir çatışma sahnesidir. Aile, karmaşık dinamikleri, farklı kişilik yapılarını bir arada barındırması, sürekli değişen ve dönüşen yapısı ve maruz kaldığı toplumsal ve kültürel baskılar nedeniyle bu sahnelerin arasında en ilgi çekenlerden biridir.

Aile-içi çatışma hem araştırmacıların hem uzmanların hem de toplumun yakından ilgilendiği çok katmanlı ve kapsamlı bir olgudur. Aile-içi çatışma çok fazla biçimde tezahür edebilir, bazen anne-baba arasında, bazen bir ebeveyn ve çocuk arasında yaşanabileceği gibi bazı durumlarda ikiden fazla sayıda aile üyesini de içine çekebilir. Çatışmalar bazen belirli bir konuda ve kısa süreli yaşanabileceği gibi bazen de kronikleşen ve kendini tekrarlayan bir hale gelebilir. Çatışmaların, kendini tekrarlayan ve kronik bir hal aldığı hem ailenin hem de aile üyelerinin işlevselliğine önemli oranda zarar verdiği bilinmektedir.

Bu makale, anne-baba-çocuk üçgeninde çatışma konusunu literatürden de örnekler sunarak inceleme hedefiyle yazılmıştır. Makalenin ilk bölümü ebeveyn çatışması ve bunun çocuklara olan etkisi

üzerine yapılan literatür taramasının sonuçlarını sunmaktadır. İkinci bölümde ebeveyn-çocuk arasında yaşanan çatışma işlenmektedir ve ebeveyn-çocuk çatışması bir vaka sunumu ve tartışması üzerinden incelenmektedir.

1. Anne-baba Çatışması ve Çocuk Konulu Literatür

Anne-baba çatışması bugüne kadar çok fazla tartışmaya ve araştırmaya konu olmuş ve farklı açılarıyla çok defa incelenmiş bir olgudur. Araştırmacılar aile-içi dinamikler ve bunların çocuk üzerindeki etkilerini incelemeye başladıklarında her yaşta çocuğun anne-baba arasında yaşanan çatışmaya maruz bırakılmaktan oldukça olumsuz etkilendiği görülmüştür. Bu çalışmaları yaş gruplarına göre incelersek söz konusu tabloyu daha net görmek mümkün olacaktır.

Birçok araştırmada çocukların çok küçük yaşlarda dahi aile içinde yaşanan gerginliği hissettikleri ve çatışmaya maruz kaldıklarında buna olumsuz duygusal ve davranışsal tepkiler verdikleri görülmüştür. Amerika'da yürütülen bir araştırmada 2 yaşındaki çocuklar ve anneleri bir evin salonu gibi dekore edilen laboratuvar ortamına davet edilir ve bu ortamda çocuklar oyunlar oynarlar. Bu oyunlar sırasında çocuklar arka planda iki yetişkinin olumlu ve öfkeli (birbirlerini suçladıkları) etkileşimine maruz bırakılır. Bu iki yetişkin çocuğun da görebileceği kadar yakındadırlar fakat çocuk veya anneye herhangi bir etkileşime girmezler, sadece aralarında sözlü olarak tartışırlar. Öfkeli etkileşime maruz kalmanın çocukların oyun sırasında stres ve agresyon seviyelerini arttırdığı tespit edilir. Hiç tanımadıkları iki kişinin, kısa süreli tartıştığı, konunun kendilerini hiç ilgilendirmedeği ve tartışmanın içine çekilmedikleri bu durumda bile çocuklar gözlemledikleri öfke ve sakin iletişim arasındaki farkı çok net anlayarak öfkeli etkileşimden belirgin şekilde rahatsızlık duyarlar. Üstelik gördükleri bir şiddet sahnesi değil sadece sözlü tartışma ve gerginlikken bile. Hal böyleyken hayatının merkezindeki, tüm varlığının ve güvenliğinin bağlı olduğu iki kişinin, anne ve babalarının, sürüp giden tartışmasına maruz kalmanın küçük çocukları nasıl derinden sarstığını anlamak zor değil (Cummings, Iannotti ve Zahn-Waxier, 1985).

Peki aile-içi çatışmanın bir seferlik olmadığı ve sürdüğü durumlarda çocuklar çatışmaya karşı duyarsızlaşır mı? Bir diğer deyişle çatışma devam ettikçe çocuğa etkisi azalır mı? Bu soruyla yola çıkılan bir araştırmada, Davies ve Cummings (1995) 4-8 yaşları arasındaki çocukların önce belli duyguları hissetmelerini sağladılar ve sonrasında onları çatışmaya maruz bırakırlar. Görülür ki halihazırda olumsuz bir ruh halinde iken çatışmaya maruz kalan çocuklar izledikleri çatışma sonucunda daha fazla stres yaşarlar, gördüklerini daha olumsuz algıladılar ve duygularını daha zor kontrol ederler. Sürece olumlu bir ruh halinde başlayanlar ise gördüklerini daha yapıcı bir pencereden yorumlar ve tartışan çiftin geleceğiyle ilgili

daha olumlu tahminlerde bulunurlar. Gergin bir aile ortamında yaşayan çocukların genel olarak daha gergin, endişeli, kaygılı olduklarını birçok araştırmadan da biliyoruz. Bu gibi araştırmalar zaten halihazırda olumsuz bir ruh halinde olan bir çocuğun, aile içinde şahit olduğu gerginliklerden sakin veya pozitif duygulardaki bir çocuktan daha çok etkilendiğini gösteriyor. Yani çatışmanın etkileri çocuğun duygusal dünyasında kümülatif olarak birikiyor. Sonuç olarak da çocuk gerginliğe karşı duyarsızlaşmıyor, aksine çatışmaya maruz kaldıkça gitgide daha da hassaslaşıyor.

Çocukların erken yaşlarda dahi aile-içi çatışmadan bu oranda etkileniyor olmalarını açıklamaya çalışan uzmanların üzerinde durduğu yaklaşımlardan biri duygusal güvenlik yaklaşımı (“Emotional Security Hypothesis”) olmuştur. Bağlanma Kuramına göre çocukların duygusal olarak güvende hissetmeleri ilk yıllarda kurdukları ebeveyn-çocuk ilişkilerinin kalitesine bağlıdır (Bowlby, 1969). Kökeni Bağlanma Kuramına dayanan duygusal güvenlik yaklaşımına göre ise çocuğun güvende hissetmesi için ebeveyn-çocuk ilişkisinin sağlam olması gereklidir fakat yeterli değildir. Çocuğun nasıl bir aile ortamı içinde büyüdüğü ve anne-babasının ilişkisinin kalitesi de çocuğun ne oranda güvende hissettiği konusunda belirleyici rol oynar. Anne-babası arasında çatışmaya maruz kalarak büyüyen çocuk kendini duygusal olarak güvende hissedemez ve bu durum hayatında gerginlik ve stresin sürekli olmasına sebep olur (Davies ve Cummings, 1994).

Tüm dünyada ebeveyn çatışmasının etkilerini inceleyen ve ergen katılımcılarla yürütülen çok sayıda araştırma vardır. İran’da yaşları 10-12 arasında değişen 81 çocukla yapılan bir araştırmada, araştırmacılar boşanmaları iki başlık altında incelerler. İlk grup ilişkileri aslında duygusal olarak bitmiş olmasına rağmen boşanmayan, kağıt üstünde hala evli olan çiftler (“duygusal boşanma”) ve çocuklarından oluşurken ikinci grup ise yasal olarak da boşanmış olan çiftler ve çocuklarının olduğu grup olarak belirlenir. Sonuçlara bakıldığında ilk gruba ait ebeveynlerle büyüyen çocukların daha fazla ruhsal ve davranışsal sorun yaşadıkları görülür (Hashemi ve Homayuni, 2017). Bu sonuçların arkasında yatan birkaç sebep olabilir. Bunlardan bir tanesi aralarında duygusal bir yakınlık kalmamasına rağmen aynı evde yaşayan yetişkinler arasında yoğun çatışma yaşanıyor olma ihtimalidir. Ebeveynlerin aynı çatı altında fakat duygusal olarak kopuk ve gergin olduğu ailelerde büyüyen çocukların bundan olumsuz etkilenmesi şaşırtıcı değil. Bu gibi sonuçlar gösteriyor ki aslında duygusal olarak kopmalarına rağmen bir arada kalan çiftler maalesef çocuklarını korumuş olmuyor, çocukların çoğu ebeveynlerinin mutlu olmadığını, orada olmak istemediğini ve ilişkiyi kağıt üstünde olmasa da içlerinde bitirdiklerini hissediyorlar ve bunlardan olumsuz şekilde etkileniyorlar. Aynı şekilde Nepal’de Brauner, Axinn ve Ghimire

(2020) tarafından yürütölen bir araştırmada sonuçlar gösteriyor ki anne-baba arasındaki duygusal bağ ve çocukların okulu bırakma sıklığı arasında olumsuz bir korelasyon var. Bu da demek oluyor ki anne babaları arasındaki duygusal bağ daha güçlü olan çocuklarda okulu bırakma davranışı daha nadir görülürken anne baba arasındaki duygusal bağın daha gevşek olduğu ailelerde çocukların okulu bırakma sıklığı daha yüksek oluyor. Dolayısıyla toplumda genel geçer bir inanış olan her ne pahasına olursa olsun çocuklar için evliliğin sürmesi gerektiği inanışı da bu sonuçlar ışığında masaya yatırıldığında görülüyor ki aslında duygusal olarak kopmuş olan ebeveynler aynı evde kaldığında bu, çocuklara yarar değil zarar verebiliyor.

Literatürde aile-içi süreçleri araştıran bir grup araştırmacı boşanmanın çocuklar için çok zararlı olduğundan ve boşanan ailelerdeki çocukların bundan çok olumsuz etkileneceğinden bahseder. Ulusal Aile ve Ev Araştırması da (“National Survey of Families and Household”) “Mesele çatışma mı boşanma mı?” sorusunun cevabını arayan araştırmalardan bir tanesi olarak karşımıza çıkar. Yaşları 10-17 arasında değişen çocuklar ve ebeveynleri ile yapılan bu kapsamlı çalışmada toplam 618 çocuk-ebeveyn ikilisinden veri toplanır. Çocuklar 4 grupta incelenir. Bunlar ailesi boşanmış ve çatışmanın fazla olduğu, ailesi boşanmış ve çatışmanın az olduğu, ailesi bir arada ve çatışmanın fazla olduğu, ailesi bir arada ve çatışmanın az olduğu gruplardır. Bu gruplardaki çocukların depresyon, kaygı, agresif davranışlar, sosyal problemler gibi çeşitli ruhsal ve davranışsal sorunları değerlendirilir. Çatışmanın birçok alanda çocukları olumsuz etkilediği ve yüksek çatışmalı aileden gelen çocukların daha olumsuz sonuçlar bildirdiği görülür. Boşanmış ve bir arada aileler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir fark gözlenmez (Vandewater ve Lansford, 1998). Bu sonuçlar gösteriyor ki ailenin boşanmış olması çocuk daha fazla sorun yaşayacak anlamına gelmiyor. Öte yandan aile içinde çatışma yaşanıyor oluşu çocuğun daha fazla duygusal ve davranışsal sorun yaşama ihtimalini önemli oranda arttırıyor. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde boşanma, eğer çocuğu çatışmalı aile ortamından uzaklaştırmayla sonuçlanıyorsa çocuk için zararlı değil aksine yararlı bile olabilir.

Çocukların çatışmadan neden etkilendiğine yönelen araştırmacılar çatışma ve çocuklarda görölen olumsuz davranışsal sonuçların arasındaki ilişkiyi incelerken Sosyal Öğrenme Kuramından da yararlanırlar. Bu kurama göre çocuklar yetişkin ilişki modellerini izleyerek birçok konuda bilgi edinirler. Çocuklar içinde buldukları ortamda yaşananları kaydederek ve bu kayıtlar kendi davranışlarını da şekillendiren önemli kaynaklar haline gelir (Bandura, 1977, 1986). Bu yaklaşımdan yola çıkarak etkili iletişim ve sorun çözme becerilerine sahip ebeveynlerle yaşayan çocuklar da anlaşmazlığın yıkıcı olması gerekmediğini, etkili yöntemlerle

sağlıklı iletişim kurulabileceğini ve sorunların yapıcı şekillerde çözülebileceğini öğrenirler. Öte yandan çatışma, kronik gerginlik, kavga veya şiddet içinde büyüyen çocukların ise bu tür olumlu beceriler geliştirmesi daha zordur.

Ebeveyn çatışmasını inceleyen literatür ağırlıklı olarak çocuk ve ergen katılımcılarla yürütülen çalışmalardan oluşuyorsa da yetişkinlerle yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bu tür çalışmalarda geçmişte aile-içi çatışmaya maruz kalmış ve bugün artık yetişkin olmuş bireylerden veri toplanır ve bu veriler incelenir. Böylece “Geçmişte aile-içi çatışmaya maruz kalmış olmak sadece kısa süreli olumsuz etkilere mi yol açıyor yoksa bu olumsuz etkiler uzun yıllar varlığını sürdürüyor mu?” sorusuna cevap aranır.

Avustralya’da yürütülen bir çalışmada ergenlikteki aile-içi süreç ve yaşantılar ve bunların genç yetişkinlik hayatına olan etkileri incelenir. Üniversite öğrencisi olan katılımcılardan depresyon, anksiyete, stres, hayat tatmini, sosyal ilişkiler ve kendilik algısı gibi alanlarda veri toplanır. Sonuçlara bakılınca geçmiş yıllarda aile-içi çatışmaya maruz kalmış olan kişilerin yetişkinlikte daha düşük hayat tatmini ve daha olumsuz kendilik algısı bildirdiği ve daha yüksek anksiyete, depresyon ve stres puanları aldıkları keşfedilir (Richardson ve McCabe, 2001).

Amerika’da 649 üniversite öğrencisinin katılımıyla gerçekleşen bir araştırmada aile-içi çatışmaya maruz kalmanın özgüven ve ruh sağlığı ile olan ilişkisine bakılır. Bu kişilerin %30’dan fazlası geçmişte ebeveynlerinin arasında çatışmaya maruz kaldığını bildirir. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde çocuklukta yaşanan aile-içi çatışmanın yetişkinlikte yaşanan özgüven sorunlarına büyük oranda katkıda bulunduğu görülür. Aynı zamanda çocukluğu kronik ebeveyn çatışmasına maruz kalarak geçenlerin yetişkinlikte daha sık depresyon ve alkol kötüye kullanımı ve bağımlılığı deneyimlediği de keşfedilir. Üstelik bu sonuçlar ailenin bir arada veya boşanmış olmasından bağımsızdır (Turner ve Kopiec, 2006).

Yine Amerika’da anne-babası boşanmış 60 üniversite öğrencisiyle yapılan kalitatif bir araştırmada aile-içi süreçler, aile-içi çatışma ve bunun gençlerdeki etkileri incelenir. Araştırmanın amaçları katılımcıların ebeveyn boşanmasıyla ilgili tecrübelerini dinlemek ve boşanmanın bugünkü yetişkin hayatlarına etkilerini keşfetmek olarak belirlenir. Boşanmış ailelerden gelen ve yetişkinlikte kendi ilişkileri ile ilgili kaygıları ve korkuları olduğunu söyleyenler aynı zamanda boşanma öncesi ve sonrasında ebeveyn çatışmasına maruz kalanlardır. Ebeveyn çatışması yaşanan ailelerdeki çocukların boşanmayı tüm aile için rahatlatıcı bir gelişme olarak değerlendirmeleri de bulgular arasında yer alır (Duran-Aydıntuğ, 1997).

Çocuklukta anne-baba çatışmasına maruz kalan kişiler büyüyüp kendi romantik ilişkilerini kurduklarında bu ilişkilerde neler yaşanacağı birçok araştırmacıyı meraklandırmış olmalı ki literatürde bu konuda çok çalışma bulunmaktadır. Amerika’da 353 yetişkin katılımcıyla yürütülen bir çalışma bu soruya cevap arayan çalışmalardan sadece biri. Bu çalışmada büyüdüğü evde çatışmalı bir evliliğe şahit olan kişilerin kendileri yetişkin olduklarında kendi ilişkilerinde daha az bağlılık hissettikleri ve daha az ilişki tatmini yaşadıkları ortaya çıkar. Öte yandan ailelerinde yoğun çatışma yaşanan ve bunun sonunda anne-babaları boşanan çocuklar yetişkinlikteki ilişkilerinde bu zorlukları daha az yaşarlar. Araştırmacılar boşanmanın çatışmanın etkilerini büyük oranda ortadan kaldırarak çocukları bir nevi koruduğu sonucuna varırlar (Braithwaite, Doxey, Dowdle ve Fincham, 2016). Yine Amerikalı araştırmacıların yürüttüğü 1980’lerde başlayan ve 2003’e kadar süren bir araştırmada önce ailelerden sonra da bu ailelerin zaman içinde büyüyüp kendi evliliklerini yapan çocuklarından veri toplandığında görülür ki kendi ebeveynleri yoğun çatışma yaşayan çocukların kendi evliliklerinde ayrılma/boşanma ihtimalleri de aileleri çatışma yaşamayan çocuklara göre daha yüksektir. Hatta aileleri çatışma yaşayanlar arasında anne-babaları boşanmayanlar, boşananlara göre daha büyük tehlike içindedir (Gager, Yabiku ve Linver, 2016).

Peki anne-baba çatışmasına maruz kalmak sadece duygusal ve sosyal sonuçlara mı sebep olur? Hollanda’da 15.000’in üstünde katılımcıyla yürütülen bir çalışmada aile-içi sorunlar ve çocukların fiziksel semptomları arasındaki ilişki incelendiğinde ebeveyn çatışması ve kronik ağrılar arasında bir ilişki tespit edilirken anne-baba boşanması ve kronik ağrılar arasında bir bağlantı bulunmaz. Bu da demek oluyor ki yoğun anne-baba çatışmasına maruz kalan çocuklar ileriki yıllarda bunu deneyimlemeyenlere göre daha fazla kronik ağrı çekmektedirler. Bu çocukların en sık kronik ağrı hissettiği vücut bölgeleri ise ayaklar, bacaklar, kasık bölgesi, baş ve sırt olarak belirlenir (Voerman ve ark., 2015). “Bu çocukların vücutlarında hissettikleri ağrıyla şahit oldukları çatışma arasında neden bir bağ olsun ki?” diye sorguladığımızda Amerikalı psikanalist ve yazar Clarissa Estes’in sözlerini hatırlamak yararlı olacaktır. Estes (2004, s.224) “Beden anımsar, kemikler anımsar, eklemler anımsar, hatta küçük parmak anımsar. Bellek, hücrelere resimler ve duygular şeklinde yerleşmiştir” der. Günümüzde artık zihin ve beden eskiden zannedildiği gibi birbirinden keskin sınırlarla ayrılmadığını, aksine sürekli etkileşim içinde olduğunu biliyoruz. Tüm diğer travmalar gibi anne-babasını şiddetle bağırırken, birbirini tehdit ederken veya öfke içinde birbirlerini hırpalarken gören çocuğun zihnine ve bedenine tüm bu anılar yerleşir. Tüm bu bilgiler ışığında konuyu değerlendirdiğimizde, geçmişte yaşanan bu travmatik deneyimlerin beden üzerinden kronik ağrılar şeklinde kendini göstermesi de şaşırtıcı değil.

Tüm bu bulguların ışığında konuyu değerlendirmek gerekirse, literatürde ebeveyn çatışmasına şahit olarak büyüyen çocukların bundan oldukça olumsuz etkilendiği konusunda bir fikir birliği olduğunu görürüz. Ebeveynler arası çatışma çocukları çok çeşitli şekillerde etkileyebilir. Binlerce katılımcıyla yapılan bu araştırmaları ve sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür: Tüm dünyadan bildirilen bu verilerle tekrar tekrar görüyoruz ki çatışma ve gerginlikle geçen bir çocukluk kişinin kendini nasıl gördüğü ve tanımladığından sosyal beceri ve ilişkilerine, duyguları regüle etme becerisinden fiziksel ve ruhsal sağlığa, ilişki kurma kapasitesinden kaygı seviyesine kadar birçok alanda olumsuz ve uzun süreli sonuçlara yol açar. Bu çocuklar sadece ergenlikte değil yetişkinlikte de geçmişte yaşadıkları olumsuz aile-içi deneyimlerin sonuçlarını yaşamaya devam ederler (McNeal ve Amato, 1998). Öte yandan literatürdeki tüm bu bulgular da göstermektedir ki boşanma eğer çocukları kronik aile-içi çatışmadan uzaklaştırıyor ise çocuklar için zararlı değil aksine yararlı, koruyucu ve rahatlatıcı olabilmektedir.

2. Çatışmanın Boyutları

Çatışmanın sıklığı: Araştırmalara göre aile-içi çatışma ne kadar sık tekrarlıyorsa çocuklar da yaşanandan o kadar olumsuz ve kalıcı şekilde etkilenirler. Başka bir deyişle nadiren yaşanan anlaşmazlıklar ve kavgalar çocukları sık sık tekrarlayan ve kronikleşmiş çatışma kadar çok etkilemez. Uzmanlara göre çocuklar ne kadar çok çatışmaya maruz kalırlarsa bu konudaki hassasiyetleri o kadar artar. Araştırmalarda iki farklı çocuğa çatışma içeren sahneler izletildiğinde geçmişte benzer sahnelere maruz kalmış çocuk kalmamış olana göre daha şiddetli bir tepki verir. Bu da demek oluyor ki çatışmanın çocuğun dünyasındaki etkisi katlanarak artmaktadır (Davies ve Cummings, 1994).

Çatışmanın konusu: Ebeveynler arasında yaşanan çatışma çocukla ilgili konularda ise çocuk konunun içine daha hızlı çekilebilir ve çatışmadan daha fazla etkilenebilir (Grych ve Fincham, 1993). Bunun arkasında yatan mekanizmaların tartışıldığı çalışmalarda en sık vurgulanan çocukların egosantrik oluşundan ötürü ailedeki çatışmayı kişiselleştirme eğilimi gösterebildikleridir. Başka bir deyişle çocukların erken yaşlarda kendileriyle alakalı olmayan ebeveyn çatışmasını bile kendileriyle ilgili olarak yorumlayıp bundan suçlu hissetme ihtimalleri yüksektir. Yaşananla ilgili kendilerini sorumlu gören çocuklar yoğun suçluluk duygusu yaşayabilir (Turner ve Kopiec, 2006) ki bu da gelecekte yaşadıkları depresyon gibi bazı duygusal sorunlara zemin hazırlayabilir.

Çatışmanın şiddeti: Çatışma dendiğinde bu, küçük uyuşmazlıklardan fiziksel şiddete kadar uzanan geniş bir yelpazeyi işaret eder. Yapılan araştırmalara göre aile-içi çatışma ne kadar şiddetliyse çocuklar da anne-babaları arasında yaşanandan o oranda etkilenirler. Aile-

içi şiddet içinde büyüyen kişiler yaşlılarına göre daha fazla duygusal, fiziksel ve davranışsal problem yaşarlar ve işlevsellikleri önemli oranda düşer (Onyskiw, 2003). İsrail’de 13-18 yaşları arasında 1014 ergenle yürütülen bir araştırmada ebeveynleri arasında yaşanan şiddetin (babanın anneye sözel ve fiziksel şiddet uyguladığı durumlar) bu kişilerin ailelerine olan yakınlık hislerine ve bağlılıklarına zarar verdiği keşfedilmiştir. Şiddet arttıkça ilişkilerin yıprandığı, yakınlık ve bağlılığın azaldığı da bulgular arasındadır (Winstok ve Eisikovits, 2003).

Çatışmanın sonuçlandırılması: Literatür incelendiğinde aile-içi çatışmanın bir diğer önemli boyutunun da çatışmanın sonuçlandırılması olduğu görülmektedir. Çocuğun önünde gerçekleşen çatışma eğer çözüme ulaştırılmaz ise çocuk bu durumdan daha olumsuz etkilenir. Öte yandan uygun şekilde çözümlenen tartışmaların çocuklara yararı bile olabilir çünkü çocuk ebeveynlerini izleyerek çatışmanın aslında her zaman olumsuz ve yıkıcı olmayabileceğini ve sorunları konuşarak çözmenin mümkün olduğunu öğrenebilir (Davies ve Cummings, 1994).

3. Anne-baba Çatışması Çocukları Neden Etkiler?

1970’lerde sistemler yaklaşımından yola çıkarak yapısal aile sistemleri kuramını oluşturan Salvador Minuchin, her ailenin bir sistem olduğunu ve alt-sistemlerden oluştuğunu söyler. Bu alt-sistemler düzgün işlediğinde ve birbirinden sağlıklı sınırlarla ayrıldığında bu, ailenin işlevselliğine katkıda bulunur. Bu yaklaşıma göre her aile çeşitli zorlayıcı hayat olayları yaşar, önemli olan sorun yaşamamak değil, esnek olmak ve adapte olabilmektir. Sağlıklı sınırlara ek olarak, bir aile sisteminin iyi işlemesi için ailede etkin bir hiyerarşi olması da önemlidir. Bu etkin hiyerarşinin en önemli göstergelerinden biri ebeveyn alt-sisteminin iyi çalışması ve aile içinde ebeveynlerin eş-başkanlar veya idareciler olarak görev yapmasıdır. Bu açıdan bakıldığında yoğun ebeveyn çatışması eğer anne-baba alt-sisteminin işlevselliğini bozuyor ve uyumu dinamitliyorsa, -ki genelde öyle olur- ailenin bu bölümünde yaşanan sorunların öteki bölümlere (ilişkilere) yansımaması da çok zordur. Dolayısıyla süregelen ve çözümlenemeyen çatışma söz konusuysa bu, büyük ihtimalle tüm aileyi etkileyecek ve sistemin işlevselliğine çomak sokacak bir olay olarak karşımıza çıkacaktır. (Minuchin, 1974; Minuchin, 1985). Peki çocukları zorlayan sadece çatışmaya şahit olmak mıdır yoksa çatışma ebeveyn-çocuk ilişkisine de bir şekilde aktarılır mı?

Bu konuda düşünen teorisyenler bu soruya genelde birkaç açıklama ile cevap vermeye çalışırlar. Bunlardan ilki taşma yaklaşımıdır (“the spillover framework”, Cox ve Paley, 1997; Cox, Paley ve Harter, 2001). Bu yaklaşıma göre anne-baba arasındaki gerginlik ebeveyn-çocuk ilişkisine de taşar. Bu durum, adeta kaynayan bir tencerenin taşması gibi düşünülebilir. Olumlu ilişkiler ve sağlıklı iletişimin söz konusu olduğu bir

ailede çocuklar bunların sonuçlarını deneyimlerken, olumsuzluk, gerginlik ve çatışma yaşandığında bu, çocukların anne-babalarıyla olan deneyimlerine de etki eder ve işlevsel olmayan ebeveyn-çocuk ilişkileriyle sonuçlanır (Krishnakumar ve Buehler, 2000). Aile-içi çatışma anne-babaların çocuklara olan sabrını ve olumsuz davranışlara olan tahammülü azaltır. Çatışma içinde olan ebeveynlerin çocuklarına daha az taktir gösterdiklerini, daha sert davrandıklarını ve daha zayıf denetleme davranışları sergilediklerini gösteren birçok çalışma mevcuttur (Turner ve Kopiec, 2006). Bu da taşma hipotezini doğrular nitelikte bir bulgudur.

Aile sistemleri perspektifinden yola çıkarak yapılan bir diğer açıklama ise kendi aralarında sorunlar yaşayan ebeveynlerin kendi problemlerini yok sayma ve bunun yerine çocukların gerçek veya hayali sorunlarına odaklanma eğiliminde olmaları olasılığıdır. Bu eğilim çift arasında yapay bir dayanışma yarattığından kendi sorunlarından bir süre de olsa uzaklaşmalarına sebep olabilir (Krishnakumar ve Buehler, 2000).

Telafi etme yaklaşımına (“the compensatory hypothesis”) göre ise, kendi aralarında yoğun çatışma yaşayan anne-babalar reddedilme ve tatminsizlik yaşarlar ve bunu telafi etmek amaçlı ebeveyn-çocuk ilişkilerine fazladan yatırım yapabilirler (Engfer, 1988; aktaran Krishnakumar ve Buehler, 2000). Bunun arkasında evlilik içinde yaşadıkları gerginlikler sonrası kendilerine bir destekçi bulma arzusunun ve bir taraftaki zorlukları öteki taraftaki ilişkide telafi eme çabasının yatıyor olması olasıdır. Bu noktada fazladan yatırım ilk bakışta olumlu bir şey gibi görünse de olması gerekenden fazla koruyucu, denetleyici olmak ve çocuğun üzerine fazla düşmek çocuğun sağlıklı gelişimini örseleyebilir ve çocuk-ebeveyn ilişkisinde zorluklar ve sıkıntılar yaratabilir.

Unutmamalıyız ki çatışma her ne kadar zararlı olsa da çocukların işlevselliğini bozan tek önemli ve etkili faktör değildir. Sağlam ve sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi, geniş aileden diğer bireylerle kurulan destekleyici ilişkiler veya boşanma gibi durumlarla çatışmadan uzaklaşmak çatışmanın etkilerini hafifletici etkenler olarak devreye girebilir. Literatürü dikkatle taradığımızda karşımıza aile-içi çatışma gibi çocuklar için risk faktörü oluşturan olgular hakkında çok fazla araştırma çıkmasına rağmen çocukları koyan koruyucu faktörler konusunda çok daha az çalışma olduğu göze çarpmaktadır. İlerleyen zamanlarda araştırmacıların bu konuda daha fazla araştırma ve inceleme yapması resmin tamamlanmasına yardımcı olacak ve çocuklarla ve ailelerle çalışan uzmanların yolunu aydınlatacaktır.

4. Anne-Baba ve Çocuk Arasındaki Çatışmaların Bir Vaka Örneği Eşliğinde Çok Yönlü Değerlendirmesi

Çocuklar doğum, büyüme, gelişme ve ayrışma şeklinde sıralayabileceğimiz birbiriyle etkileşen dinamik süreçler içinde anne-baba

çifti ile ilişki içindedirler. Bu ilişki mutlak bağımlılığın olduğu bebeklik döneminden destek verilene evrilen genç yetişkinlik dönemine kadar bir süreklilik içinde değişerek devam eder. Bu denli uzun bir etkileşim sürecinin hem anne-baba hem de büyüyen ve gelişen çocuk için karşılıklı çatışmalar da içeren seyri pek çok araştırmanın konusu olmuştur.

Canlı olarak insanın büyürken kendisine bakım verecek başkalarına gereksinimi onu diğer canlılardan farklılaştırır. Bu gereksinim Winnicott'a göre annenin çocuk, çocuğun anne gibi olduğu ve özdeşimin yoğun olduğu erken bebeklik evrelerindeki içiçeliği de kapsar (Winnicott, 1998). Tüm dünyada küçük farklarla da olsa belirlenen resmi olgunlaşma yaşlarına kadar devam ettiği öngörülen bakım ihtiyacı her evrede farklılaşsa da olağan ve ılımlı diyebileceğimiz ilişki çatışmalarının varlığı ile karakterizedir. Ebeveyn-çocuk çatışmalarının nasıl yönetildiği gelişebilecek psikososyal sonuçları belirleyen önemli bir faktör olarak görünmektedir (Burt, McGue, Krueger ve Iacono, 2005).

Çocuklarda görülen davranışsal ve duygusal sorunları çözümlmek için ilk bakılacak alan çoğunlukla anne-baba ve çocuk arasındaki ilişki ve o ilişkinin doğasıdır (Weaver, Shaw, Crossan, Dishion ve Wilson, 2015). Sistem teorisi aile-içi ilişkileri statik olmaktan çok dinamik süreçler olarak tarif eder (Sameroff, 1995). Bu yaklaşım çerçevesinden bakıldığında ebeveyn-çocuk çatışması, çocukta oluşacak sosyal ve duygusal zorlanmaları yordayabilecek faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

5. Bir Ebeveyn-çocuk Çatışması Vakası Olarak A

A, 15 yaşında lise öğrencisi genç bir erkektir. 10 yaşındaki kız kardeşi ve anne babası ile birlikte yaşamaktadır. Her iki ebeveyni de özel şirketlerde yönetici olarak çalışmaktadır.

A, anne-babası ile yaşanan çatışmalar nedeniyle onların isteği üzerine bir klinisyenle görüşmeye başlamıştır. A yaşananları kendisinin anlaşılmasına ve anne-babasının aşağılayıcı tutumlarına bağlamaktadır. “Böyle devam edersen hiçbir şey olamazsın, bak arkadaşların ne kadar başarılı, küçük kardeşin bile senden akıllı...” dediklerini çokça duymuştur. Anne-baba ise A'nın sorumluluklarını yerine getirmediğini, uyarıldığında öfkelenildiğini ve kardeşine karşı saldırgan tutumları olduğunu belirtmektedir. A derslere katılmak istememekte ve akademik başarısı giderek düşmektedir.

A ilk olarak ilkökul 1.sınıfta bir üniversitenin psikiyatri kliniğine başvurmuştur. Okuma-yazma becerilerinde yaşitlarının gerisindedir ve arkadaşları ile sorunlar yaşamaktadır. Bu zorluklar nedeniyle sıklıkla rehberlik servisi ile görüşmesi gerekmektedir. Davranışlarını kontrol etmekte zorlanmaktadır ve özellikle aile içinde daha belirgin ortaya çıkan sınır sorunları yaşamaktadır. Sınıfta ders saati süresince kalamamakta,

öğretmeni söz vermeden konuşmakta ve dersin ortasında sınıftan çıkmak istemektedir.

Uygulanan bilişsel gelişim değerlendirme testleri sonucunda A'nın uzun süre dikkatini sürdüremediği, acele yanıtlar verdiği ve öğrenme becerilerinin sınır özellikler taşıdığı yani norm değerlerin gerisinde olduğu görülmüştür. Davranışlarını kontrol etmekte zorlanmakta ve ev içinde, okulda ve başka sosyal ortamlarda kendisine konulan sınırlara uyum sorunları yaşamaktadır. Anne-babasının çalıştığı saatlerde A ve kardeşinin bakımını üstlenen bakıcılarla güçlükler oluşmuş, birkaç bakıcı değişikliği sonrası bakım işi yakın akrabaların desteği ile devam etmiştir.

Tüm bu değerlendirmelerle birlikte A'ya Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu ve Davranım Bozukluğu tanıları konmuş ve tedavi süreci başlamıştır. Tedavilere rağmen sorunlarda belirgin düzelme olmaması gerekçesiyle aile tedaviye devam etmemiştir. Ortaokul yıllarına kadar yeni tedavi başvurusu olmayan A, anne-baba ile artan çatışmalar, okulda akran ilişkileri ve derslerde zorlanma, anne-babadan izinsiz dışarıda vakit geçirme ve para alma gibi davranım sorunları ile yeniden bir klinik destek için başvurmuştur. Başvuru anne-babanın isteği ile olmuş, A “Ben deli değilim beni zorla getirdiler” diyerek görüşmeye tepki göstermiştir. Görüşme içinde kendisine ayrılan koltukta uzun süre kalamadığı ve odanın içinde gezindiği ve görüşmecinin sık sık sözünü keserek kendini anlatmaya çalıştığı görülmüştür. Anne-baba görüşmelerinde özellikle annenin A'nın çok zor bir çocuk olduğu, kendisini çok yorduğu, kız kardeşine kötü davrandığı ve öğretmenlerinden sürekli şikayet aldıkları şeklindeki yakınmaları dikkat çekmiştir. Baba bu seanslarda çoğu zaman sessiz kalmayı tercih etmiş ve kendisine söz verildiğinde annenin şikayetlerine katılmıştır.

Tedaviyi bıraktıkları dönemde kız kardeş uzun süreli kalmalar şeklinde bir akraba evine gidip gelmeye başlamıştır. Anne A'nın sorunlarının çözülebilmesi ve kız kardeşin etkilenmemesi için anne-baba olarak böyle bir karar aldıklarını belirtmiştir. A' ya göre annesi kendisine güvenmemekte ve kız kardeşini kayırmaktadır. “Bana güvenmiyor, kardeşime zarar vereceğimi düşünüyor” diye şikayet ettiği duyulmuştur. Anne A'nın kardeşiyle ilgili kıskançlık yaptığını, çok kavga ettiklerini ve komşulardan sürekli şikayet geldiğini ifade etmiştir. Anne bir görüşmede oğlunu sevmekte zorlandığını, ona çok öfkeli olduğunu, ilişkilerini düzeltmek istediğini ama başaramadığını da iletmıştır.

Anne ile izleyen görüşmeler içinde annenin kendi öyküsü de incelenmiştir. “Ben annemin karnındayken babam evi terk etmiş” diyen anne bu olay sonrası kendi annesi ile birlikte anneannesinin yanına yerleşmiş ve evlenene kadarda orada yaşamıştır. İlk çocukluk yılları geniş aile içinde geçmiş ve kalabalık kuzen grubu ile birlikte büyümüştür. Zaman

zaman kuzenleri ile kavga ettiğini, akran zorbalığına maruz kaldığını hatırlamaktadır. Annesi ile zorluklarını paylaşmadığını ve annesinin “Bize evlerini açtılar uslu olmalısın” sözlerini hala unutmamaktadır. Annenin kendi çocukluğu içinde akranları ile yaşadığı çatışmalarda çekinik ve savunmasız hissettiği pek çok örnek olduğu değerlendirilmiştir.

A'nın annesi her iki gebeliğinde de gebeliğin son döneminde ve doğum sonrası izinleri bitene kadar bebekleri ile birlikte annesinin yanında kalmıştır. A'nın babası çocuklarına ısınmakta zorlandığını ifade etmiş “Eşim A'yı şikayet eder ben de kızarım” diyerek ailede rol dağılımı konusunda bilgiler vermiştir. A'nın babası izleyen tedavi görüşmelerinde neredeyse yok gibidir. Söz kendisine verilmedikçe pek konuşmamakta, çoğu zaman annenin düşüncelerine katılmakla yetinmektedir.

Anne kendi bireysel süreçleri için desteklenmek üzere başka bir klinisyenle çalışmaya başlamıştır. Babanın A ile geçirdiği zamanın artması hedeflenerek baba-çocuk görüşmeleri planlanmıştır. Anne-baba görüşmelerinde sınır koyma tutumlarını ortaklaştırma, incitici yaklaşımlardan kaçınma ve çocuğun duygusal ve davranışsal tepkilerini kapsayıcı olabilme yönünde çalışmalar yapılmış aynı zamanda babanın sürece aktif katılımı hedeflenmiştir.

Bu süreçte A'nın okula uyumu belirgin olarak artmıştır. Rehberlik servisi ile yapılan görüşmelerde akademik olarak zorlanmaların devam ettiği ancak davranışsal sorunların belirgin olarak azaldığı öğrenilmiştir. Bir yıllık bir tedavi sürecinin ardından bir kez daha görüşmeler aile tarafından sonlandırılmıştır. Görüşmelere davet için aile arandığında A'nın okuldan izinsiz ayrılması sonrasında aile içinde fiziksel ve sözel şiddetin de olduğu bir kriz yaşandığı öğrenilmiştir. Anne-baba tedavinin işe yaramadığını ifade etmiştir ve daveti geri çevirmiştir.

2 yıl sonra A'nın liseye geçişi ile birlikte üçüncü kez tedavi için başvurulmuştur. Bu başvuruyu A kendisi istemiştir. A sürekli olarak eleştirildiğini ve kız kardeşinin de tıpkı annesi gibi konuştuğunu söylemiştir. Annenin önceki tedavi sürecinde kendisine önerilen psikoterapi ve ilaç tedavilerine devam etmediği “A iyi olursa ben de iyi olurum” şeklinde sorunları yorumladığı dikkat çekmiştir.

Kardeşin evde kalmaya başlaması aile içindeki çatışmaları artırmıştır. A, kardeşinin kendisi ile dalga geçtiğini, ağabey olarak görmediğini ve bunun kendisini çok kızdırdığını anlatmıştır. Anneyi kardeşinin tarafını tutmakla suçlamakta ve bunun onu çok öfkelendirdiğini belirtmektedir. Anne kızının küçük olduğunu, korunmaya ihtiyacı olduğunu ve A'ya güvenmediğini açıkça söylemektedir. Okul ile ilişkili sorunlar akademik alanda öğrenme zorlukları olarak devam etmişse de akran ve öğretmenlerle ilişkilerindeki zorluklar önemli oranda azalmıştır.

Baba bu gelişmeleri olumlu olarak nitelerken anne akademik başarısının düşüklüğü nedeniyle okul yaşamını olumsuz tanımlamaktadır.

A annesi 26 yaşındayken anne ve babasının evliliklerinin 1. yılında doğmuştur. Anne evlilik sonrası ilk aylarda plansız bir gebelik yaşadığını ifade etmiştir. Gebelik süresince önemli bir tıbbi sorun yaşanmamış, doğum normal vajinal yoldan zamanında gerçekleşmiştir. Emzirme annenin işe başladığı 2. ayın sonunda azalarak sonlanmıştır. Annenin işe başlaması ile bir süre anneanneninin baktığı A, 5 yaşına kadar değişen bakıcılar ile bakılmıştır. Yürüme, konuşma, çış-kaka tutabilme gibi gelişimsel basamaklar olağan seyretmiştir.

A ilk bebeklik döneminden başlayarak okul öncesi zamana kadar devam eden uyku sorunları yaşamıştır. 6 aylık olana kadar anne-baba odasında beşikte uyumuş daha sonra yatağı bebek odasına alınmıştır. Uykuya dalma ve uykuyu sürdürme zorlukları olan A ilk tedavi sürecinin başladığı 6 yaşına kadar sıklıkla anne-baba yatağına gelerek uyumuştur. Anne-babası o dönemde A'nın karanlık korkuları olduğunu, uykuya dalarken ve gece uyandıktan sonra yalnız kalamadığını belirtmiştir. Kardeşinin doğumu döneminde 2 ay kadar anneden ayrı kalan A, baba ve bakıcı ile bakılmıştır. Kardeş ve annenin eve gelmesi ile birlikte kardeş anne-baba odasında uyumuş, A kendi odasında uyumaya başlamıştır. Kardeşin doğumunu izleyen aylarda sık ağlamalar, uykuya dalma ve uykuyu sürdürme sorunları ve anne ile çatışmalar artmıştır. Bu dönemde yaklaşık 1 yıl kadar süren gece yatak ıslatmaları görülmüştür.

Beş yaşında ana okuluna başlayan A evden ayrılmakta sorunlar yaşamış, yaklaşık yarım dönem bakım veren yakının okulda beklemesi gerekmiştir. Akranları ile vakit geçirme, oyun kurma ya da oyunlara katılma konularında zorlanmış, kurallara uymadığı, sırasını beklemediği ve arkadaşlarına vurduğu şeklinde sık geri bildirimlerle karşılaşmıştır. A bu dönemi “Okulda öğretmenler, evde de annem-babam kızardı” şeklinde anlatmıştır.

İlkokul 1. sınıfta benzer zorlukları devam eden A'nın okuma yazması sınıfın gerisinde kalmış ilk destek başvurusu bu nedenle olmuştur. Düzensiz aralıklarla psikiyatrik ve psiko-sosyal destekler alan A, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu ve Davranım Bozukluğu tanıları almış, medikal tedaviler ve psikoterapi yaklaşımlarıyla izlenmeye devam etmiştir.

A vakası anne-baba ve çocuk çatışması açısından pek çok tartışmalı alanı barındırmaktadır. Çocukların toplumsal yaşama hazırlandıkları yer ailedir. Aile içindeki dinamik ilişkiler bütünü bu hazırlığı pek çok yönden etkiler. Bu alanların bir kısmının anne-baba ve çocuğa özgü yanları olduğu

gibi olağan büyüme ve gelişme süreçlerine özgü yanları da olduğu düşünülebilir. Bu üç alan, birbirileriyle etkileşimleri de belli oranlarda kapsayacak biçimde üç gelişim dönemi için incelenecektir.

Ayrışma ve bireyleşme süreçleri büyüme ve gelişme süreçlerinin içinde gerçekleşir (Mahler, Pine ve Bergman, 2003). Aileyi daha geniş anlamıyla çocuğun içine doğduğu ve ona bakım veren çevre olarak düşünürsek, bu çevrenin gelişimsel süreci etkileyen ve düzenleyen yönleri olması kaçınılmazdır. Toplumsal bir kurum sayılabilecek aile, işlev olarak bu kritik alana konumlanmıştır.

Büyüyen, gelişen ve bireyleşme yolunda ilerleyen çocuk aile içinde aynı zamanda sosyalleşir. Bu ilişkisel alan sosyal normları ve değerleri içselleştirmesini sağlar. Sosyalizasyon olarak tanımlanan bu süreç bireylerin psikolojik ve sosyal gelişim süreci olarak da değerlendirilebilir (Maccoby, 1992). Anne-babalık sosyalizasyon sürecinin etkili bir bileşenidir ve süreç sadece anne-babaların değil çocukların da aktif katılımlarının olduğu karşılıklı etkileşimin bir sonucudur. Aile ve anne-babalık çocuğun davranışsal ve duygusal alanda gelişimi ve sosyal becerileri içselleştirmesi için majör ve eşsiz bir role sahiptir (Maccoby, 1992).

Aile içinde anne-baba aracılığı ile yetişkin rollerinin ilk denemeleri yapılır. Bu yönüyle anne-baba çocuğu yaşama hazırlayan duygusal, bilişsel ve davranışsal öğeleri test etmede çocuğuna yol gösterir ve aracılık eder. Bir yandan ayrışma ve bireyselleşme süreçlerinin devam ettiği diğer yandan sosyalleşmenin gerçekleştiği büyüme, anne-baba rehberliğini gerektirmektedir. Çatışma bakım verme ve alma ilişkisinin bu denli uzun olduğu bir ilişkide kaçınılmazdır (Weaver ve ark., 2015).

Büyüme gelişme sürecinin bazı basamaklarında çatışma artar. Bebeğin doğumu ile başlayan ve süt çocuğu diyebileceğimiz ilk bebeklik dönemi, görece özerkliğin başladığı 3-5 yaş aralığı ve ergenlik çatışmanın yoğunlaşması açısından riskli dönemler olarak değerlendirilebilir. Tüm bu dönemlerin ortak noktası bir çeşit ayrışma sürecini barındırmaları olabilir.

Anne-baba ile çocuğun çatışmasız olacağı tek evrenin gebelik dönemi olabileceğini değerlendirebiliriz. Bu dönemde bebek oradadır yani annenin içindedir ve hemen bütün ihtiyaçları biyolojik bir döngünün doğal dengesi içinde kendiliğinden karşılanmaktadır. Doğumla birlikte anne-baba çiftine yeni bir üye eklenir ve bu yeni üye koşulsuz destek ihtiyacıdadır. Anne-babanın çocuğa uyumlanması kadar çocuğun da anne-babaya uyumlanmasını gerektiren bu ilk karşılaşma süreci beraberinde çatışmayı da getirecektir. “Tam ben uyuyacakken O uyanıyor”, “Yeterince emmiyor”, “Çok gazlı ne yaptıysak rahatlamıyor” gibi cümleler uyum sürecinin ifadeleri olduğu gibi çatışmanın zeminini de oluşturan düşünce içeriği hakkında fikir verebilir. Bu içerik genellikle

“Dinlenemiyorum”, “Besleyemiyorum”, “Sakinleştiremiyorum” gibi düşünceler üretir.

Winnicott’ın birincil annelik uğraşı adını verdiği bu dönemde anneler kendilerini neredeyse süt çocuğunun yerine koyabilirler, bu da çocuğun temel ihtiyaçlarının anlaşılmasını ve karşılanmasını sağlar. Winnicott annelerin çocuklarına alıştığı bu erken süreçte dışarıdan yapılan müdahalelerin çoğu zaman gölgeleyici olduğunu söylemektedir (Winnicott, 1998). A’nın annesinin gebeliğinin son dönemleri ve lohusalık sürecini kendi annesinin yanında geçirmek istemesi destek almasını kolaylaştırmışsa da bir yandan da yeni doğan bebeğinin ihtiyaçlarına uyumlanmasını engelleyen bir ketlenme yaratmış olabilir. A’nın annesi ve anneanesi arasındaki bu işbirliği aynı zamanda A’yı büyütürken baba etkisini de daha ilk günden belli oranda dışarıda bırakmış ve bir çeşit babasız büyüme biçimi oluşturulmuş denilebilir. Bu da aslında ileride yaşanacak sınır sorunlarına zemin hazırlaması açısından önemli faktörlerden biridir.

A üzerinden inceleyeceğimiz çatışmanın yoğunlaştığı ikinci dönem ise ikinci ayrışma süreci olarak tarif edebileceğimiz 3-5 yaş aralığıdır. Normal gelişimde bu yaş aralığında çocuk yürümüş, konuşmuş, çiş ve kakasını tutabilir olmuştur. Aynı zamanda çocuk anne-babadan belli süreler için ayrılabilir ve kreşte ya da oyun gruplarında vakit geçirebilir. Bu ilk 36 aylık dönemi kapsayan gelişimsel süreçler “ayrışma-bireyleşme” olarak da adlandırılır (Mahler ve ark., 2003). Bir yandan ayrılma-ayrışma ihtiyacı olan çocuk bir yandan da hala anne-baba bakımını istemektedir. Büyüdükçe daha çok alana ihtiyaç duymakta, sosyal yaşamın içine girmekte ve sınırlarla karşılaşmaktadır. Bu sınırlar hem çocuğu hem de diğerlerini korumak için gereklidir. Sınır koyma tutumları anne-babanın etkin olarak var olduğu alanlardır, çatışma bu karşılıklı dinamik etkileşimden beslenebilir. Bazı çocuklarda bu dönemde psikomotor aktivitenin arttığı ve sınırlara uymada güçlüklerin olduğunu görürüz. Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunun da içinde bulunduğu kimi çocuk ruh sağlığı bozukluğu genellikle bu yaşlarda ilk belirtilerini gösterirler. Bu nörogelişimsel bozukluklar çoğu zaman anne-babalar tarafından yaramazlık ya da sorunlu çocukluk olarak yaşantılanır ve tedavi arayışı akademik güçlüklerin yaşandığı okul dönemine kadar uzar. Dışa vuran davranışlarla kendini gösteren bu ruhsal bozukluklar genetik olarak da aktarılabilir (Burt ve ark., 2005).

“Hareketli, yaramaz, problem çocuk” A muhtemel dışa vuran davranım zorlukları yaşamakta ve bu davranım bozuklukları anne-babası ile ilişkisini etkilemektedir. Erken dönemde yardım alınmayışı ileride gelişebilecek çatışmalar ve akademik yaşamdaki zorlanmalar açısından belirleyici olmuş gibi görünmektedir. Araştırmalar da bu yaş grubunda belirtilerin ortaya çıkmasının bilişsel süreçlerde daha fazla sorun

oluşturabileceği ve dirençli davranış sorunları gelişebileceği yönünde bulgular içermektedir (Gündoğdu, Taş, Özyurt, Önder ve Memik, 2016). Bu dönemde A'nın yaşadığı uyku sorunları, hareketlilik ve kurallara uymada zorluk esasen A'nın davranışsal ve duygusal sorunlarının anne-babası tarafından anlaşılamayışı ve uygun şekilde yönetilemeyişi ile ilgili görünmektedir. A'nın zaten enerjik ve dışa vuran davranış özellikleriyle karakterize altyapısı anne-babasının kapsayamayan ve yatıştırıramayan tutumları nedeniyle iyice keskinleşmiştir. Bir metafor üzerinden açıklamak gerekirse, A gibi çocukların davranışları bir futbolcuya gelen sert bir pası andırır. Eğer futbolcu oyuna ve vücuduna yeterince hakimse o pası önce göğsünde yumuşatır, sonra ayağı ile gole çevirir. Fakat futbolcu eğer oyuna ve vücuduna yeterince hakim değilse pasa gelişine karşılık verir, topa kendine geldiği sertlikte vurur ve top hedefine ulaşmaz.

Ergenlik anne-baba ve çocuk çatışmasının en çok söz edilen dönemidir diyebiliriz. Bu evrede çocukluk ile yetişkinlik arasındaki geçiş sürecinde psikolojik, sosyal ve biyolojik düzlemde belirgin değişiklikler olmaktadır. Tüm bu değişiklikler yetişkin rollerin ve sorumlulukların üstlenilebilmesi için gereklidir. Bu döneme özgü çatışma geçiş sürecinin en belirleyici dinamikleri arasında yer alır (Laursen, Coy ve Collins, 1998). Ergenlik kısaca hızlı değişim ve yeniden yapılanma dönemidir (Odağ, 2008). Bu evrede çocukluk dönemine ait deneyimler ve roller yeniden gözden geçirilir, bu gözden geçirme hızla büyüyen beyin bölümlerinin gelişimi ile beraberdir.

Büyüme ve gelişmenin bu döneminde dürtüler yoğunlaşmış, akranlarla geçirilen zamanlar artmış, odasında yalnız kalma ihtiyacı belirginleşmiştir. Ergen sözüne değer verilmesini yani tanınmayı beklemektedir. Risk alma davranışlarının arttığı bu dönemde anne-baba kaygıları da artar. Okulu asma, izinsiz dışarıda vakit geçirme, ulaşamıyor olma deneyimleri bu kaygılara köken oluşturan ergen tutumları arasında sayılabilir. Çatışma süreçleri bu ortam içinde gelişir. Klinik deneyimler sınır konulmasına ve engellenmeye toleransın belirgin oranda azaldığı bu dönemde aynı zamanda dürtüselliğin ve uygun sınırlara ihtiyacın da arttığını işaret eder. Ergenliğin ilk dönemlerinde artan çatışmaların son dönemlerde azaldığını gösteren çalışmalar vardır (Laursen ve ark., 1998).

A vakasında tedavi için 2. başvuru 12 yaşındayken, 3. başvuru ise 15 yaşındayken olmuştur. Her iki başvuruda da anne-baba ile artan çatışma boyutları dile getirilmiştir. Her başvuruda bir takım gelişmeler kaydedilmiş olsa da süreç layıkıyla sonlandırılmadan aile tedaviyi bırakmıştır, bu nedenle de sorunlar büyüyerek devam etmiştir. Ergenlik zaten her ailede çatışmalara gebe bir ayrışma süreci olarak düşünülürse, bu ailede de halihazırda var olan mevcut sorunların katlanarak artmasına sebep olmuş görünmektedir. Ergenlikte yoğun olan tanınma ve güvenilme ihtiyaçları A vakasında bir türlü karşılanamamaktadır, aksine anne A'yı özellikle

kardeşine bir tehdit olarak görmektedir ve güvenilmez biri olarak etiketlenmektedir. Ergenlikteki kimlik kazanma çabalarını annenin bu tutumu olumsuz anlamda etkilemekte ve keskinleştirmektedir. A zaten dışavurum davranım sorunları yaşayan bir genç iken, bu arzularını talep etme şekli de oldukça dezorganize olarak dışa yansımaktadır. Bu zorlayıcı ergenlik dönemine rağmen A'nın arkadaşlarıyla, okulla ve öğretmenleriyle uyumunun iyiye gitmesi de sorunun aile-içi dinamikler ve anne-baba tutumlarıyla yakından ilgili olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Anne-babaların ruhsal zorlukları -örneğin depresyonları ya da kaygı bozuklukları- anne-babalık ediş süreçlerini etkileyebilmektedir (Budakoğlu, Bademli, Karakaya, Güral ve Keser, 2011). A vakasında kardeşin varlığı ve anne-babanın kardeşe uyum sürecindeki tutumları da çatışmayı etkileyen faktörler arasında sayılabilir. A kardeşin dünyaya gelişinden kısa süre sonra ilk kez kliniğe başvurmuştur çünkü o döneme kadar kısmen yönetilebilir anne-baba çocuk ilişkisi krizler üretmeye başlamıştır.

Özetle, büyüyen ve gelişen çocuğun ihtiyaçları değişmekte ve değişen ihtiyaçları kapsayacak anne-baba tutumlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu yönüyle anne-baba-çocuk üçgeninde çatışmalar neredeyse kaçınılmaz görünmektedir. Uyumlanma sürecinin doğal bir parçası sayılabilecek çatışma; şiddeti, niteliği ve sürekliliği dikkate alındığında ruhsal zorlanma ve bozuklukları da tetikleyebilmektedir. Daha önemlisi çatışmanın çözümlenebilmesi sağlıklı gelişim ve yetişkinliğe geçişin öncüllerini içermesi bakımından çok değerlidir. Bu nedenle psiko-sosyal destek süreçlerinin oluşturulması çatışmaların uygun çözümlenebilmesinde gerekli görülmektedir.

Kaynakça

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment. Attachment and loss: Vol. 1. Loss*. New York: Basic Books.
- Braithwaite, S. R., Doxey, R. A., Dowdle, K. K., & Fincham, F. D. (2016). The Unique Influences of Parental Divorce and Parental Conflict on Emerging Adults in Romantic Relationships. *Journal of Adult Development, 23*(4), 214–225. doi:10.1007/s10804-016-9237-6
- Brauner-Otto, S. R., Axinn, W. G., & Ghimire, D. J. (2020). Parents' Marital Quality and Children's Transition to Adulthood. *Demography, 57*(1), 195–220. doi:10.1007/s13524-019-00851-w
- Burt, S. A., McGue, M., Krueger, R. F., & Iacono, W. G. (2005). How are parent-child conflict and childhood externalizing symptoms related over time? Results from a genetically informative cross-lagged study. *Development and psychopathology, 17*(1), 145–165. doi:10.1017/s095457940505008x
- Budakoğlu, K., Bademli, K., Karakaya, D., Güral, G., & Keser, I. (2011). Ruhsal Hastalığı Olan Ebeveynle Yaşamak. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3*(4), 683-703.
- Cox, M. & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual review of psychology, 48*, 243-267.
- Cox, M. J., Paley, B., & Harter, K. (2001). *Interparental conflict and parent-child relationships*. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), *Interparental conflict and child development: Theory, research, and applications* (p. 249–272). Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511527838.011
- Cummings, E. M., Iannotti, R. J., & Zahn-Waxler, C. (1985). Influence of conflict between adults on the emotions and aggression of young children. *Developmental Psychology, 21*(3), 495–507. doi:10.1037/0012-1649.21.3.495
- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin, 116*(3), 387–411. doi:10.1037/0033-2909.116.3.387

- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1995). Children's emotions as organizers of their reactions to interadult anger: A functionalist perspective. *Developmental Psychology*, 31(4), 677–684. doi:10.1037/0012-1649.31.4.677
- Dennen, J. M. G. V. D. (2005). *Introduction: On Conflict. The Sociobiology of Conflict*. London: Chapman & Hall, 1990, pp. 1- 19.
- Duran-Aydıntuğ, C. (1997). Adult Children of Divorce Revisited, *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(1-2), 71-83. doi: 10.1300/J087v27n01_05
- Estes, C. P. (2004). *Kurtlarla Koşan Kadınlar Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*. Çev: H. Atalay. İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- Gager, C.T., Yabiku, S.T., & Linver, M.R. (2016). Conflict or Divorce? Does Parental Conflict and/or Divorce Increase the Likelihood of Adult Children's Cohabiting and Marital Dissolution? *Marriage & Family Review*, 52(3), 243-261, doi:10.1080/01494929.2015.1095267
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1993). Children's appraisals of marital conflict: Initial investigations of the cognitive-contextual framework. *Child Development*, 64, 215-230.
- Gündoğdu, Ö.Y., Taş, F.V., Özyurt, E.Y., Önder, F.,& Memik, N.Ç. (2016). Okul Öncesi Çocukluk Döneminde DEHB: Psikososyal Tedavi Yaklaşımlarının Gözden Geçirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(2), 143-155.
- Krishnakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 49(1), 25–44. doi:10.1111/j.1741-3729.2000.00025.x
- Hashemi, L., & Homayuni, H. (2017). Emotional Divorce: Child's Well-Being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 631-644. doi: 10.1080/10502556.2016.1160483
- Laursen, B., Coy, K. C., & Collins, W.A. (1998). Reconsidering Changes in Parent-Child Conflict across Adolescence: A Meta-Analysis. *Child Dev*, 69(3), 817-832.
- Maccoby, E.E. (1992). The Role of Parents in the Socialization of Children: An Historical Overview. *Developmental Psychology*, 28(6), 1006-1017.
- Mahler, M. S., Pine, F.,& Bergman, A. (2003). *İnsan yavrusunun psikolojik doğumu*. (A. N., Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları

- Marta, E., Alfieri S. (2014) Family Conflicts. In: Michalos A.C. (eds) Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer, Dordrecht. doi:10.1007/978-94-007-0753-5_997
- McNeal, C., & Amato, P. R. (1998). Parents' Marital Violence: Long-Term Consequences for Children. *Journal of Family Issues*, 19(2), 123–139. doi:10.1177/019251398019002001
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Minuchin, P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child Development*, 56(2), 289–302. doi:10.2307/1129720
- Odağ, C. (2008). *Ergenler*. Izmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Egitim Hizmetleri, Org.Ltd. Sti.
- Onyskiw, J. E. (2003). Domestic violence and children's adjustment: A review of research. *Journal of Emotional Abuse*, 3(1-2), 11–45. doi:10.1300/J135v03n01_02.
- Richardson, S., & McCabe, M. P. (2001). Parental divorce during adolescence and adjustment in early adulthood. *Adolescence*, 36(143), 467-489.
- Sameroff, A. J. (1995). *General systems theories and developmental psychopathology*. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Wiley series on personality processes. Developmental psychopathology, Vol. 1. Theory and methods* (p. 659–695). John Wiley & Sons.
- Turner, H. A., & Kopiec, K. (2006). Exposure to Interparental Conflict and Psychological Disorder Among Young Adults. *Journal of Family Issues*, 27(2), 131-158. doi:10.1177/0192513x05280991
- Vandewater, E., & Lansford, J. (1998). Influences of Family Structure and Parental Conflict on Children's Well-Being. *Family Relations*, 47(4), 323-330. doi:10.2307/585263
- Voerman, J. S., Vogel, I., de Waart, F., Westendorp, T., Timman, R., Busschbach, J. J., van de Looij-Jansen, P., & de Klerk, C. (2015). Bullying, abuse and family conflict as risk factors for chronic pain among Dutch adolescents. *European journal of pain (London, England)*, 19(10), 1544–1551. doi:10.1002/ejp.689
- Weaver, C. M., Shaw, D. S., Crossan, J. L., Dishion, T. J., & Wilson, M. N. (2015). Parent-child conflict and early childhood adjustment in two-parent low-income families: parallel developmental processes. *Child psychiatry and human development*, 46(1), 94–107. doi:10.1007/s10578-014-0455-5

- Winnicott, D.W. (1998). *Bebekler ve Anneleri*. N. Diner, E. Durukan (Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Winstok, Z., & Eisikovits, Z. (2003). Divorcing the Parents. *Journal of Emotional Abuse*, 3(1-2), 103-121. doi:10.1300/J135v03n01_05

BÖLÜM II

CİNSİYET VE TOPLUMSAL ALGI AÇISINDAN YAŞLILARDA CİNSELLİK

Sexuality in Older People in Terms of Sex And Social Perception

Faruk Bozdağ

(Dr.) İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye
e-mail:faruk.bozdag@istanbul.edu.tr

 ORCID 0000-0002-9862-2697

1. Giriş

Dünyada genel sosyoekonomik gelişmelerle bilimsel ve teknolojik alandaki ilerlemeler sayesinde insanların yaşam süreleri gittikçe uzamaktadır. Ortalama yaşam beklentisi 1990'da 64.2 iken 2019'da 72.6'ya yükselmiş ve 2050'de 77.1 yükselmesi tahmin edilmektedir (United Nations [UN], 2019). Nitekim son yıllardaki nüfus istatistiklerine bakıldığında dünyada (UN, 2019) ve Türkiye'de (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020a; 2020b) yaşlı nüfus oranının belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu artışta, teknolojinin insan yaşamına sağladığı kolaylıklar, tıptaki gelişmeler, sağlığı koruma ve sürdürmedeki bilinçlenmenin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Genç nüfusun giderek azalması ve yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte yaşlılık dönemine dair sorunlar da daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Yaşlıların ekonomik, psikolojik, sosyal ve tıbbi alanda maruz kaldıkları sorunlar, kendi yaşam kalitelerini etkilediği gibi onlarla birlikte yaşayan diğer bireyleri de etkilemektedir (Demir-Çelebi ve Yukay-Yüksel, 2014; Karaca, 2010).

Kronolojik olarak yaşın artmasını simgeleyen ve biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları olan yaşlılık (Kurt vd., 2010) farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, ihtiyaç ve davranışları farklılaşan, heterojen bir gruptan oluşan 65 yaş üstü bireyleri yaşlı olarak değerlendirmektedir (OECD, 2019). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise yaşlılığı, bireyin çevreye uyum sağlama yeteneğinin giderek azalması şeklinde ele almakta ve biyolojik yaş ölçütlerine göre dört sınıfa ayırmaktadır. Buna göre 45-59 yaş aralığı orta yetişkinlik; 60-74 yaş aralığı yaşlılık; 75- 89 yaş aralığı ileri yaşlılık; 90 ve üstü yaş aralığı ise çok yaşlılık (ihtiyarlık) şeklinde sınıflandırılmaktadır (Gökçe-Kutsal, 2009; Kahveci, 2016; Kaptan, 2013). Biyolojik ölçütlere göre böyle bir

sınıflandırma yapılsa da bu sınıflandırma mutlak bir şekilde doğru olarak kabul edilmemektedir (Demir-Çelebi ve Yukay-Yüksel, 2014; Gökçe-Kutsal, 2009; Kurt, vd., 2010). Yaşlılığın sosyokültürel ve psikososyal yönlerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Yaşlılık, en genel anlamda doğumla başlayıp ölümle sonlanan, geri dönüşü olmayan bir süreçtir (Beğer ve Yavuzer, 2012). Bu süreçte birçok değişim yaşanmaktadır. Yaşlı bireyler, bağımsızlıklarını kaybedebilmekte, emeklilik nedeniyle verimliliklerini sorgulayabilmektedir. Algılama ve öğrenme gibi bilişsel süreçlerde çeşitli sorunlar yaşamakla birlikte, çevreye uyum sağlama konusunda da zorluklara maruz kalabilmektedir (Emiroğlu, 1995; Yumurtacı, 2013). Öte yandan yaşlılık dönemi tecrübe, bilgi, sevgi, şefkat, saygınlık, otorite, huzur, çalışma zorunluluğunun olmaması ve bol vakte sahip olma gibi olumlu niteliklerle de temsil edilebilmektedir (Gözübüyük-Tamer, 2014). Yaşlılık, bilgelikle eşdeğer olarak görülme (Onur, 2006; Santrock, 2012) ve yaşlılığın olumlu yönlerini vurgulamak için başarılı yaşlanma kavramı kullanılmaktadır (Komşu, 2014).

Dünyadaki artışa benzer bir şekilde Türkiye’de de yaşlı nüfus artmakta ve yaşlılar toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Türkiye’de yaşlı olarak değerlendirilen 65 yaş ve üstü nüfus oranı, 2014 yılında % 8 iken, 2018 yılında %8.8’e, 2019’da % 9.1’e yükselmiştir (TÜİK, 2019; 2020a). Bu oranının 2023 yılında %10.2, 2040 yılında %16.3, 2060 yılında %22.6 ve 2080 yılında %25.6 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2018; 2019; 2020a). Türkiye’nin 2019 yılı sonu itibariyle toplam nüfusunun 83 milyon 154 bin 997 olduğu dikkate alınırsa yaşlı nüfusun 7.5 milyona yakın olduğu anlaşılmaktadır (TÜİK, 2020b). Bu durum Türkiye’de yaşlılara yönelik teorik ve uygulamalı çalışmaların artırılarak yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. Yaşlı bireylerin ve genel anlamda toplumun refahı için bu yöndeki bilimsel çalışmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Yaşlanma sürecinin beraberinde getirdiği birçok değişiklik bulunmaktadır. Fiziksel, bilişsel ve psikososyal değişimler doğal olarak yaşlılarda cinselliği de etkilemektedir. Bununla birlikte yaşlılıkta cinsellik konusunun genelde ihmal edildiği ve bu konuya dair yeterince çalışmanın yürütülmediği anlaşılmaktadır (Reyhan vd., 2018; Toptaş ve Aksu, 2020). Mevcut çalışmayla yaşlılarda cinsellik konusu, cinsiyet ve toplumsal algı açısından ele alınarak literatüre ve yaşlılara psikososyal müdahale hizmeti sunan uygulayıcılara bu yönde katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle cinsellik konusu ele alınmakta, ardından yaşlılarda cinsellik erkekler ve kadınlar açısından değerlendirmektedir. Son olarak da yaşlılarda cinselliğe dair toplumsal algılar irdelenmektedir.

2. Cinsellik

Cinsellik; insanların değerlerine, inanışlarına, duygularına, kişiliklerine, sevdikleri ve sevmedikleri şeylere, tutumlarına, davranışlarına, fiziksel görünüşlerine ve içinde buldukları topluma göre anlam kazanmaktadır. Cinsel organlarla sınırlı olmayıp bir bütün olarak bedeni ve akli kapsamaktadır. Doğumdan başlayıp ömür boyu süren, üremeyi ve cinsel doyumu içeren, tüm bedeni ve akli ilgilendiren, toplumun kültürel değerleri ve ahlaki unsurlarından etkilenen bir gereksinim olarak cinsellik, bireylerin yaşam kalitesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Toptaş ve Aksu, 2020). DSÖ cinselliği; duygusal, fiziksel, sosyal ve bilişsel yönlerin kişiliği, aşkı ve iletişimi zenginleştiren etkilerinin birleşimi olarak görmektedir. Cinsellik, bireyin yalnızca bedensel değil düşünsel, duygusal ve toplumsal bütünlüğünü sağlayan, iletişimi, kişilik gelişimini ve sevginin paylaşımını olumlu açıdan etkileyen sağlıklı olma halini temsil etmektedir (Bozdemir ve Özcan, 2011). Dolayısıyla cinselliğe dair değerlendirmeler yapılırken geniş bir bakış açısıyla konunun ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Cinselliğe yönelik dair bir bakış açısı, sağlıklı değerlendirmeler yapmayı engelleyebilmektedir.

Cinselliğe yönelik farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bunlar biyolojik, psikolojik ve sosyokültürel bakış açılarıdır. Biyolojik yaklaşım cinselliği temel bir içgüdü olarak görmektedir. Cinsel işlevleri, temelde merkezi sinir sistemi, duyu organları ve genital organlar olmak üzere bedenin tamamıyla katıldığı ve üretilen otuzdan fazla hormonun/kimyasal maddenin karmaşık bir etkileşimiyle yürütülen bir süreç olarak değerlendirmektedir. Psikolojik bakış açısına göre cinselliğin nasıl/kiminle yaşanacağı, ne zaman/nerede/nasıl olacağı, bireyin nasıl uyarılıp doyuma ulaşacağı vb. ruh haline göre belirlenmektedir. Bireyin ruhsal durumunu oluşturan temel tutumları, kişilik özellikleri, bilişsel ve duygusal işlevleri, geçmiş yaşantıları, travma deneyimi, öğrendiği davranış modelleri vb. cinselliğe yaklaşımını ve seçimlerini etkilemektedir. Sosyokültürel bakış açısı ise bireyin yetiştiği ve yaşadığı yakın çevresi, ailesi, kültürel ve toplumsal yapısı, gelenekleriyle dini inancı ve ahlaki tutumlarının, cinsel tutum ve davranışlarını belirleyen faktörler arasında yer aldığını belirtmektedir (Bozdemir ve Özcan, 2011; Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği [CETAD], 2007). Söz konusu üç bakış açısı da mutlu ve sağlıklı bir cinsel yaşamın sürdürülmesine yönelik önemli noktalara işaret etmektedir. Biyolojik, psikolojik ve sosyokültürel bakış açıları, bireyin cinsel bir sorun veya işlev bozukluğu yaşamaması durumunda sorununa dair çözümde/tedavide dikkate alınması gereken konulara dair kapsamlı değerlendirmeler sunmaktadır (Bozdemir ve Özcan, 2011).

Gelişimsel olarak bakıldığında cinselliğin doğumdan itibaren başladığı belirtilmektedir. Yenidoğanlar ve çocuklar, bedenlerine ilişkin

bir merak içerisinde cinsel davranışlar denemeye başlamaktadır. Cinsel davranışlardaki önemli artışlar ise ergenlik döneminde ortaya çıkmaktadır (Sigelman ve Rider, 2009). Bu dönemde vücudun hormon sistemlerinde bazı değişiklikler olmaktadır. Bu değişiklikler, psikolojik cinsellik süreçlerini harekete geçirmekte, tüyler ve göğüslerin belirmesi gibi fiziksel cinsel özelliklerin gelişmesini tetiklemektedir (Atkinson vd., 2002). Ergenlik dönemindeki cinsel gelişim süreci olgunlaşarak devam etmekte ve yaşamın sonraki dönemlerinde de bütüncül bir şekilde bireyi etkilemektedir.

Cinselliğin organizmadaki işleyişine dair Charlton ve Quatman (2007) dört temel sistemden bahsetmektedir. Bunlar, sinir sistemi, ürogenital sistem, dolaşım sistemi ve endokrin sistemi olarak açıklanmaktadır. Sinir sisteminde cinsel tepkileri yavaşlatan ya da hızlandıran bölgeler bulunmaktadır. Ürogenital sistem, cinsel uyarana has ürogenital organları kapsamaktadır. Dolaşım sistemi, cinsel organa kan sağlamak ve cinsel heyecan sırasında kanı orada tutmakla görevliken endokrin sistemi, cinsellikle ilgili hormonları üretmekle görevlidir. Öte yandan cinsel tepkinin de uyarılma, plato, orgazm ve gevşeme evresi olmak üzere dört evreyi kapsayan bir döngüden oluştuğu belirtilmektedir. Uyarılma evresi, genital bölge damarlarında refleks olarak genişleme sonucu oluşan kan akışındaki değişikliği kapsamaktadır. Plato evresi, fizyolojik heyecanın en üst seviyede olduğu evredir. Bu evrede genital organlarda çok fazla kan toplanmaktadır. Orgazm evresinde, genital bölge ve etrafındaki kaslar ritmik olarak kasılmaktadır. Erkeklerde boşalma öncesi kasılma ve boşalma anını kapsamaktadır. Orgazm, kadınlarda da erkeklerdeki gibi ritmik kas kasılmalarıyla yaşanmaktadır. Son evre olan gevşeme evresinde ise orgazm sonrası kaslar rahatlamakta ve kan normal akışına devam etmektedir (Aiken, 2002; Charlton ve Quatman, 2007). Yaşlanmayla birlikte cinsel tepki döngüsündeki bu dört aşamanın her birindeki cinsel aktivitelerde bir azalma görülmektedir (Aiken, 2002).

3. Yaşlılarda Cinsellik

Cinsellik, insan yaşamındaki önemli bileşenlerden biridir. Cinsel aktivitelerin sıklığında yaşla birlikte azalma görülmekle birlikte yaşlılık gibi yaşamın ilerleyen dönemlerinde de bireyler cinsel olarak aktif kalabilmektedir (Reyhan vd., 2018). Yaşlılıkta cinsel aktiviteyi etkileyen önemli faktörlerden biri gençlik dönemindeki cinsel yaşam kalitesidir. Gençlik döneminde daha fazla cinsel aktivitede bulunan ve orgazm yaşayan bireyler, yaşlılıklarında da cinsel ilgilerini ve aktivitelerini sürdürme eğilimindedir (Aiken, 2002). Cinselliğin tüm yaşam boyunca düzenli olarak sürdürülmesi ileri yaşlarda da cinselliğin sağlıklı bir şekilde devam etmesine katkı sağlamaktadır (Şen vd., 2015).

Yaşın ilerlemesiyle birlikte cinsel ilişkinin sıklığında azalma olabilmektedir. Bununla birlikte orta ve genç yetişkinlikteki bireylerin yetmişli yaşlara ulaşınca kadar cinsel ilgilerinde ciddi bir azalmanın yaşanmadığı belirtilmektedir. Çoğu yaşlı birey, yetmişli ve seksenli yaşlarında cinsel ilişkiden zevk almaya devam etmektedir (Aiken, 2002). Yaşlanmaya birlikte yaşanan fiziksel ve ruhsal sorunlar, cinselliği de etkileyebilmektedir (Ö. Arun ve Arun, 2011). Cinselliğin devam etmesi fiziksel ve ruhsal sağlığın yerinde olmasına bağlıdır. Yaşlılık döneminde bazı fiziksel ve ruhsal sorunlar yaşanmasına rağmen yaşlı bireylerin çoğunun, cinsel tepkiler vermeye bedensel olarak yetenekli olduğu, cinsel ilgilerini koruduğu ve cinsel bakımdan etkin olduğu ifade edilmektedir (Onur, 2006). Dolayısıyla yaşlıların cinsellikten uzak olduğu yönündeki algıların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır (Karakartal, 2020; Pangman ve Sequire 2000; Reyhan vd., 2018). Yaşlılar, gelişim süreçlerine göre cinsel deneyimlerine devam etmektedir.

Yaşlı bireylerde cinsel yaşamın bittiğine dair yanlış düşünceler ileri sürülebilmektedir. Bu düşünceler nedeniyle çoğu zaman yaşlıların mahremiyeti dikkate alınmamaktadır. Aktif ve sağlıklı bir şekilde cinselliği sürdüren yaşlı bireyler de bu tür düşüncelerden dolayı cinselliği yok sayabilmekte ve cinsellikten utanabilmektedir (Candansavar, 2005). Yaşlılık dönemindeki cinsellik, yaşamın önceki dönemlerine göre farklı boyutlarda yaşanabilmektedir. Daha önceki dönemlerde cinsel birleşimde üreme olgunluğu/canlılığı (kadındaki yumurtanın erkeğin spermleriyle döllenmesi) ön plandayken (Yeşilyurt, 2019a) bu dönemde cinsel birleşme, üremeden ziyade birlikte rahatlama, gevşeme ve hazzı paylaşma amacına yönelik olarak kişilerin birbirilerine karşı sevgi ve bağlılıklarını ifade etmenin bir aracı haline gelmektedir (Sayiner, 2016). Karşı cinsle ilişkide nazik olma ve sevecen bir aşk, orgazmdan daha önemlidir. Cinsel aktivite tutkudan ziyade yakınlık kurmanın sembolü olarak görülmektedir. Bir arada olmak, birbirini sevmek ve birbirine dokunmak daha fazla önem kazanmaktadır (Onur, 2006).

Yaşlılık döneminde cinsel aktivitenin azalması veya sonlanması, çoğunlukla cinsel partnerin olmaması veya bu dönemde yaşanan fiziksel sorunlardan kaynaklanmaktadır. Şeker hastalığı, kalp/damar hastalıkları, enfeksiyonlar, yüksek tansiyon, cinsiyet hormonlarındaki yetersizlik, romatizma benzeri kronik fiziksel rahatsızlıklar, depresyon ve tansiyon tedavisinde kullanılan çeşitli ilaçlar, alkol ve sigara kullanımı, cinsel sağlığın bozulmasına neden olabilmektedir. Eş kaybı, yalnızlık, boşanma ve depresyon gibi psikolojik faktörler ile bakımevinde yaşama gibi durumlar da cinsel yaşamı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aksu ve Şirin, 2007; Cangöz, 2009; Sayiner, 2016). Evlilik sorunları, eşin yaşlı olması, geçmişte cinselliğe ilişkin olumsuz deneyimler, emekliye ayrılma, gelirin düşmesi, eşin terk etmesi, aldatma, erkeklerde cinsel performans

dair anksiyete, kadınlarda menopoz gibi durumların da cinsel aktiviteyi etkilediği belirtilmektedir (Aksu ve Şirin, 2007).

3.1. Yaşlı Erkeklerde Cinsellik

Erkeklerde ve kadınlarda cinsel davranışlar, hem biyolojik yapıdan hem de deneyimlerden etkilenmektedir. Yaşlanmayla birlikte gelen biyolojik değişikliklere ek olarak yorgunluk, can sıkıntısı, zayıf fiziksel sağlık ve başarısızlık korkusu, yaşlı erkeklerde cinsel ilgi ve aktivitenin azalmasına neden olabilmektedir (Aiken, 2002). Kadınlarda yaş arttıkça cinsel aktivitenin azaldığı, 60 yaşın üstündeki evli kadınların %53'ünde, 76 yaş üzeri evli kadınların %24'ünde cinsel hayatın devam ettiği bununla birlikte erkeklerde kadınlara oranla cinsel hayattaki devamlılığın daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Partner yokluğu cinsel hayatın durmasında önemli etkenlerden biri olarak gösterilmektedir (Şen vd., 2015).

Cinsel ilgi ve arzunun yaşla birlikte değişmesinde psikolojik değişikliklerin rolü bulunmaktadır. Erkekler için 20'li yaşların öncesi, geç ergenlik dönemi, cinselliğin zirvede olduğu yaşlardır. Daha sonra yaş ilerledikçe bir düşüş yaşanmaktadır. Genç erkek, cinsel olarak daha hızlı uyarılırken yaşlı erkekte cinsel uyarılma daha yavaş olur (Sigelman ve Rider, 2009). Yaşlı erkek, cinsel performansından dolayı anksiyete yaşar (Parke, 1991). Psikolojik değişikliklerin yanı sıra yaşlanma sürecinin beraberinde getirdiği fiziksel değişikliklerin bir kısmı da doğal olarak cinselliği etkilemektedir. Erkeklerdeki androjen (testosteron) düzeyi yaş arttıkça düşmekte ve sonuç olarak cinsel ilgide ve davranışlarda, dolayısıyla da erektil işlevlerde azalma görülmektedir. Eretil disfonksiyon (sertleşme sorunu) “yeterli seksüel performans sağlayacak ereksiyonu (penisin sertleşmesi), yeterli sertlik ve sürede sağlayamamak ve/veya sürdürmemek” olarak tanımlanmaktadır (İnci, 2002). Erken boşalma ve erektil disfonksiyon, yaşlı erkeklerin en sık yaşadığı sorunlar arasında yer almaktadır. Eretil disfonksiyonu etkileyen en önemli faktör, depresyon olup depresyonun bu etkisi yaşla birlikte artmaktadır (Araujo vd., 1998). Sıklıkla 40-55 yaşlar civarında başlayan andropoz döneminde androjen düzeyinde azalma olmaktadır. Bu azalmayla birlikte cinsel organın küçülmesi gibi cinsel fizyolojide bazı değişimler, sertleşme sorunu, cinsel istekte ve orgazm yoğunluğunda azalma türü cinsel fonksiyon bozuklukları görülebilmektedir (Ören vd., 2016). Cinsel işlev bozukluklarına herhangi bir yaşta rastlanabilmekle birlikte sıklıkla 50'li yaşlardan sonra rastlandığı belirtilmektedir (Aiken, 2002).

3.2. Yaşlı Kadınlarda Cinsellik

Cinsel arzunun yaşla birlikte azaldığı bilinmektedir. İlk yetişkinlikte cinsel aktiviteler artmakta, orta yetişkinlikle birlikte azalmaya başlamakta (Yeşilyurt, 2019b) ve yaşlılıkta cinsel aktivitedeki azalma

belirginleşmektedir. Bu durum özellikle kadınları daha fazla etkilemektedir (Sigelman ve Rider, 2009). Yapılan araştırmalar yaşlılık sürecinde kadınların erkeklere göre daha fazla cinsel sorunlar yaşadıklarını göstermektedir (Ratner vd., 2011). Kadınların cinsel fonksiyonlarının devamlılığında fizyolojik etmenlerden çok psikososyal faktörler etkili olmaktadır (Fookan, 1994). Özellikle depresyon gibi bozuklukların tüm yaş gruplarında olduğu gibi yaşlılık döneminde de cinsel hayatı etkilediği belirtilmektedir (Bouman, 2001; Laumann vd., 2005). Menopoz, yaşlı kadınların cinsel hayatını etkileyen fizyolojik ve psikososyal bir faktör olduğu görülmektedir. Menopozdan dolayı yaşlı kadınların yaşam doyumları düşmektedir (Ornat, 2013). Bunun yanı sıra, kadınlarda en sık rastlanan kanser türü olarak meme kanserinin tanı/tedavisinin yaşam süresini ve kalitesini düşürdüğü ve cinsel fonksiyon bozuklarında artışa sebep olduğu bildirilmektedir. Yaşlı kadınlarda cinsel aktivitenin azalmasına neden olan bir diğer etmenin ise eş bulamama olduğu ifade edilmektedir (Ören vd., 2016).

Yaşlı kadınların en sık yaşadığı cinsel sorunlar arasında; cinsel istekte ve motivasyonda azalma, vajinal kuruluk ve orgazm olmada zorluk yer almaktadır (Lindau vd., 2007; Ören vd., 2016; Veronelli vd., 2009). Cinsel istek ve motivasyonun azalmasında vajinitis (vajinada iltihaplanma) ve vajinada mantar enfeksiyonu etkili olabilmektedir (Aiken, 2002). Yaşlı kadınlar, orgazm olamama ve vajinal açılışın etrafında bulunan kaslardaki spazmlar nedeniyle acı veren cinsel ilişki (vajinusmus) yaşayabilmektedir. Yaşlı kadınlarda erkeklere göre cinsel kapasiteden ziyade cinsel aktivitede azalma görülmektedir. Kadınlarda cinselliğin zirvede olduğu dönem erkeklerden daha sonradır ve genellikle 30'lu yaşların ortalarından öncedir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte yaşanan menopoz, kadınlar için cinsel aktivitenin azalması anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte yaşlı erkeklerde olduğu gibi yaşlı kadınlarda da cinsel heyecanın zamanla azaldığı anlaşılmaktadır (Sigelman ve Rider, 2009). Lindau vd., (2007) tarafından yürütülen bir araştırmada 70 yaş üzerindeki erkeklerin % 43.6'sının cinsel yaşamını devam ettirdiği, bu oranın kadınlarda % 18.9 olduğu belirlenmiştir. Yaşlı kadınlardaki bu oranın düşüklüğünde eşlerinin davranışlarının ve fiziksel durumlarının etkili olduğu belirtilmektedir (Aiken, 2002). CETAD'a (2006) göre özellikle kadınlar için cinsellik eşlerine duydukları yakınlık ve sevginin bir sonucudur. Yaşlandıkça eşinden yeterince ilgi göremeyen kadın olumsuz etkilenmektedir. Yaşanan olumsuzluklar kadını cinsellikten soğutabilmektedir. Genel olarak yaşlı kadınlar cinsel yaşamlarındaki sorunları, üstesinden gelinmesi gereken önemli sorunlar olarak görse de çekingenlik, utangaçlık ve toplumsal algı gibi engeller nedeniyle bu sorunları ifade etmeleri güçleşebilmektedir (Çıracı-Yaşar ve Hintistan, 2020).

4. Yaşlılarda Cinsellik ve Toplumsal Algı

Toplumsal ve kültürel ilişkiler yaşlılığa dair algıları da belirlemektedir. Yaşlılık algısı, toplumdaki topluma farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasında her toplumun iç dinamikleri, tarihsel gelişimi ve yaşam biçimi etkili olmaktadır. Batı toplumlarında yaşam dönemleri çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi nitelendirmelerle net bir şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu anlayışta yaşlılık döneminin yalnızlık, acizlik ve düşkünlükle yakın anlam taşıdığı görülmektedir. Batı toplumları dışındaki diğer toplumlarda ise hayat çoğunlukla, doğumdan ölüme kadar bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı yaşlılar, toplumdaki ayrı bir grup olarak görülmemekte ve bakıma muhtaç olarak algılanmamaktadır (Beğer ve Yavuzer, 2012). Yaşlılık dönemi bireyin toplumsal yönden bazı rollerde ve statülerde kayıplar yaşamasıyla eş değer olarak görülmesine karşın ilerleyen zaman içinde yaşlı birey, yeni bazı statüler kazanmakta ve bu yaşamına anlam katmaktadır. Toplumsal veya bireysel olarak yaşlılık döneminin bir sorun olarak algılanmasındaki temel sebep, yaşlı bireyin kendine yetememesi durumudur. Bilişsel ve fiziksel kayıpların yaşanması, günlük yaşamda ve öz bakım becerilerinde başkalarına bağımlı bir hale gelme, yaşlılık döneminin sıkıntılı bir şekilde geçmesine neden olmaktadır (Gökçe-Kutsal, 2011). Bu durum hem yaşlı bireyin kendisini hem de bakım veren kişi ve çevresini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Yaşlılıkta cinsel işlevler azalmakla birlikte cinsel işlevlerin toplumsal yapı içerisinde nasıl algılandığı da önem taşımaktadır. Yaşlılık döneminde cinselliğin ifade edilme derecesi, toplumdaki sosyokültürel özelliklere bağlıdır (Çıracı-Yaşar ve Hintistan, 2020). Cinsel statü ve güç kaybı korkusu yaşlıları etkileyen kültürel bir özelliktir. Bireyin kültürel kimliği ve özellikleri ile cinsel kimliği ve işlevleri birbirini tamamlamaktadır. Başka bir deyişle, cinsel kimlik ve roller kültürel kimliğin bir parçası olarak görülmektedir. (Konak ve Çiğdem, 2005). Yaşlı kesimin cinsel çekimi ifadesi utanç verici olarak nitelenmekte sosyal açıdan yaşlı kesimin cinsel imajları dikkate alınmamaktadır (Şen vd., 2015). Toplumda yaşlılar arasındaki cinsellik, komik, iğrenç ve olmaması gereken bir durum şeklinde görülebilmektedir (Chapman, 1999). Cinselliğin gençlerin alanı olarak kabul edilmesi, yaşlılıkla birlikte cinsel dürtülerin ortadan kalktığı düşünülmesi ve yaşlılıkta cinselliğin ayıplanarak hoş görülmemesi gibi toplumsal önyargılar ve mitlerle karşılaşılabilir (Ginsberg vd., 2005). Yaşlı bireyler de zamanla bu algıları içselleştirerek cinsel dürtülerini bastırmakta ve cinsel davranışlardan kaçınabilmektedir (Meston, 1997).

Cinsel yaşam yaşlılık döneminde de sürmekle birlikte yaşlı bireylerin cinsellikten uzaklaşmalarının en önemli nedeni, kendilerinin ve çevrelerinin bunun uygunsuz bir davranış olacağını düşünmeleridir

(Sayiner, 2016). Dünya nüfusu her geçen gün yaşlanmakta, buna karşın yaşlılıkta cinsellik gerekli ilgiyi çekememektedir. Yaşlıların biyolojik ve psikiyatrik sorunları çoğu araştırmaya konu olmakla birlikte cinsel fonksiyon bozuklukları, üzerinde en az durulan konular arasındadır. Yaşlı bireyler, gençlere göre kendilerini daha az çekici bulmakta ve cinsellikten zevk alma haklarının daha az olduğunu düşünmektedirler. Yaş ilerledikçe bireyler cinselliği yaşamaktan vazgeçmekte veya cinselliği iğrenç, çirkin ve yakışsız bulmaktadır. Oysa cinsel yönden doyumlu bir yaşam, yaşlı bireyin bağımsızlık ve özgüven duygusunun gelişmesini sağlamaktadır (CETAD, 2006).

CETAD'a (2006) göre toplum, yaşlı cinselliğine konuşulmaması gereken bir konu olarak bakmaktadır. Yaşlı cinselliğinin çirkin, uygunsuz, zarafetten ve incelikten yoksun olduğu düşünülmektedir. Toplumda yaşlı cinselliğine ilişkin önemli oranda ön yargılar bulunmaktadır. Cinselliğin sadece cinsel organlar açısından algılanması nedeniyle cinsel birleşmenin olmaması, cinselliğin olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Oysa yaşlılık döneminde cinselliğin boyutları farklılaşmakta, cinsel birleşme artık üreme amaçlı yaşanmamaktadır. Bu dönemde cinsellik daha ziyade birlikte gevşeme, rahatlama ve hazzı paylaşma amacına yönelik olarak kişilerin birbirilerine karşı sevgi ve bağlılıklarını ifade etmenin bir aracı haline gelmektedir. Yaşlılarda cinsel doyum, ilişkinin sıklığından çok cinselliğin dokunma, sevgi ve şefkat, birlikte yatma gibi boyutların ön plana çıkmasına bağlıdır (Sayiner, 2016). Dolayısıyla yaşlılıkta cinsellik kendine özgü bir biçimde devam etmektedir. Yaşlılıkta cinsellik değerlendirilirken genel geçer yargılar ve düşüncelerin bir tarafa bırakılması ve yaşlı cinselliğinin kendine özgü bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Cinsellik, yaşlılık döneminde sadece fizyolojik nedenlerle değil, sosyolojik ya da psikolojik sebeplerle de bastırılabilen ve yaşam kalitesinin düşmesine yol açabilmektedir. Yaşlı bireyler tarafından cinselliğin ve cinsellekle ilgili sorunların dile getirilmesi ise çok güçtür. Bununla birlikte cinsellikte arzular, istekler, beklentiler bireyden bireye değişiklik göstermektedir (Şen vd., 2015). Yaşlı kadınlarda erkeklere göre yaş ilerledikçe cinsel aktivitede daha fazla azalma olmaktadır ve genel olarak yaşlı kadınlar erkeklere oranla daha fazla cinsel sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların ortaya çıkmasında eşlerinin davranışları ve fiziksel durumları etkilidir. Yaşlı erkeklerin yaşadığı cinsel sorunların kaynağı daha çok fiziksel faktörler iken kadınlarda psikososyal faktörler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca yaşlılıkta cinselliğin seyri ve yaşanan cinsel sorunların çoğunda toplumsal algının etkisi bulunmaktadır.

Yaşlılıkta cinselliğe ilişkin zengin bir bakış açısı geliştirilmelidir. Yaşlılıkta cinsellik, beraber vakit geçirme, sarılma, sohbet etme, hazzı

paylaşma ve güzel paylaşımlarda bulunmaya yönelik olmaya başlamaktadır (Aksu ve Şirin, 2007; Toptaş ve Aksu, 2020). Cinsel birleşme, aile oluşturmak ve çocuk sahibi olmak gibi amaçlara yönelik olmadığı için bu durum yaşlı bireylere bir özgürlük duygusu verir. Daha önce birbirine bu şekilde yönelme imkanı bulamamış eşler, kendilerini ve birbirilerini yeniden keşfedebilirler (Aksu ve Şirin, 2007). Yaşlıların sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerini kolaylaştırmak, uyumlarını ve genel iyilik hallerini desteklemek için cinsel duygulara ve bu duyguların sözel veya davranışsal olarak ifade edilmesine fırsat sunmak gerekmektedir (Parke 1991).

Cinsel sorunlar insanlarda yalnızlık, sevgisizlik, terk edilme korkusu, özgüven düşüklüğü, küçük düşme, kadınlığına veya erkekliğine kötü davranılmış olma, mahcubiyet, gururun incinmesi gibi duygular yaşatmaktadır. Çift ilişkilerinde sıcaklık, sevgi, yakınlık, cinsellik ve korunma gibi duygusal doyumlar, maddi doyum kaynaklarına göre daha fazla kırılganlığa açık ve risk altındadır (Kayır, 2011). İyi bir fiziksel sağlık ve eşini anlama ve onunla işbirliği halinde olma, cinsel sorunları çözmede gerekli olmakla birlikte yeterli olmayabilir. Bu sorunlar ciddi duygusal ögeler barındırabilir. Bu tür durumlarda eğitim ve psikoterapi etkili olabilir (Aiken, 2002).

Toplumda gençler ve yaşlı bireylerde var olan “yaşlıların cinsel isteği ve cinsel yaşamının olmadığı” vb. gibi yanlış kanıların yıkılması amacıyla cinsel bilgilerin doğru bir şekilde sunulması gerekmektedir. Yaşlı bireylere cinsel eğitim konusunda bilgi verilerek yaşlıların cinselliğe ilişkin olumsuz tutumlarının önüne geçmek mümkün olabilir (Karakartal, 2020). Yaşlıların sosyal ve psikolojik yönden desteklenmesi için ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesine önem verilmelidir. Yetişkinlerin yaşlılığa hazırlanması, yaşlı bireylerin yaşadıkları sorunlarla başa çıkma becerilerinin geliştirilmesi, yaşlılara bakım hizmeti sunan profesyonel elemanlar ve aile üyelerinin desteklenmesi ve güçlendirilmesi, yaşlıların toplumla uyum içinde ve huzurla yaşamalarını kolaylaştıracaktır. Söz gelimi yaşlılara yönelik bireysel ve grupla psikolojik danışma çalışmaları yapılabileceği gibi gençler ve yaşlıların bir arada olduğu çeşitli psikolojik deste çalışmalarını da yürütülebilir (Demir-Çelebi ve Yukay-Yüksel, 2014). Nitekim toplumda özellikle gençler arasında yaşlı cinselliğine dair olumsuz algıların olduğu anlaşılmaktadır. Yaşlıların ve gençlerin bir araya getirildiği çalışmalar bu algıların değişmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca yaşlılıkta cinselliği ve cinsel sorunları kadın ve erkeklerin farklı olarak deneyimledikleri ve bireysel farklılıklar dikkate alındığında daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir.

Kaynakça

- Aiken, L. R. (2002). *Human Development in Adulthood*. New York: Springer Science & Business Media.
- Aksu, H. ve Şirin, A. (2007). Yaşlılık ve Cinsel Yaşam. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 23(2), 243-253.
- Araujo, A. B., Durante, R., Feldman, H. A., Goldstein, I. ve McKinlay, J. B. (1998). The Relationship between Depressive Symptoms and Male Erectile Dysfunction: Cross-Sectional Results from the Massachusetts Male Aging Study. *Psychosomatic medicine*, 60(4), 458-465.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Edward, E. S., Bem, D. L. ve Nolen-Hoeksema, S. (2002). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Bouman, W. P. ve Arcelus, J. (2001). Are Psychiatrists Guilty of ‘Ageism’ When It Comes to Taking A Sexual History?. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 16(1), 27-31.
- Beğer, T. ve Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25(3), 1-3.
- United Nations (2019). *World Population Prospects 2019: Highlights*. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2020, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf
- Bozdemir, N. ve Özcan, S. (2011). Cinselliğe ve Cinsel Sağlığa Genel Bakış. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 5(4), 37-45.
- Candansayar, S. (2005). *Yaşlanma ve Ruh Sağlığı*. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2017, http://geriatri.org.tr/pdfler/saglikli_yaslanama2005/S_Y_2005_11.pdf
- Cangöz, B. (2009). *Yaşlılıkta Bilişsel ve Psikolojik Değişim*. Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2020, http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/tebakademi/geriatri_2009/19.pdf
- Chapman, J. L. (1999). *Knowledge and Attitudes of Sexuality in The Elderly Among Educators of Health Care Professionals* (Masters Thesis). Ryerson University, Canada.

- Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırmaları Derneği (2006). *Cinsel Sağlık/Üreme Sağlığı Açısından Erkeklerde Sağlıklı Yaşlanma*. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2017, http://www.cetad.org.tr/CetadData/Book/12/2692011155435-abilgilendirme_dosyasi_2.pdf
- Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırmaları Derneği (2007). *Cinsel Yaşam ve Sorunları*. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2017, http://www.cinselsorunlar.info/Medya_Rehberi_basim.pdf
- Charlton, R. S. ve Quatman, T. (2007). *Cinsel Terapi*. İstanbul: Prestij Yayınları.
- Çıracı-Yaşar, Y. ve Hintistan, S. (2020). Yaşlılık–Kadın ve Cinsellik. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1), 15-18.
- Demir-Çelebi, Ç. ve Yukay-Yüksel, M. (2014). Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamalarına Bir Bakış. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 175-202.
- Emiroğlu, V. (1995) *Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumunu*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Fookan, I. (1994). Sexuality in the Later Years—the Impact of Health and Body-Image in A Sample of Older Women. *Patient Education and Counseling*, 23(3), 227-233.
- Ginsberg, T. B., Pomerantz, S. C. ve Kramer-Feeley, V. (2005). Sexuality in Older Adults: Behaviours and Preferences. *Age and Ageing*, 34(5), 475-480.
- Gökçe-Kutsal, Y. (2011). *Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları*. Erişim Tarihi: 1 Haziran 2017, <http://www.geriatri.org.tr/SempozyumKitap2011/3.pdf>
- Gözübüyük-Tamer, M. (2014). Kuşaklararası Dayanışma ve İşbirliği Çerçevesinde Gençlerin Yaşlı ve Yaşlılık Algısının Değerlendirilmesi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(15), 7-28.
- İnci, K. (2002). *Cinsel Yaşam*. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2017, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf
- Kahveci, G. (2016). Fiziksel Gelişim (Genç yetişkinlik, Yetişkinlik, Yaşlılık). H. Bacanlı, Ş. Terzi (Ed.), *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi* (ss. 139-188). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kaptan, G. (2013). Yaşlanma ve Yaşlılıkla İlgili Tanımlar. G. Kaptan (Ed.), *Geriatrik Bakım İlkeleri* (ss. 13-24). İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi.

- Karaca, F. (2010). Huzurevinde Kalan Yaşlıların Hayata Bakış Açılı ve Gelecekle İlgili Beklentileri. *Aile ve Toplum* 6(22), 50-72.
- Karakartal, D. (2020). Yaşlılıkta Cinselliği Etkileyen Psiko-Sosyal Faktörler. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 118-127.
- Kayır, A. (2011). *Cinsel Yaşamda Kadın ve Erkek*. Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017, http://www.tapv.org.tr/content/file/Kitaplar/Kitap_CinsellikCinselEgitimKonferansi.pdf
- Komşu, U.C. (2014). Yaşlılık, Yaşlı Nüfusun Sorunları ve Yetişkin Eğitimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 370-389.
- Konak, A. ve Çiğdem, Y. (2005). Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 23-63.
- Kurt, G., Beyaztaş, F. ve Erkol, Z. (2010). Yaşlıların Sorunları ve Yaşam Memnuniyeti. *Adli Tıp Dergisi*, 24(2), 32-9.
- Laumann, E. O., Nicolosi, A., Glasser, D. B., Paik, A., Gingell, C., Moreira, E. ve Wang, T. (2005). Sexual Problems among Women and Men Aged 40–80 y: Prevalence and Correlates Identified in the Global Study of Sexual Attitudes and Behaviors. *International Journal of Impotence Research*, 17(1), 39-57.
- Lindau, S. T., Schumm, L. P., Laumann, E. O., Levinson, W., O’Muircheartaigh, C. A. ve Waite, L. J. (2007). A Study of Sexuality and Health among Older Adults in the United States. *New England Journal of Medicine*, 357(8), 762-774.
- Meston, C. M. (1997). Aging and sexuality. *Western Journal of Medicine*, 167(4), 285-290.
- Onur, B. (2006). *Gelişim Psikolojisi (Yetişkinlik-Yaşlılık-Ölüm)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2019). *Elderly Population*. Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2019, <https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm>
- Ornat, L., Martínez-Dearth, R. ve Muñoz, A. (2013). Sexual Function, Satisfaction with Life and Menopausal Symptoms in Middle-Aged Women. *Maturita*, 75(3), 261-9.
- Ören, M., Kızıltepe, R. ve Özkes, B. Ç. (2016). Yaşlılıkta Cinsellik. *Ege Tıp Dergisi*, 55, 38-44.

- Pangman V, Sequire M (2000). Sexuality and the Chronically Ill Older Adult: A Social Justice Issue. *Sexuality & Disability*, 18(1), 49-59.
- Parke, F. (1991). Sexuality in Later Life. *Nursing Times*, 87(50), 40-42.
- Ratner, E. S., Erekson, E. A., Minkin, M. J., & Foran-Tuller, K. A. (2011). Sexual Satisfaction in the Elderly Female Population: A Special Focus on Women with Gynecologic Pathology. *Maturitas*, 70(3), 210-215.
- Reyhan, F., Özerdoğan, N. ve Arık, E. (2018). İhmal Edilen Bir Konu: Yaşlılıkta Cinsellik. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 27(1), 76-79.
- Santrock, J. W. (2012). *Yaşam Boyu Gelişim*. (G. Yüksel, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Saymer, D. (2016). Yaşlılıkta Fiziksel Gelişim. Kurtyılmaz, Y. (Ed.), *Yaşlı Psikolojisi* (ss. 60-79). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sigelman, C. K. ve Rider, E. A. (2009). *Life-Span Human Development*. Boston: Cengage Learning.
- Şen, S., Usta, E., Aygin, D. ve Sert, H. (2015). Yaşlılık ve Cinsellik Konusunda Sağlık Profesyonellerinin Yaklaşımları. *Androloji Bülteni*, 17(60), 64-7.
- Toptaş, B. ve Aksu, H. (2020). Yaşlı Kadınların Cinselliğe Bakış Açısı, Yaşadığı Sorunlar ve Sağlık Profesyonellerinin Rolü. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 24-28.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2017*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 27595. Erişim Tarihi:20 Mayıs 2018, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27595>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2018*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 30669. Erişim Tarihi:20 Mayıs 2019, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30699>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020a). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2019*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 33712. Erişim Tarihi:01 Ağustos 2020, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020b). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019*. Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705>

- Veronelli, A., Mauri, C., Zecchini, B., Peca, M. G., Turri, O., Valitutti, M. T., ... ve Pontiroli, A. E. (2009). Sexual Dysfunction is Frequent in Premenopausal Women with Diabetes, Obesity, and Hypothyroidism, and Correlates with Markers of Increased Cardiovascular Risk. A Preliminary Report. *The Journal of Sexual Medicine*, 6(6), 1561-1568.
- Yeşilyurt, F. (2019a). Doğum Öncesi Gelişim. F. Yeşilyurt (Ed.), *Büyüme, Olgunlaşma ve Gelişim* (ss. 61-79). Ankara: Murat Yayınları.
- Yeşilyurt, F. (2019b). Yetişkinlikte Gelişim.. F. Yeşilyurt (Ed.), *Büyüme, Olgunlaşma ve Gelişim* (ss. 181-193). Ankara: Murat Yayınları.
- Yumurtacı, A. (2013). Demografik Değişim: Psikososyal ve Sosyoekonomik Boyutlarıyla Yaşlılık. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 9-31.

LİTERATÜRDEKİ ÖTENAZİ KONULU YAYINLARIN FARKLI YÖNLERDEN İNCELENMESİ

*Examination from Different Aspects of Publications on Euthanasia in the
Literature*

Haydar Hoşgör

(Öğr. Gör. Dr.), Uşak Üniversitesi, Uşak, Türkiye e-mail: haydar.hosgor@usak.edu.tr

 ORCID 0000-0002-1174-1184

1. Giriş

Tıbbi bilgi ve tıp teknolojisindeki hızlı gelişmelere paralel olarak ölümlerin doğası değişim göstermiştir. Türkiye de dâhil olmak üzere dünya genelindeki pek çok ülkede, bireylerin doğumda beklenen yaşam süreleri artış göstermiştir. Dünyadaki şu anki gelişmiş teknikler yardımıyla, terminal dönemdeki hastaların dahi yaşam süreleri uzatılabilmekteyken, diğer yandan uzayan bu ömür süreleri bireylerin daha fazla ağrı, acı ve ızdırap çekmesine neden olabilmektedir. Buradan hareketle, insan yaşamındaki tüm bu hızlı değişiklikler ötenazi konusunu gündeme getirmiştir (Bulut, 2018: 277).

Ötenazi; çektiği acıların yaşadığı müddetçe devam edeceği bilinen ve kesin olarak eski sağlığına kavuşamayacağı konusunda net bir görüş birliğine varılan hastaların, yaşamlarının bilinçli bir şekilde ve özgür iradeleri ile hekimler tarafından acı çektirilmeden sonlandırılması olarak tanımlanabilmektedir (Beder vd., 2010: 92). Tıp çevrelerinde ötenazi terimi, durumu kritik hastalar için kolay, rahat ve barışçıl bir ölüm yöntemini tanımlamak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır (Boz vd., 2017: 286).

İyi ölüm anlamına gelen ötenazinin, pasif ve aktif olmak üzere iki türü vardır. Pasif ötenazide hasta tedavi edilemiyorsa, aktif hiçbir şey yapılmaz (örneğin kalbi duran hasta için resüsitasyon yapılmaması gibi). Bu tür ötenazi, birçok ülkede normal yasal klinik uygulamanın bir parçası olarak kabul edilmektedir (Goodman, 1996). Aktif ötenazi ise; hastanın bir hekimden, kendi ölümüne yol açan öldürücü bir maddenin alınmasını ifade etmektedir (Kumaş vd., 2007: 637). Aktif ötenazide ölümü sağlayacak tıbbi yöntemler kişiye doğrudan uygulanmaktadır. Özetle, aktif ötenazide hareket (fiil), pasif ötenazide ise hareketsizlik (terk) ölüme temel dayanak

teşkil etmektedir (Kutlu vd., 2018: 244). Pasif ve aktif ötenaziye ek olarak mevcut yazında yer alan bir diğer ötenazi türü ise gönüllü ve gönüllü olmayan ötenazidir. Bu bağlamda gönüllü ötenazi; dayanılamayacak derecede acı çeken bilinci açık bir hastanın kendi ölümünü istemesiyken; gönüllü olmayan ötenazi ise bilinci kapalı olan bir hastanın hayatının sona erdirilmesi kararının hekimler veya aile üyeleri tarafından verilmesidir (Şimşek ve Özata, 2020: 90).

Ötenazi; kültürel, dini ve sosyal açıdan hassas ve zorlu bir konudur. Ötenazi kavramı ilk olarak Hollanda, Belçika, Lüksemburg gibi batı ülkelerinde gelişmiş ve yasal bir zemine taşınmıştır. Fakat Asya, Orta Doğu, Güney Amerika ve Afrika gibi dünyanın diğer bölgelerinde ise Avrupa'ya kıyasla ötenaziye ilişkin daha kısıtlı veri ve uygulama söz konusudur (Baykara vd., 2020: 2). Türkiye'de de yasal bir zemini olmayan ötenazi, Sağlık Bakanlığı'nın 1998 yılında yayımladığı Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 13. maddesinde açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla Türk ceza kanununda ötenazi, kasten adam öldürme ya da yardımla intihar eylemi bağlamında değerlendirilmektedir (Kara ve Günay, 2017: 78).

Varoluşa yönelik en büyük tehditlerden biri, bir insanın ölmek zorunda olduğu gerçeğidir. Bu fenomen, özellikle neredeyse her gün ölümle yüzleşmek durumunda kalan sağlık çalışanlarını ve bu durumun ana öznesi durumunda olan hastaları psikolojik olarak olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Ay ve Öz, 2019: 1443). Bir diğer yandan bireylerin özgür iradeleri ile ötenazi talep etmeleri veya hekimleri tarafından hastalara ötenazi uygulanması kararının verilmesi kolay bir karar süreci değildir. Zira, bireylerin ötenazi hakkındaki düşünce ve tutumları üzerinde etkili olan pek çok faktörün söz konusu olduğu bilinmektedir.

Gutierrez-Castillo vd. (2020) tarafından tıp fakültesi öğrencilerinin ötenaziye karşı görüşlerini incelemek amacıyla yapılan bir çalışmada; dini ve kişisel inanışlar, istismar/suiistimal riski, yaşamı korumada hekimin rolü gibi unsurların ötenazi karşıtlığında en yaygın nedenlerden olduğu saptanmıştır. Diğer yandan yaş, önceki akademik deneyim, aile geliri ve ikamet edilen yer gibi faktörlerin ise ötenazi karşıtlığında anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca maneviyat durumu, laik ahlak değerleri, hastaların istismar riski, hekimler için uygun olmayan roller, istikrar ve rasyonellikle ilgili endişeler, cinsiyet ve yasal sorumluluklar (Wilson vd., 2000; Cayetano-Penman vd., 2020) gibi unsurların da ötenazi karşıtlığında önemli olduğu ifade edilmektedir.

2. Yöntem

Çalışmanın amacı ve önemi: Bu çalışmanın temel amacı, ötenazi konusuyla ilgili olarak ulusal literatürde yer alan yayınların hem içerik (ötenaziye karşı olma nedenleri, çalışmada yer alan katılımcıların hangi örneklem gruplarından oluştuğu, mesleki dağılımları, eğitim gördükleri

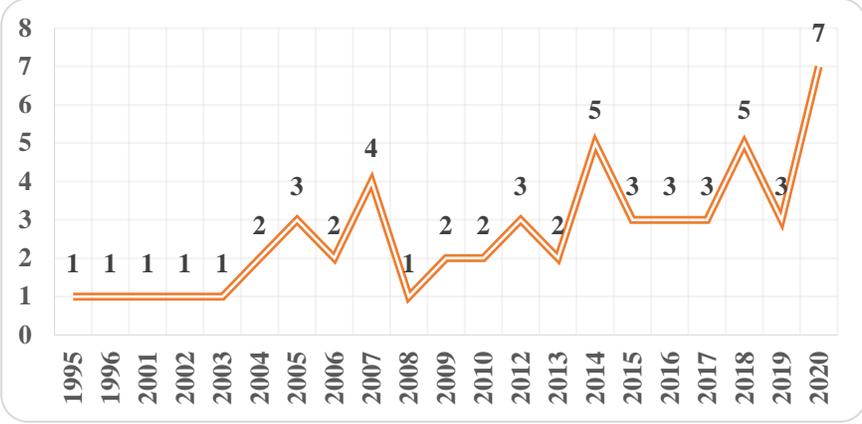
bölümler gibi) hem de yayına ilişkin özellikler (yıllar itibariyle yayın sayıları, yayın türleri, dilleri, makalelerin yayınlandığı dergilerin indeks bilgileri gibi) açısından incelenmesidir. Ulusal ve uluslararası yazın tarandığında, bireylerin ötenaziye bakış açılarını ve tutumlarını inceleyen çok sayıda ampirik çalışmanın olduğu görülmeye rağmen, konu hakkındaki çalışmaları nitel bir desenle bir araya getiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın kapsamı ve yöntemi: Çalışma kapsamında konuyla ilgili ulusal yazında yer alan makale ve tez türündeki yayınlar ele alınmıştır. Ötenazi (euthanasia), ötenazi tutumu (attitude of euthanasia), hekimlerin tutumları (attitudes of physicians), hemşirelerin tutumları (attitudes of nurses), ölüm (death), ölümcül hasta (dying patient), yaşam sonu bakımı (end of life care) gibi anahtar kelimelerin Türkçe ve İngilizce kombinasyonları yazılarak tarama işlemi yapılmıştır. 4-15 Aralık 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen tarama sonucunda 9’u tez, 46’sı makale olmak üzere toplam 55 adet yayın, çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmaların değerlendirilmesinde içerik analizinden faydalanılmıştır. Nitel araştırma türlerinden olan içerik analizi, bir metindeki değişkenleri ölçmek amacıyla sistematik, tarafsız ve sayısal olarak gerçekleştirilen bir çözümleme sürecidir (Bayram ve Yaylı, 2009).

Verilerin analizi: Çalışma kapsamındaki veriler; ötenazi konusundaki yayınların yıllar itibariyle dağılımı, ötenaziyle ilgili yayınlardaki katılımcı gruplarının dağılımı, ötenaziyle ilgili yayınlardaki sağlık personelinin mesleki dağılımları, ötenaziyle ilgili yayınlardaki öğrencilerin bölümlerinin dağılımları, katılımcıların ötenaziye karşı olma oranlarının dağılımları, ötenazi konusundaki yayınların tür, dizin ve dil dağılımları açısından analiz edilmiştir. Bu bağlamda verilerin analizinde betimsel istatistiklerden yalnızca frekans ve yüzde kullanılmıştır. İlgili grafiklerin elde edilmesinde Microsoft Ofis Excel 2016 paket programından yararlanılmıştır.

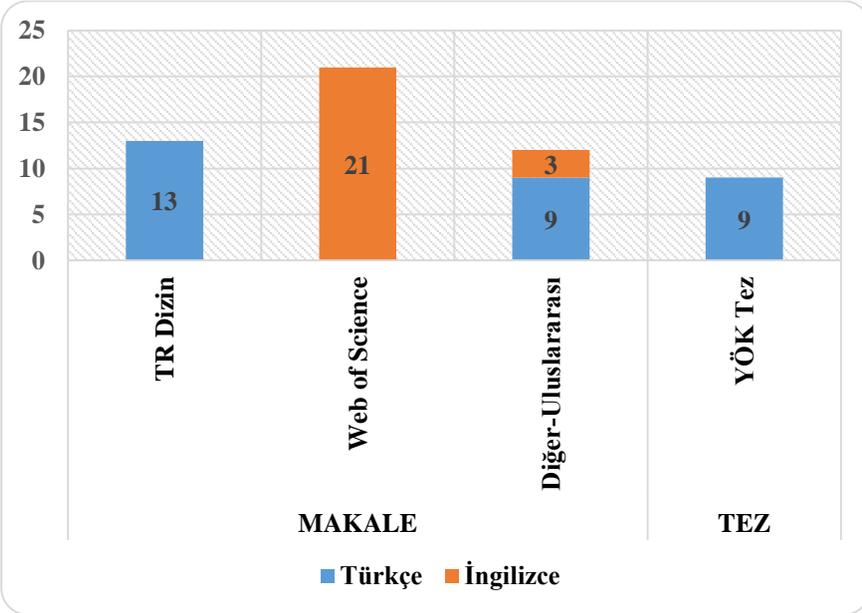
Çalışmanın sınırlılıkları ve etik onam: Çalışmanın en önemli sınırlılığını, yalnızca Türkiye örnekleminde gerçekleştirilmiş olan ulusal çalışmaların araştırma kapsamına dâhil edilmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın ikincil veriler üzerinden yürütülmesi dolayısıyla etik kurul onayı söz konusu değildir.

3. Bulgular

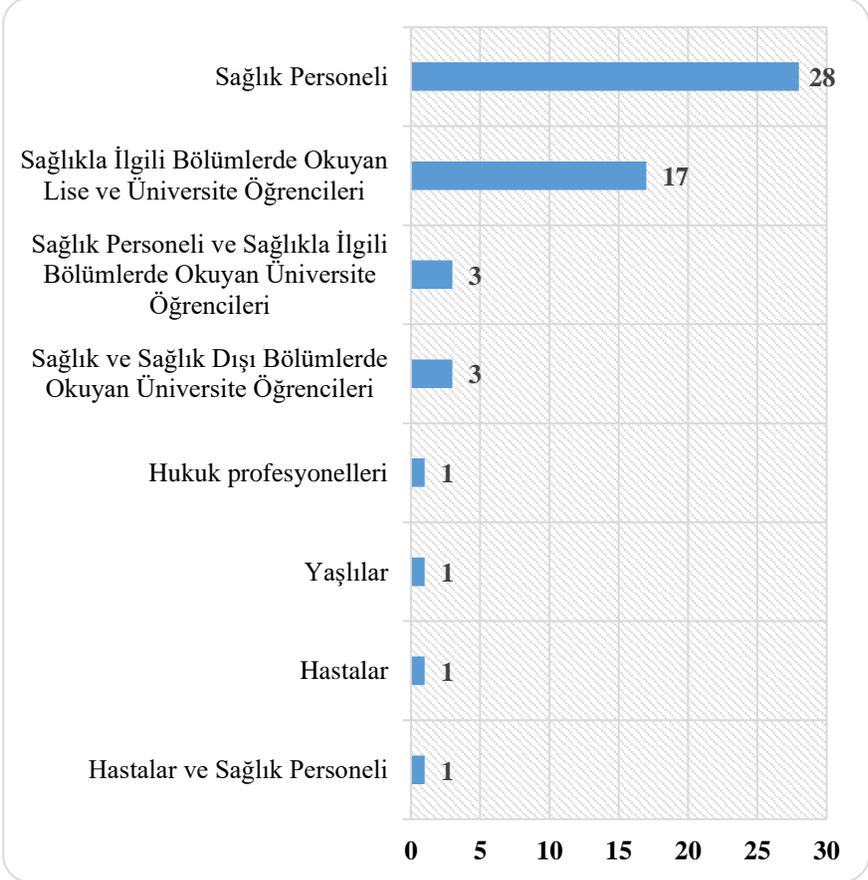
Şekil 1. Ötenazi Yayınlarının Yıllar İtibariyle Dağılımı (n: 55)

Konuyla ilgili ilk yayının 1995 (n: 1) yılında yapıldığı ve genel olarak 2003 ve 2008 yıllarından sonra ilgili konu hakkında yapılan araştırma sayısının artış gösterdiği saptanmıştır. En fazla araştırmanın 2020 (n: 7) yılında gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, bireylerin ötenazi hakkındaki tutumları konusunda yapılmış olan çalışmaların %12,7'si 2020 yılında yayımlanmıştır (Şekil 1).

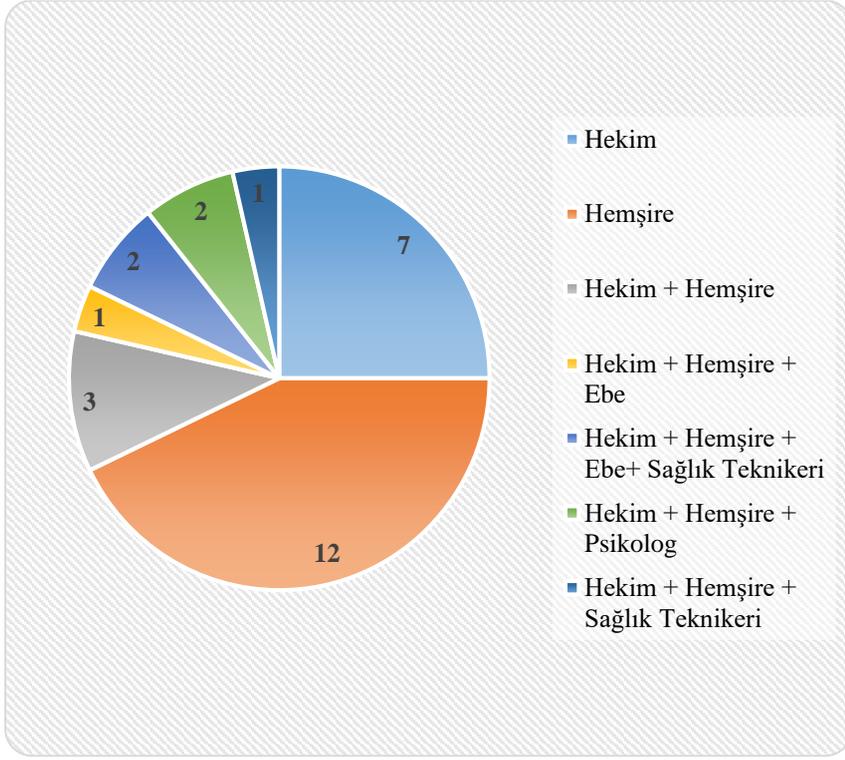
Şekil 2: Ötenazi Konulu Yayınların Tür, Dizin ve Dil Dağılımları (n: 55)

Ötenazi konusundaki yayınların 46'sının makalelerden, 9'unun tezlerden oluştuğu; makalelerin 21'inin Web of Science'da tarandığı ve İngilizce olduğu, 13'ünün TR dizinde tarandığı ve Türkçe olduğu, uluslararası indekslerde taranan 12 makalenin 9'unun Türkçe, 3'ünün İngilizce olduğu tespit edilmiştir. Tezlerin tamamının ise Türkçe dilinde yazıldığı belirlenmiştir (Şekil 2).

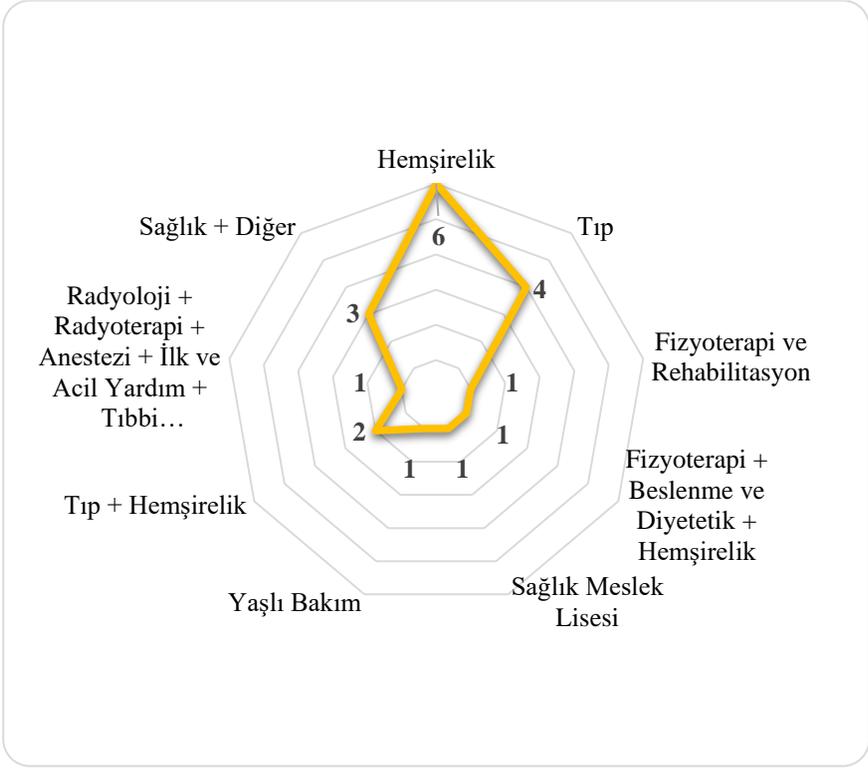
Şekil 3. Ötenazi Yayınlarındaki Katılımcı Gruplarının Dağılımı (n: 55)

Ötenazi hakkındaki tutumları ele alan çalışmaların katılımcıları incelendiğinde; %50,9'unun sağlık personelinden (n: 28), %30,9'unun sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerden (n: 17), %5,5'inin sağlık personeli ve sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerden (n: 3), %5,5'inin sağlıkla ilgili olan ve olmayan bölümlerde okuyan öğrencilerden (n: 3), %1,8'inin hukuk profesyonellerinden (n: 1), yaşlılardan (n: 1), hastalardan (n: 1), hastalar ve sağlık personelinden (n: 1) oluştuğu tespit edilmiştir (Şekil 3).

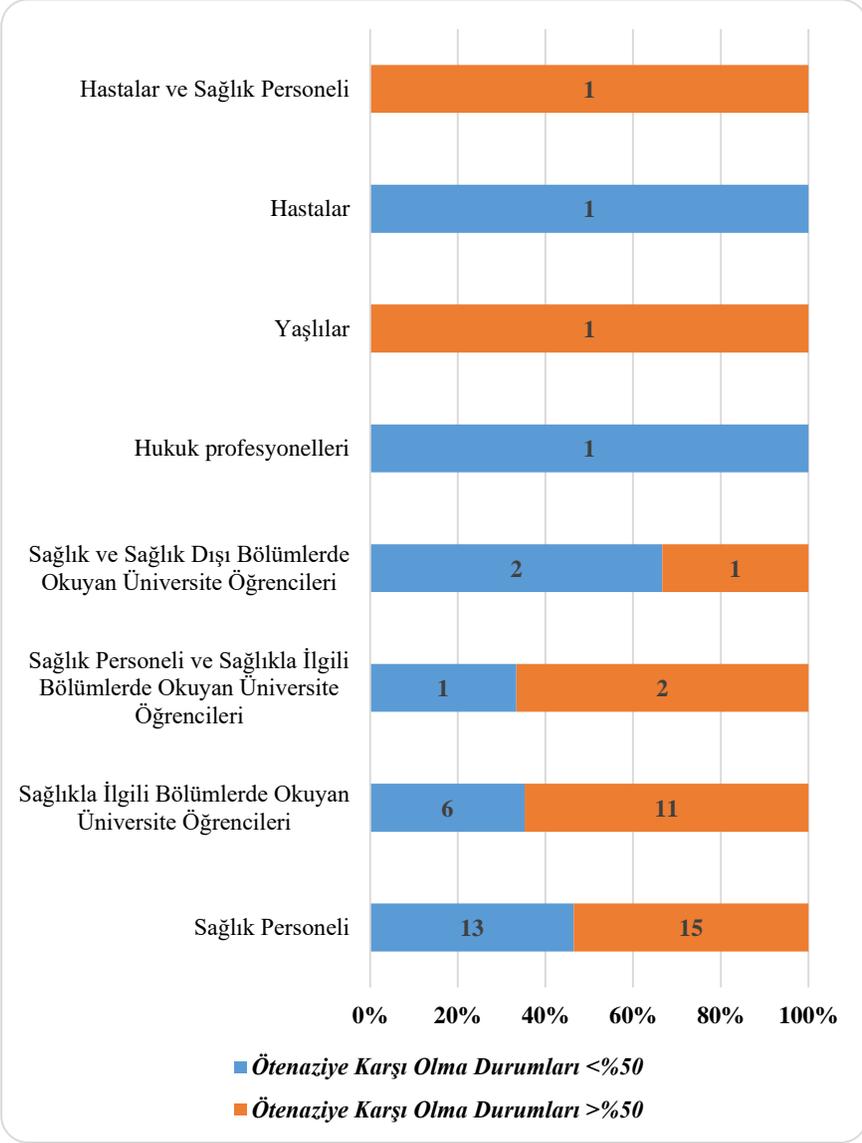
Şekil 4. Ötenazi Yayınlarındaki Sağlık Personelinin Mesleki Unvanlarına Göre Dağılımları (n: 28)

Ötenazi hakkındaki tutumları ele alan çalışmaların sağlık personeli katılımcılardan oluşan kısmı incelendiğinde; %42,9'unun hemşirelerden (n: 12), %25,0'mının hekimlerden (n: 7), %10,7'sinin hekim ve hemşirelerden (n: 3), %7,1'inin hekimlerden, hemşirelerden, ebelerden ve sağlık teknikerlerinden (n: 2), hekimlerden, hemşirelerden ve psikologlardan (n: 2), %3,6'sının hekimlerden, hemşirelerden ve ebelerden (n: 1), hekimlerden, hemşirelerden ve sağlık teknikerlerinden oluştuğu görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 5. Ötenazi Yayınlarındaki Öğrencilerin Bölümleri İtibariyle Dağılımları (n: 20)

Ötenazi konusundaki yayınlarda yer alan öğrenci katılımcıların bölümleri incelendiğinde; %30,0'mın hemşirelik (n: 6), %20,0'mın tıp (n: 4), %15,0'mın sağlıkla ilgili olan ve olmayan (n: 3), %10'unun tıp ve hemşirelik (n: 2), %5'inin sağlık meslek lisesi (n: 1), %5'inin fizyoterapi ve rehabilitasyon (n: 1), %5'inin fizyoterapi, beslenme ve diyetetik, hemşirelik (n: 1), radyoloji, radyoterapi, ilk ve acil yardım, anestezi, tıbbi laboratuvar teknikleri (n: 1) ve yaşlı bakım (n: 1) bölümlerinden oluştuğu görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 6. Ötenazi Yayınlarındaki Katılımcıların, Ötenaziye Karşı Olma Oranlarının Dağılımları (n: 55)

Katılımcıların ötenaziye karşı olma yüzdeleri incelendiğinde; sağlık personelinin (n: 15), sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinin (n: 11), sağlık personeli ve sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinin (n: 2), yaşlıların (n: 1), hastalar ve sağlık personelinin (n: 1) yarıdan fazlasının (>50) ötenaziye karşı oldukları görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 7. Ötenazi Konulu Yayınlarda Yer Alan Ötenaziye Karşı Olma Nedenlerinin Dağılımları (n: 34)

Çalışma kapsamına dâhil edilen 55 çalışmadan 34'ünde (%61,8), katılımcıların ötenaziye karşı olma nedenlerine ilişkin ifadelerin yer aldığı saptanmıştır. Bu ifadeler, her bir makalede yer alma sıklıklarına göre en fazladan en aza sıralanmıştır. Katılımcılar tarafından en fazla atıfta bulunulan ötenaziye karşı olma nedenlerinden ilk beşinin sırayla; dini açıdan uygun olmadığı düşüncesi (n: 33), yasal olmaması (n: 23), tıpta yeni gelişmelerin olabilmesi (n: 16), vicdanen rahatsızlığa neden olabilmesi (n: 13) ve tıbbın/hekimin ana görevinin, hastaları yaşatmak olduğu görüşüdür (Şekil 7).

4. Sonuç

Ulusal yazında yer alan ötenazi konulu yayınların içerik analizi yöntemi kullanılarak farklı yönlerden incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, araştırma kapsamına dâhil edilen 55 adet çalışma biçim ve içerik olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma sonuçlarına göre, konuyla ilgili en fazla yayının sırayla 2020, 2018, 2014 ve 2007 yıllarında verildiği ortaya konulmuş olup, ilk ulusal yayının yayımlandığı 1995 yılından günümüze kadar, ötenazi konusuna farklı açılardan yaklaşan çalışma sayısında artış yaşandığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara erişilmesinde, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'nin de giderek yaşlanan bir ülke konumunda olmasının etkilerinden söz etmek olasıdır. Buradan hareketle, hem ötenazi konusunun ülkelerin gündeminde daha fazla yer edindiği, hem de konuyla ilgili yürütülen bilimsel araştırma sayısında artış yaşandığı ileri sürülebilir.

Çalışmada ele alınan yayınların büyük bir çoğunluğunun makalelerden, nispeten daha azının ise tezlerden oluştuğu, makalelerin yarıdan fazlasının İngilizce dilinde yazıldığı ve yarıya yakınının ise Web of Science kapsamında taranan uluslararası indeksli dergilerde yayımlandığı sonucuna varılmıştır. Türkiye'de ötenazi konusunu sağlık ve sağlık dışı farklı meslek mensuplarının perspektiflerinden inceleyen çalışmaların yüksek etki faktörlü dergilerde yayımlanmasının, Türkiye merkezli bu türden çalışmaların dünya genelinde görünürlüğünün artmasında önemli bir husus olduğu belirtilebilir.

Bireylerin ötenaziye karşı tutumlarını inceleyen bu çalışmaların, hangi katılımcı gruplarından oluştuğu irdelendiğinde; ilk sırada sağlık çalışanlarının, ikinci sırada ise sağlıkla ilgili bölümlerde eğitim gören lise ve üniversite öğrencilerinin yer aldığı sonucuna varılmıştır. Bu türden bir sonuca erişilmesinin kökeninde, konunun doğrudan doğruya insan hayatı ve sağlığı ile ilgili olmasının yattığı düşünülebilir.

Ötenaziye karşı tutumlar konusundaki yayınlarda yer alan sağlık çalışanlarının en büyük kısmının sırayla hemşirelerden ve hekimlerden meydana geldiği sonucuna erişilmiştir. Bu sonuçlara paralel olarak, ilgili yayınlarda katılımcı olarak yer alan öğrencilerin en büyük bölümünün sırayla hemşirelik ve tıp alanlarında eğitim aldıkları ortaya konulmuştur. Bu durum, ötenazi hakkındaki tutum ve davranışları en fazla merak edilen sağlık meslek mensupları ile geleceğin sağlık personeli adaylarının hemşireler ve hekimler olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bireylerin ötenazi hakkındaki düşünce ve tutumlarına dair yayınlarda, sağlık meslek mensupları ile sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerden oluşan örneklem gruplarının %50'den fazlasının ötenazi uygulamasına karşı olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer yandan hastalar ile hukuk profesyonellerinden oluşan örneklem grubunun ise %50'den daha azının ötenazi uygulamasına karşı olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında, ötenazi uygulamasına karşı olumsuzluk teşkil eden 23 farklı nedeninin mevcut olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların, ötenazi uygulamasına karşı çıkmalarında en önemli faktörün dini inançlarla ilgili olduğu, ikinci en önemli unsurun ise yasal nedenlerden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

- A. Yalçıntürk, A., & Batmaz, M. (2018). Sağlık profesyonellerinin ötanazi hakkındaki düşünceleri. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 1(2), 23-28.
- Akbayram, H. T. (2020). Medical faculty students' views on euthanasia: does it change with medical education? *Anatolian Journal of Psychiatry*. doi: 10.5455/apd.126615
- Arslan, H. (2019). *Sağlık çalışanlarının ötanaziye bakışı (doktor, hemşire ve sağlık teknikerleri)*. İstanbul Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Aslan, U. B., & Cavlak, U. (2007). Attitudes towards euthanasia among university students: a sample based on Turkish population. *Journal of Medical Sciences (Pakistan)*, 7(3), 396-401.
- Ay, M. A., & Öz, F. (2019). Nurses attitudes towards death, dying patients and euthanasia: A descriptive study. *Nursing Ethics*, 26(5), 1442-1457.
- Azizoğlu, M. (2014). Hekimlerin ötanazi hakkındaki görüşleri. *Cerrahpaşa Öğrenci Bilimsel Dergisi*, 6(7).
- B. Kara, B. (2015). *Orta anadolu bölgesinin çeşitli illerinde görev yapan yoğun bakım hemşirelerinin ötanaziye ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Baykara, N., Utku, T., Alparslan, V., Arslantaş, M. K., & Ersoy, N. (2020). Factors affecting the attitudes and opinions of ICU physicians regarding end-of-life decisions for their patients and themselves: A survey study from Turkey. *PloS one*, 15(5), 1-19.
- Bayram, M., & Yaylı, A. (2009). Otel web sitelerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 347-379.
- Beder, A., Pınar, G., Aydoğmuş, G., Can, M., Eren, H., İşler, N., ... & Birli, M. (2010). The opinions of nurses and physicians related to euthanasia. *Journal of Clinical & Experimental Investigations*, 1(2), 91-98.
- Bilgen, H., Topuzoğlu, A., Kuşçu, K., Altuncu, E., & Özek, E. (2009). End-of-life decisions in the newborn period: attitudes and practices of doctors and nurses. *The Turkish journal of pediatrics*, 51(3), 248.
- Boz, B., Acar, K., Ergin, A., Kurtulus, A., Ergin, N., & Oguzhanoglu, N. (2007). Effect of locus of control on acceptability of euthanasia

- among medical students and residents in Denizli, Turkey. *Journal of palliative care*, 23(4), 286-290.
- Bulut, A. (2017). The opinions about euthanasia among students in elderly care department of vocational school of health services at Bingöl University. *Medicine Science International Medical Journal*, 7(2), 277-82.
- Can, R., Tambağ, H., Öztürk, M., Kaykunoğlu, M., Erenoğlu, R., & Gümüšoğlu, F. (2020). Yoğun bakım hemşirelerinin ötanazi, ölüm ve ölümcül hastaya karşı tutumları. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 10(2), 190-200.
- Cavlak, U., Aslan, U. B., Gurso, S., Yağcı, N., & Yeldan, İ. (2007). Attitudes of physiotherapists and physiotherapy students toward euthanasia: a comparative study. *Advances in therapy*, 24(1), 135-145.
- Cayetano-Penman, J., Malik, G., & Whittall, D. (2020). Nurses' perceptions and attitudes about euthanasia: a scoping review. *Journal of Holistic Nursing*, 1-19.
- Çelik, S., Kalkan, M., Gündoğdu, A., & Topal, H. (2012). Yoğun bakım hemşirelerinin ötanazi hakkındaki düşünceleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 5(3), 101-109.
- Çetinkaya, F., & Karabulut, N. (2016). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin ötanazi hakkında görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3(2), 28-39.
- Demir, G., Biçer, S., & Ünsal, A. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin ötanaziye ilişkin düşünceleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-11.
- Ekmekci, P. E., Süner, A., Ünsal, D., Atasoy, A., Sezer, O. A., & Yüksel, O. (2018). Turkish medical students' perspectives on pediatric euthanasia. *Medicine and Law*, 37(3), 399-416.
- Ekşi, Z. (2016). *Bir üniversite hastanesinde çalışan yoğun bakım hemşirelerinin ötanazi hakkındaki görüşleri*. Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Engin, E., Uğuryol, M., Aydın, A., & Selvi, F. R. (2017). Tıp ve hemşirelik fakültesi öğrencilerinin ötanaziye karşı tutumları. *Journal of International Social Research*, 10(52), 654-660.
- Erden, F. G. (2015). *Yoğun bakım ünitesinde çalışmış ve çalışan sağlık personelinin terminal dönemdeki hastalarda ötanazi hakkındaki*

düşünceleri. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- G. Dörtyol, B., & Türkay, M. (2019). Sağlık kurumlarına başvuran hastaların ötanaziye bakış açıları. *Akdeniz Tıp Dergisi*, 5(1), 143-149.
- Gard, G., Cavlak, U., Sundén, B. T., & Özdiñçler, A. R. (2005). Life-views and ethical viewpoints among physiotherapy students in Sweden and Turkey—A comparative study. *Advances in Physiotherapy*, 7(1), 20-31.
- Goodman, M. L. (1996). Is there a place for euthanasia in palliative care?. *International Journal of Palliative Nursing*, 2(3), 163-167.
- Gutierrez-Castillo, A., Gutierrez-Castillo, J., Guadarrama-Conzuelo, F., Jimenez-Ruiz, A., & Ruiz-Sandoval, J. L. (2020). Euthanasia and physician-assisted suicide: a systematic review of medical students' attitudes in the last 10 years. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 13(22), 1-13.
- Gül, Ş., Bağcivan, G., & Aksu, M. (2020). Nurses' Opinions on Do-Not-Resuscitate Orders. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 1-13.
- Gülmez, Ö. (2015). *Türkiye'deki hukuk profesyonellerinin ötanaziye bakış açısı*. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıpta Uzmanlık Tezi.
- Gündüz, T., Öner, S., & Çınar, T. (1996). Hekimler Euthanasiayı Savunuyorlar mı. *The Bulletin of Legal Medicine*, 1(2), 82-88.
- Hancı, V., Yurtlu, S., Ayoğlu, F., Yavuzalp, O., & Turan, I. Ö. (2012). Zonguldak karaelmas üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin ötanaziye bakışı. *Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 52(2), 88-93.
- Işıkhana, H. (2002). *Kanser hastalarıyla çalışan sağlık personelinin ötanaziye ilişkin düşüncelerinin değerlendirilmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kara, B. B., & Günay, O. (2017). Euthanasia-related knowledge and attitudes of intensive care nurses working in five provinces in central anatolian region. *Journal of Medical and Surgical Intensive Care Medicine*, 8(3), 77-82.
- Kara, Y. (2017). Yaşlıların ötanazi hakkındaki görüşleri. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 17-32.
- Karaarslan, B., Uysal, C., Atan, Y., Tataroğlu, Z., Bozkurt, İ., Çelepkolu, T., ... & Gören, S. (2014). Hemşirelerin çalıştıkları bölümlere göre ötanazi hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Tıp Dergisi*, 41(4), 700-706.

- Karadeniz, G., Yanikkerem, E., Pirinçci, E., Erdem, R., Esen, A., & Kitapçioğlu, G. (2008). Turkish health professional's attitude toward euthanasia. *Omega-Journal of Death and Dying*, 57(1), 93-112.
- Karahisar, F. (2006). *Ölümcül hasta, hemşire ve hekimlerin ölüm ve ötenaziye ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Karasu, F., Göllüce, A., & Güvenç, E. (2018). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin ötenazi hakkındaki düşüncelerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 6(1), 63-76.
- Kaya, H., & Akçin, E. (2005). Hemşirelik öğrencilerinin ötenaziye ilişkin görüşleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, 13(2), 115-119.
- Koç, A. (2012). Nursing students' attitudes towards euthanasia: A study in Yozgat, Turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 5(1), 66-73.
- Kök, N. A., Özkara, E., Dalgıç, M., & Şener, M. (2003). The opinions of physicians working at Erzurum about euthanasia. *Turkish Journal of Emergency Med*, 3(2), 41-46.
- Kumaş, G. (2005). *Adana ilindeki çeşitli hastanelerin yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin ötanazi hakkındaki düşünceleri*. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kumral, B., & Özdeş, T. (2015). Tekirdağ ilindeki hekimlerin ötenaziye yaklaşımlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Basic and Clinical Medicine*, 1(3), 150-156.
- Kutlu, İ., Çavuşoğlu, O., & Uygun, K. K. (2018). Ötenazi algısı üzerine nitel bir araştırma. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 241-253.
- Mandıracıoğlu, A., & Özsoy, S. A. (1995). Ege üniversitesi tıp fakültesi ve hemşirelik yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin ötenazi konusuna yaklaşımları. *Kriz Dergisi*, 3(1-2), 307-310.
- Mayda, A. S., Özkara, E., & Çorapçioğlu, F. (2005). Attitudes of oncologists toward euthanasia in Turkey. *Palliative & supportive care*, 3(3), 221-225.
- Oğuzöncül, A. F., Açıık, Y., Demir, E., Ozan, A. T., & Deveci, S. E. (2014). Evaluation of views of the university hospital nurses on euthanasia. *HealthMED*, 8(4), 493-500.

- Özcelik, H., Tekir, O., Samancıoğlu, S., Fadiloğlu, C., & Özkara, E. (2014). Nursing students' approaches toward euthanasia. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 69(1), 93-103.
- Özkara, E., Civaner, M., Oğlak, S., & Mayda, A. S. (2004). Euthanasia education for health professionals in Turkey: students change their opinions. *Nursing ethics*, 11(3), 290-297.
- Özkara, E., Hanci, H., Civaner, M., Yorulmaz, C., Karagöz, M., Mayda, A. S., ... & Kök, A. N. (2004). Turkey's physicians' attitudes toward euthanasia: a brief research report. *Omega-Journal of Death and Dying*, 49(2), 109-115.
- Özler, H. (2001). *Hemşirelerin ötenazi konusuna yaklaşımları ve osmangazi üniversitesi hastanesinden örnek bir çalışma*. Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek, T., & Özata, M. A. (2020). Sağlık meslek lisesi öğrencilerinin ötanaziye ilişkin bilgi, tutum ve davranışları. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 89-98.
- Turla, A., Özkara, E., Özkanlı, Ç., & Alkan, N. (2007). Health professionals' attitude toward euthanasia: a cross-sectional study from Turkey. *Omega-Journal of Death and Dying*, 54(2), 135-145.
- U. Karaahmetoğlu, G., & Kütahyalıoğlu, N. S. (2019). Attitudes toward euthanasia among turkish university students. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 79(2), 174-190.
- Uysal, C., Karaaslan, B., Tanrıverdi, H., Çelepkolu, T., Korkmaz, M., Bulut, K., ... & Özkara, E. (2013). Hekimlerin ölümlle karşılaşma sıklıklarına göre ötenazi harkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. *The Bulletin of Legal Medicine*, 18(3), 100-106.
- Wilson, K. G., Scott, J. F., Graham, I. D., Kozak, J. F., Chater, S., Viola, R. A., ... & Curran, D. (2000). Attitudes of terminally ill patients toward euthanasia and physician-assisted suicide. *Archives of Internal Medicine*, 160(16), 2454-2460.
- Yalçıntürk, A. (2014). *Sağlık profesyonellerinin ötanazi hakkındaki düşünceleri*. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, G., & Aksu, M. (2010). Tıp öğrencilerinin yaşamın son dönemi ile ilgili tutumları. *Cumhuriyet Medical Journal*, 32(2), 140-148.
- Yıldırım, J. G. (2020). Knowledge, opinions and behaviors of senior nursing students in Turkey regarding euthanasia and factors in islam affecting these. *Journal of religion and health*, 59(1), 399-415.

GÖRSEL İLETİŞİM ARACI OLARAK MANGA VE İLK BÜYÜK MANGA USTASI KATSUSHİKA HOKUSAI

*Manga as a Visual Communication Tool and The First Manga Master
Katsushika Hokusai*

Banu Akgün

(Öğr. Gör.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, e-mail: banu.akgun@hbv.edu.tr

ORCID 0000-0002-6211-3348

1. Giriş

Görsel iletişim tasarımı ürünleri, kültürün önemli taşıyıcılarından biridir. Görsel iletişim tarihi açısından entelektüel ifadenin en yetkin örnekleri Uzakdoğu’da gelişmiştir. Gerek Çin’de gerekse Japonya’da değişik üslup ve malzemeler görsel iletişimin parçaları olan resim ve kaligrafi sanatlarını doğrudan etkilemiştir. Resim ve kaligrafi sanatında kullanılan malzemeler “Dört Hazine” olarak nitelendirilen fırça, mürekkep çubuğu, mürekkep taşı ve kağıttır. Fırçaların yapımında keçi, at ve geyik gibi hayvanların kıllarından yararlanılıyordu. Fırça dikey bir konumda, sapın ortasından veya üstünden tutuluyordu. Böylece sanatçının eli çalışma yapılan yüzeye temas etmemiş oluyor ve fırça bilekten her yöne doğru döndürülebiliyordu. Mürekkep yapımı için kerestelerden elde edilen karbon, bir kap içinde yakıldıktan sonra dumanın bıraktığı is tortusu hayvansal ve bitkisel yağlar ile karıştırılıyordu. Sonra bu karışım ateşte kaynatılıp kalıplar içine dökülerek sertleşmeye bırakılıyordu. Bu işlem ile elde edilmiş olan mürekkep çubukları ise mürekkep taşı üzerinde suyla eritilerek kullanılıyordu. Kullanılan bu yöntem sayesinde oldukça kaliteli mürekkepler üretilebilmiştir (Becer, 2015: 87-88; Dur, 2015: 444).

Kâğıt, hem yazma eserleri oluşturan bir malzeme olarak hem de bu eserlerin korunmaları açısından çok önemli bir maddedir ve ilk kez Çin’de keşfedilmiştir.

Kağıdın ana maddesi selüloz lifleridir ve bu lifler kâğıt yapımında kullanılan başlıca materyallerdir. Doğal lifler, kendir ve paçavra suda ıslatılıyor ve hamur haline gelinceye kadar dövülüyordu. Elekten geçirilerek fazla su süzülüyor ve elek üzerinde kalan hamur düzeltilip kurumaya bırakılıyordu. Kağıt, mürekkep ve fırçanın sanatçılar tarafından

kullanımı ile resim ve kaligrafı, görsel iletişim biçimi olarak kuşaklar boyunca özellikle Uzakdoğu’da özgün bir dil oluşturabilmiştir (Adanır, 2012: 3; Becer, 2015: 88).

2. Görsel İletişim Aracı Olarak Manga

Manga kelimesinin kökeni Oxford sözlüğüne göre Japonca “gelişi güzel” anlamında “man” ve “resim” anlamında “ga” sözcüklerine dayanmaktadır. Japonya’da özellikle gençler arasında oldukça popüler olan manga; bilim kurgu, fantastik öğeler, spor, yemek pişirme politika, romantizm ve şiddet içerikli temalardan oluşan (Şekil 1) Japon çizgi roman türüdür (Arı ve ark., 2019: 261-262).

Manganın ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapılan araştırmalar ışığında elde edilen bulgulara göre manganın tarihçesi Japon sanatının en önemli örneklerinden olan Choju giga ya da Hayvan Çizimlerine dayanmaktadır (Şekil 2). 12. yüzyılda Toba isminde bir Budist rahip hayvanların gündelik yaşantısı üzerinden dini hiyerarşiye eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Günümüze geldiğinde manga kitapları 18’inci ve 19’uncu yüzyıldan iki kitap ile bağdaştırılmaktadır. Bunlar Toba-e ve Kibyoshi’dır. Kibyoshi’nin diğer adı Sarı Kapaklı Kitaptır. Bu kitaplar manga sanatçıları tarafından seri üretim yöntemi kullanılarak basılmıştır ve başta Osaka ve Edo gibi büyük şehirlerde yaşayan insanlar tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Toba-e’lerin içeriğinde konuşma balonları içermeyen resimler vardır ve sayıları yirmi ile otuz arasında değişmektedir. Kibyoshi ise yetişkinlere göre olan hikâye kitaplarıdır. Kibyoshi, günlük yaşantıyı alaycı bir tarzda okuyucularına aktardığından dolayı sık sık yasaklanmıştır. Toba-e ve Kibyoshi, dünyanın bilinen ilk çizgi roman/karikatür türü kitaplarıdır (Alicenap, 2014: 34).

Şekil 1. Modern bir manga örneği (Norris, 2009: 247).

Şekil 2. 12. Yüzyıldan bir Choju giga örneği (Bourjaily, 2014: 28)

Birçok modern toplum, diyaloglu bir dizi illüstrasyondan oluşan görsel ve anlatı sanatı metinleri yaratır. Manga, hem estetik hem de etkileyici içerik sağlayan kültürel bir üründür. Japon kültüründeki destansı masallar, folklorik kahramanlar ve tanrılar mangaların içeriğini oluşturmaktadır. Mangalardaki tanrılar uçabilir, şekil değiştirebilir ve fırtınalar çıkarabilirler. Ayrıca bu tanrılar olağanüstü güçlerini kullanarak ölümlüleri ya ödüllendirir ya da cezalandırırlar. Japonya'nın gündelik yaşamına her alanda etki eden bu tanrılar, Shinto, Budizm ve Zen inanışlarının doğal birer yansımalarıdır. Günümüzde bu inanç sistemleri halen Japon toplumunu derinden etkilemektedir. Japon inanışları temel düzeyde bireyin iç hesaplaşmalarına ve öz denetimine büyük önem atfetmektedir. Doğayı sevmek, atalara, tanrılara ve ruhlara saygı duymak, tapınakları ziyaret etmek, içinde buldukları zor durumdan kurtulmak için dua etmek, neredeyse tüm manga karakterlerinin gerçekleştirdiği eylemlerdir. Japonya'da ortaya çıktıktan sonra manga, görsel iletişim aracı olarak günümüzde küreselleşmeyle birlikte Kuzey Amerika, Asya ve Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki genç yetişkinler arasında popüler hale gelmiştir.

Japon kültürünün bu unsuru, diğer kültürler tarafından da özümsemiştir. Mangada; hikaye odaklı anlatılar, abartılı, benzersiz illüstrasyonlar, tabii sesleri yansıyan kelimeleri kullanma (onomatopoeia) ve metin dilbilimi (text linguistics) kullanılır. Bu nedenle manga, hem dilbilimsel hem de görsel sanatları melezleyerek estetik zevk

üreten ve bilgi aktaran bir görsel iletişim aracıdır. Örnek vermek gerekirse Japon mangasında öfke, bir karakterin keskin dişleri ve ateş püsküren sivri pençeler ile, utanç veya gerginlik hissi ise ter damlalarıyla tasvir edilir. Bununla birlikte uyku, burundan horlamayı gösteren bir balonla gösterilmektedir. Bu nedenle, Japon mangası, okuyucuları tarafından kolayca anlaşılabilir çok sayıda görsel ipucu içerir. Japon mangasındaki konuşma balonları dikey olarak uzundur ve konuşma yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktadır, oysa batı çizgi romanlarında tipik olarak yatay dikdörtgen balonlar kullanılmaktadır. Diğer dillerdeki sözcükler yatay dikdörtgen balonlara daha iyi uyarken, Japonca sözcükler dikey dikdörtgen balonlarda görsel açıdan daha iyi sonuçlar vermektedir. (Furuhata-Turner, 2013: 72-76; Alicenap, 2014: 46-47).

3. Katsushika Hokusai Ve Manga

Japon ressam, Katsushika Hokusai, 1760'ta günümüzde Tokyo olarak bilinen Edo'nun önemli bölgelerinden biri olan Katsushika'da doğar. Çocukluğunda, aynaların çevresini boyayarak resim sanatı ile ilgilenmeye başlar. İlerleyen yıllarda katiplik ve sonrasında bir ağaç ustasının yanında çıraklık yapmaya başlar. On sekiz yaşına geldiğinde tanınmış bir Ukiyo-e sanatçısı olan Katsukawa Shunshō'nun stüdyosunda çalışmaya başlar ve resimlerinde günlük olaylar üzerine odaklanır. Ukiyo-e "yüzen dünyanın resimleri" olarak tercüme edilebilir. Ukiyo-e, genellikle gündelik yaşamdaki güzel anlar, sumo güreşçileri ve geşşalar gibi konuların tercih edildiği bir Japon resim sanatı türüdür. Japonya'da 1603'ten 1868'e kadar devam eden dönem "Edo Dönemi" olarak adlandırılan dönemde Moronobu, Masanobu, Utamaro veya Sharaku gibi sanatçılar Ukiyo-e üzerine birçok eser vermişlerdir. Hokusai, ustası Shunshō'nun ölümünden sonra, Avrupalı sanatçıların bakır gravürlerinden gördüğü stilleri keşfetmiş Ukiyo-e'nin geleneksel konularından uzaklaşmıştır. Artık çalışmalarında manzaralara ve günlük yaşamındaki görüntülere odaklanmıştır. Batılı ressamlarında resimlerinde gördüğü yeni perspektif tekniğini benimser ve resimlerinde bu tekniğe uygulamaya başlar.

Hokusai, geleneksel resim anlayışından farklı olan yeni resim tekniği sayesinde dış dünyaya kapalı olan dönemin Japonya'sında devrim niteliğinde bir yeniliğe imza atmıştır.

Sanatsal bir virtüöz olan Hokusai, dönemi için sansasyonel olarak nitelendirilen resimlerini sergileyerek yenilik seven halkın dikkatini çekmiştir. 1806 – 1815 yıllarında daha çok tarihi hikayeleri konu alan betimleyici nitelikte illüstratif görsellerin kullanıldığı romanlardır. Hokusai, geleneksel Ukiyo-e dünyasından artık uzaklaşmaya başlamıştır. Samuraylar ve hikayelerde anlatılan canlılar gibi güçlü figürler jestleriyle ve korkutucu ifadeleriyle resimlerinde hayat bulur. 51 yaşındayken, sanat

yaşamında Hokusai Manga olarak adlandırılan bir döneme girer. Hokusai, artık hayatın gerçekçi tasvirine odaklanmış manga çizimleri yapmaya başlar. Başlangıçta maddi beklenti ile yapılan bu çizimler sanatçının birçok biçimsel keşfe imza atmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu hareketli ve illüstratif çizimler alaycı bir dile de sahiptir. Hokusai Manga, ima edilen hareketin temsili için bulanıklığı olmayan zengin çizgiler kullanarak dinamik insan eylemini canlandırmıştır. Vücudun dengesiz hareketler içinde, fakat neredeyse bir akış halinde gösterildiği bu çizimlerinde gözün hareketi takip etmesini de sağlayacak bir teknik geliştirmiştir. Hokusai'nin yapmış olduğu bu çizimler Japonya'da manganın ilk büyük ustası olarak anılmasını sağlar. Yalın çizgisel anlatımlarıyla daha çok eskiz havasındaki bu çizimler Hokusai Manga başlığı altında toplanmıştır (Şekil 3). Hokusai'nin kitabı Japonya'da tüm zamanların en çok satan kitabı haline gelir. Sonraki altmış dört yıl boyunca yaklaşık dört bin illüstrasyon ve on beş yeni Hokusai Manga cildi yayınlanır. Serinin son üç kitabı 1849 yılında Hokusai'nin ölümünden sonra basılır ("Katsushika Hokusai kimdir," 2020; Vermeulen ve ark., 2020: 2-3; Guth, 2011: 474; Osaka ve ark., 2010: 264-265).

Şekil 3. Hokusai Manga (Osaka ve ark., 2010: 265).

4. Sonuç

Bu çalışmada görsel iletişim aracı olarak manga ve ilk büyük manga ustası Katsushika Hokusai'nin Japon manga sanatına katkıları incelenmiştir. Görsel iletişim tasarımı alanında geleneksel kültür ve birikimlerden yola çıkararak evrensel değerlere ulaşabilecek nitelikte eserler ortaya çıkarabilmek her sanatçının hayali olmuştur. Sonuç olarak, görsel iletişim tasarımında özgün bir dil yakalamak için en iyi çıkış noktası yine sanatçının kendi kültürünün zengin mirasıdır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Hokusai'nin olağanüstü özgün ve başarılı manga çizimleri, sanatçının gerçekten de sanatında oldukça yüksek bir seviyeye ulaştığının bir göstergesidir. Bir sanatçı olarak becerilerinin yaşlandıkça gelişmeye devam edeceğine inan Hokusai, bitmek bilmeyen çalışma azmiyle kendisinden sonra gelen tüm manga sanatçılarına ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Adanır, T. (2012). Yazma Eserlerin Restorasyonunda Kullanılan Kâğıtlar ve Bir Doğal Kâğıt Yapımı. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5(9), 1-21.
- Alicenap, Ç.T., (2014). Yerelden Evrensel Japon Anime ve Manga Sanatı. *Sanat & Tasarım Dergisi*, 7(7), 31-60.
- Arı, A.A., Demir, B., Işık, B.B. (2019). Matematik Öğretiminde Manga Çizgi Roman Kullanımının Etkilerini Araştıran Çalışmalar. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(2), 261-265.
- Becer, E. (2015). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bourjaily, M. (2014). Chōjū Giga. *HISTART* 393, 1-31.
- Duyan dur, B.İ.U. (2015). Türk Görsel İletişim Tasarımı ve Kültürel Değerlerle Bağları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 443-453.
- Furuhata-Turner, H. (2013). “Use of Comics Manga as a Learning Tool to Teach Translation of Japanese”, *The Journal of Language Teaching and Learning*, 2, 72-83.
- Guth, C. M. E. (2011). Hokusai’s Great Waves in Nineteenth-Century Japanese Visual Culture. *The Art Bulletin*, 93(4), 468-485.
- Katsushika Hokusai Kimdir? Hokusai’nin Eserleri ve Hayatı. (2020, 13 Ekim). Erişim adresi <http://www.leblebitozu.com/katsushika-hokusai-kimdir-hokusainin-eserleri-ve-hayati/>
- Norris, C. (2009). Manga, anime and visual art culture. *The Cambridge Companion to Modern Japanese Culture*, 236-260.
- Osaka, N., Matsuyoshi, D., Ikeda, T., & Osaka, M. (2010). Implied motion because of instability in Hokusai Manga activates the human motion-sensitive extrastriate visual cortex: an fMRI study of the impact of visual art. *NeuroReport*, 21(4), 264-267.
- Vermeulen, M., Burgio, L., Vandeperre, N., Driscoll, E., Viljoen, M., Woo, J., & Leona, M. (2020). Beyond the connoisseurship approach: creating a chronology in Hokusai prints using non-invasive techniques and multivariate data analysis. *Heritage Science*, 8(1), 2-13.

BÖLÜM V

MİDİLLİ ADASI'NDA SABUN İMALATI

Soap Manufacturing in Island of Lesbos

Arzu Baykara Taşkaya

(Dr. Öğr. Üyesi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, Türkiye

e-mail: arzu.bkaya@dpu.edu.tr

 ORCID 0000-0002-1712-4881

Giriş

Midilli, Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda bulunan, dağlık bir Yunan adasıdır. Yunanistan'ın ana karasından çok Türkiye'nin Ayvalık ile Burhaniye ilçelerine yakın olan ada, Girit ve Eğriboz'dan sonra Yunanistan'ın en büyük üçüncü adasıdır. Eski adı” **Lesb(v)os**” ,Türkçede kullanılan adı ise ortaçağda merkez olan “**Mytilene**” kasabasından gelir ve adanın geçmişi İ.Ö.3. yüzyıla kadar uzanır. Ada, yuvarlaklandırılmış bir üçgen biçiminde olup, denize dar çıkışlarla bağlanır; fakat içeriye doğru genişleyen iki körfez bulunur. Bunlar; güneydoğuda Yera ve güneyde Kalonya Körfezleri'dir. Bütün bu körfezler, küçük ölçekteki gemiler için eşsiz birer sığınak oluşturur. Adanın içine iyice sokulan körfezler, Midilli'ye parçalı bir görünüm kazandırmıştır(Darkot, 1993, c. VIII, 282). Midilli Sancağı'nın üç kazadan meydana geldiği görülmektedir. Bunlar: Midilli, Molova ve Kalonya kazalarıdır. Midilli Kazası aynı zamanda sancak merkezi olma özelliğine de sahiptir.

1462 yılında Osmanlı Devletine katılan Midilli, özellikle İstanbul'a olan yakınlığı nedeniyle saraya ve askeriye; yağ ve sabun yollayan önemli merkezlerden biri olmuştur(Arıkan, 2006,1-28, Arıkan, 2010, 1041-1074). Midilli Adası, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne bağlıdır ve bu vilayet ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında 1553 yılında Anadolu Beylerbeyliği'nden Kocaeli, Sığla, Biga; Rumeli Beylerbeyliği'nden Eğriboz, İnebahtı, Mezistre, Karlıeli ve Midilli Sancakları eklenerek kurulmuştur. Bu vilâyetin sınırları zaman içinde değişiklik göstermiştir(Ünal, 2002, 251-261 ve Ünen, 2013).Cezayir-i Bahri Sefid Vilâyeti 'nin merkezi olan Gelibolu, XIX. yüzyıla kadar merkez olma özelliğini korudu. Midilli Adası, bir ara sancak haline getirilirken; Tanzimat'tan sonra ise sürekli yeni düzenlemelere sahne oldu. Bu sırada Biga merkez olmak üzere Rodos, Midilli, Sakız ve İstanköy adaları eyalete dahil bulunuyordu. Ayrıca bir ara Kıbrıs Adası da vilayete bağlandı, Biga Sancağı ise Hüdâvendigâr Vilayeti'ne nakledildi. Vilayet, 1876'da Sakız ve Rodos en önemli merkez olmak üzere

Bozcaada, Limni, Midilli, İmroz, İstanköy ve Meis'ten meydana geliyordu (Şakiroğlu 1993, C. 7, 500-501; Payzın, 2008).

Midilli'nin XVIII. yüzyıldaki nisbî refahı, halkının 1821-1828 yılları arasındaki Yunan isyanına katılmamalarında etkili oldu. Adada 1840'ta özellikle Müslüman nüfusu etkileyen, yaklaşık 40.000 insanın öldüğü bir veba salgını yaşandı. Bu tarihten sonra ada nüfus açısından önemli bir gelişmeye sahne oldu (Kiel, 2005 c. 30, 11-14). 1892 yılı itibariyle Vital Cuinet'in kaydettiğine göre 2540 Müslüman, 24.539 Ortodoks Hristiyan toplamda 27.079 nüfus vardır (Cuinet, 1892, Cilt 1, 352). Bir başka kaynakta ise Midilli Adası, XIX. yüzyılda 400 İslam ve 16.847 Hristiyan nüfusu barındırmaktadır. Görüldüğü gibi adanın yoğun olarak nüfusu Gayri Müslim'dir. 1883(1301) Salnamesinde adanın 33 camisi ve 51 kilisesi vardır(1301, Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 109-110).

Harita 1. Midilli Adası(Duran, 1996,27)

Zeytin, Akdeniz ülkelerinin kıyı şeridinde yetişen en eski ürünlerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu, zeytinyağı üretim ve tüketiminde tarihin derinliklerine giden bir mirası devralmış ve sürdürmüştür. Öyle ki Osmanlı egemenliğinde bulunan Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve adalarda zengin bir zeytincilik kültürü varlığını sürdürmüştür. Zeytin ve zeytinyağının üretimi, vergilendirilmesi, pazarlanması belirli kurallara bağlanmış ve bu kurallar kanunnamelerde açıklanmıştır. **1885 (1303) Salnamesi**'nde adada 45

sabunhane,167 yağhane bulunduğu; buradaki iki fabrikada ise memleketin hiçbir yerinde örneği olmayan zeytin tanelerinden kimyasal yağ üretilerek dışarıya satıldığı belirtilir. Adadan memlekete ve dışarıya 20.364,10 kg zeytinyağı; 53.166,56 kg sabun ihraç edilmektedir (1303 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 161). Kâmûs'l-Â'lâm'da adada 297 yağhane, 96 sabunhane olduğu verilidir (Şemsettin Sami, Cilt 6, 4242). XIX. yüzyılın başında adaya gelen seyyah Wittman da, adada iyi derece zeytinyağı üretildiğini; birçok sabun imalathanesi olduğunu doğrular (Wittman,1803,454) .Devlet zeytine sahip çıkmaya çalışmış; zeytinliklerin korunması adına bazı çalışmalar yürütmüştür (Oğuz, 2015,80). Zeytinyağı, geleneksel Osmanlı mutfağında az olarak kullanılmakla birlikte; daha çok aydınlatmada yakacak olarak kullanılıyordu. Dersaadet'te Zeytinyağı, Hassa ahırlarındaki at ve develerin yağlanması da kullanılmaktaydı(Arıkan, 2006,3). Ayrıca sabun üretimi, yukarıda değinildiği gibi, geniş ölçüde zeytinyağına bağlıydı. Zeytinin yetiştiiği, işletildiği ve tüketildiği yerlerde genellikle zeytinyağı değirmeni de bulunurdu.

1- Geçim Kaynağı Olarak Sabun & Rekabet İçin Hile

Sabun, uzun zincirli organik yağ asitlerinin Na veya K tuzlarından meydana gelen bir bileşiktir(Şahin,2019,372). Evlerde kullanılan sabunlar, bitkisel veya hayvansal yağlarından elde edilen yağ asitlerinin tuzlarıdır. Serbest halde bulunan karboksilik asitlerden de çeşitli sabunlar yapılabilir. Belgelere sürekli yansıyan en önemli konulardan biri sabunların üretilmesi aşamasında içine farklı maddeler koyulmasıdır. Bu işlem ya diğer üreticilerle rekabet etmek ya da sabunların ağırlıklarını artırmak gibi hileli bir amaç nedeniyle uygulanmıştır. Bu işlemlerin sağlık şartlarına uygun olup olmadığının incelenmesi için kimyagerlerden yardım alınmış; birer numune alınarak sabunlar incelenmiştir. Yapılan incelemelerde bu türde üretilen sabunların halkın sağlığına zararlı maddeler içerdiiği görüldüğünden yasaklandığını biliyoruz. Sabunun kalitesine etki eden unsurların başında zeytinyağının sabun içindeki diğer maddelere oranı gelmektedir. Zeytinyağının oranı bir bakıma sabun kalitesini belirleyen bir ölçek idi. Safi zeytinyağından imal edilen sabun kaliteli sayılıyordu. Midilli'de üretilmekte olan sabunlar şu şekilde sıralanmaktaydı: **“Gayet Halis”, “Halis”, “Mahlut(karışık)”** ve **“Topraklı & Taşlı ”, Kokulu, Adi(Basit)**. Sabun içerisindeki zeytinyağı oranı bir bakıma kaliteyi belirliyordu. Sabun yapımında ise şu maddeler kullanılmıştır: **Zeytinyağı** (revgan-ı zeyt) ,**Kilitemin, Soda, çorak, Silifat Rusver, Zeytin çekirdeği, Kireç, İyağı, Sabun madeni, Hakşora, Kül/Kıla ve Üşnân, Fındıkyaağı, Talk, Silisit Sud, Tuz, Çorak, Netron, Floransa Toprağı.**

Üretilen sabunlara damga konulması genel bir prensiptir. Sabunun imal olduğu yerin veya imal edenin ismi veya hem imalat yapılan şehrin ve hem de firmanın isminin yazılması gerekiyordu. 3 Kasım 1863 (H 21 Cemâziyelevvel 1280) tarihinde bir müddetten beri Ayvalık, Midilli ve Edremit'te üretilen

sabunların temiz ve güzel olması dolayısıyla, Girit damgası vurularak satıldığı bilinmekteydi. Toprak ve çeşitli maddeler ile karıştırılarak imal edilen Midilli sabunlarının her bir kıyyesi¹ kırk & elli paradan fazla olduğundan; bu yerlerden alınan hileli sabunlara Girit damgası vurulmaktadır. Yapılan bu durum tam bir sahtekârlıktan ibaret görüldüğünden; her bir kıyyesi 40-50 para satılan bu ürünlerin bu şekilde satılması; Girit sabunlarının satılmasının da önünü kapatmıştır. Girit tüccarı için de sıkıntılı olan bu durumun yasaklanarak; imal edilen sabunun nerede üretildi ise o yerin ismine mahsus damga ile damgalanmasını istenmiştir. Girit Valisine Kandiye sabunlarının Resmo ve Hanya² sabunlarından farklı olarak Kandiye Damgasıyla anılmasının önünün alınması için belge yollanmıştır (BOA, MVL, 429, 9). Damga ile ilgili gelen diğer evrakta da sahtekârlığın önüne geçilmesi vurgulanır. 13 Nisan 1864 (6 Zilkade 1280) tarihinde Midilli'de imal olunmakta olan fena sabuna, Girit damgası vurulmasının men edilmesi istenir. Bu durum sonlandırılır. Bu belgede yine sahtekârlığın cezalandırılacağı, ceza hükümlerin ertelenmeyeceği ve kanunların uygulanacağı bildirilmiştir(BOA, MVL,792, 22).Sahte damganın devam etmesiyle 26 Ekim 1874 (25 Cemâziyelevvel 1281) tarihinde Girit Valiliğinden Dersaadet'e yazılan evrakta Girit damgasının hileli olarak kullanılmasından dolayı ceza uygulamalarının olduğunu da görüyoruz. Ürettiği sabunlara sahte damga basan ve bunun ticaretini yapan işletmecilere, *Ceza Kanunnamesinin 116. maddesi* hükmünce üç sene hapis uygulanmaktadır. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi'nden Meclisi Vala'ya yazılan tahriratta Dife Hacı Mustafa adıyla bilinen tüccar ,imal ettiği 116 kantar³ yedi kıyye sabuna Girit damgası basmış; kendi adıyla anılan gemisiyle Dersaadet'e gelerek satmıştır. Şahsın oğlu konu hakkında arzuhâl vermişse de gümrükte bekleyen sabunların gemide çürümeye başlamasıyla, mallar zarar göreceğinden, şahıs alıkoyulduğu tarihten itibaren üç yıl süreyle hapis cezasına çarptırılmıştır(BOA, MVL,794,19).Bu cezalandırmaların sahteciliği önleyeceği düşünülmüştür.

Sahte damga yoluyla satış yapılmasının önü alınamamıştır. Cezalar da duruma çare olamamıştır. 4 Şubat 1872 (24 Zilkade 1288) tarihinde İstanbul'da sabun imal eden ve satan sabun tüccarları kendi ürettikleri mallara Midilli, Girit damgalarını vurarak satışa sunduğu için bu adaların sabunlarına olan talep ve satışta gerileme yaşanmıştır. Bir takım tüccarın yaşadığı bu sıkıntı nedeniyle, ticaretleri durma noktasına gelmiştir. Sabunların üretildikleri yerin gümrüğe geldiklerinde, damgalanmasına ve buldukları mahallin damgasını almasına izin verilmediği sürece; sahte damgalı sabun satışının devam edeceği bildirilmiştir. Şurayı Devlet kararıyla nizamname

¹ *Okka (kıyye)*: 400 dirhem = 1282,945 gr (1280 gr) .

² Hanya/Khania, Kandiye/Herakleion ve Resmo/Rethymnon Girit Adası'ndaki önemli kentlerdir. Tukin, 1996, c 14, 85.

³ **Bir kantar**, Anadolu'da bugünkü ölçülere göre 56,443 kg'a eşdeğerti. Aynı zamanda bir kantar zeytinyağı, 7 testi zeytinyağına eşitti. Bu durumda 1 testi zeytinyağı yaklaşık 8 kg. civarındadır. Kantar ölçüsü ile ilgili bkncz (Hinz, 1990, 33).

yayımlanmış ve düzenlenmiş; yerli sabunların damgalanması, satışıyla alakalı olarak hem devletin hem de tüccarın korunması amacıyla İstanbul'da üretilen sabunların yapıldıkları fabrikalarda damgalanmasıyla birlikte gümrüklere getirilmesi istenmiştir. Daha sonra damgalanan bu sabunların markası görevli bir memur tarafından kontrol edilecektir. Fabrikanın damgasına ek olarak, gümrükteki damganın vurulmasıyla kontrol yapılacak sabunların satışı bu şekilde gerçekleşecektir. Bu durum Midilli, Girit sabunları için de geçerli olacaktır. Bu duruma uymayan sabunların satışı yapılmayacaktır. Çarşıda bu tür sabunların satışı yapılırsa, bunlar kaçak sayılacak toplanması yoluna gidilecektir. Bu durumun eski imal edilen sabunlar için geçerli olmayacağı; üretilmiş olan bu sabunların bir yerden diğer yere naklinin çuval içinde kayıklarla yapılacağı, bu ürünlere kurşun mühür vurulacağı; bu işler için inzibat memurlarının görev yapacağı bildirilir. Bu usulün sefaretlere de bildirileceği, usule uyulması için Zaptiye Nezareti ve şehremanetinin görev yapacağı vurgulanmıştır. Uygulamaların aksaması için özellikle İzmir Sancağı ve Girit Adası'na emirname yollanmış; denetim için Meclisi Rüşumat görevli kılınmıştır (BOA, HR. MKT. ,730,3). Bu son evraktan sonra sıkı denetim yapılmasıyla ve uygulanan cezaların artmasıyla; sabunlardaki damgalama işleminde sahteciliğin olmadığını görüyoruz.

Gümrükler, imal edilen ürünlerin dışarıya satışının yapıldığı kurumlardır. Bütün mallar, tüccarın dükkân veya mağazasında muayene edilir daha sonra gönderilecek olan yere yollanırdı. . 31 Aralık 1867 (5 Ramazan 1284) tarihinde Midilli karhanelerinde imal edilen ve deniz yoluyla farklı memleketlere nakil edilen zeytinyağı ve sabunlarda, gümrüklerde uygulanan usul ve nizamnameye aykırılık tespit edilmiştir. Bu durum başka şehirlerin ticaretine kötü etki yaptığından; ihracat ve ithalat işinin muayene ve icra ile vergilendirmesinin tamamıyla gümrüklerce yapılması uygun bulunmuştur (BOA, MVL, 802, 12). İzmir Rüşumat Müdürlüğü'ne de bu konuda gerekli bilgi iletilmiştir.

Sabunların üretilmesinde kullanılan maddelerden bazılarının yasaklandığı durumlar da olmuştur. Midilli'de çeşitli içerikte sabun imal edildiğini belgelerden izleyebiliyoruz. 8 Ocak 1892 (7 Cemâziyelâhir 1309) tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne yazılan evrakta Midilli'deki sabun fabrikalarında taşlı sabun imal edilmesi ve bunun diğer cins iyi derece olan (halis)sabunlarla beraber dışarıya satışının olduğu bildirilir. Bu taşlı sabunların sağlık açısından zararlı olduğu ve sabunlardan birer adedinin numune olarak Cemiyeti Rüşumat azasından Akif Efendi tarafından Rüşumat Emaneti'ne posta idaresi vasıtasıyla yollandığı; numunenin Evrak Odasına ulaştığı bildirilmiştir. Bu şekilde imal edilen sabunların memlekete dağıtımının önlenmesi vurgulanır(BOA, DH. MKT, 1909, 9).

İlk olarak sabun imalatında, soda &kirecin sabuna eklenmesi uygun görülmemiştir. **Dalık**, sabuna katılan mermer tozudur. Bu tozun yasaklanması ile ilgili evraklar oldukça fazladır. 17 Eylül 1892 (24 Safer 1310) tarihinde

soda & kireç ile sabun imali yasaklanmış; buna rağmen kireç ile sabun yapılması için Midilli Meclis İradesi'nden izin istemiştir (BOA, DH, MKT, 2002, 83). 27 Aralık 1892 (7 Cemâziyelâhir 1310) tarihinde Midilli'de sabun fabrikalarında kullanılan **dalık** denen mermer tozunun sabuna katılması yasaklandığından; ihracına ruhsat istendiği bildirilir. Midilli Rûsumat Emaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan evrakta mermer tozunun zararlı madde olduğu Tıbbiye Nezaretiyle yapılan yazışmalarda da belirtilmiş; Midilli Adası sabun fabrikalarında kullanılmamak şartıyla dışarıya ihracına ruhsat verilmesi istenmiştir. Bu maddenin sadece sabunlarda değil; evlerde yapı malzemesi olan sıvada ve tabak imalatında sırlamada kullanıldığı belirtilir. Tüccarlar, ayrıca Avrupa'ya bu tozu levazımda⁴ kullanılmak üzere göndermektedirler(BOA, BEO,129,9661) .11 Ocak 1893 (22 Cemâziyelâhir 1310) tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla Şurayı Devlet'e bildirilen yazıda Dalık Ocakları'nın kapatılmasının ticarete büyük zarar vereceği belirtilir. Fakat sabun dışındaki alanlarda satışına izin verilmesi için, Meclisi İradeyi Vilayetten yazı gönderilmiştir(BOA, DH.MKT., 2041 , 105). Kireç gibi dalık da Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Dalık ocaklarının kapatılması ile bu işin ticareti ile uğraşan tüccarın da sonu gelmiştir(BOA, ŞD, 238,55).

Dalık tozunun yasaklanmasıyla sabunlarda kullanılacak başka bir maddeye ihtiyaç duyulmuştur. 9 Mayıs 1893 (22 Şevval 1310) tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Celilesi'ne yazılan belgede Midilli'de dalık denen mermer tozunun sabunlara karıştırılmasına ve bunun dışarıya çıkarılmasına mani olunmasının engellenmesi istenmiştir. Midilli Sancağı Mutasarrıflığı'ndan gelen tahriratta Midilli'de her yerden daha çok sabun imal olduğundan mermer tozunun kullanılmasının devam etmemesi, sabunun imal edilmesinin kaidelere bağlı olduğundan; sabun imalinin zararlarının giderilmesi için sabunların **netron** ve **çorak** ile yapılması istenmiştir(BOA, DH. MKT, 35, 11). 23 Ocak 1894 (16 Recep 1311) tarihli belgede Midilli Adası'nda bir müddetten beri üretilen sabunların kıyyesini ağır getirmek için "**dalık**" denen topraktan karıştırıldığı gibi, zeytinyağı yerine soda & kireç koyularak imalata başlandığı belirtilmiştir. Eşyayı dahi çürüten bu maddenin, kullanılmaya elverişli olmadığı, birçok zararı olduğundan, memlekette üretilen zeytinyağının beheri 25 kuruş olduğu halde, bu sebepten 17 kuruşa inmiştir. Sabunun sahtekârlıkla üretilmesinin devam etmesi, iç ticarete hem adayı hem de hazineyi zarara soktuğundan; telafisi mümkün olmayacak ziyan oluşmuştur. Bu iş ile alakalı şikâyetlerin incelenmesi ve gereğinin yapılması istenmiştir. Dahiliye Nezareti'nden Midilli Mutasarrıflığı'na gönderilen evrakta tekrar eskisi gibi üretime devam edilmesi, bu yolda yapılacak olan ihracatın; mahalli Rûsumat İdaresi'nden kontrol edilmesi, sabuna zararlı bir şey karıştırılmadan ihracat yapılması istenmiştir(BOA, DH. MKT. , 198, 91).

---

⁴ **Levazım**, silahlı kuvvetlerin yiyecek ile giyecek maddelerini, silâh ve cephanede dışımda kalan türlü araç ve gereksinimlerini belirtmek üzere kullanılan genel tabirdir.

Midilli’de sabun imalinde zararlı madde kullanılması zeytinyağı üreticilerine zarar verdiği gibi devlette de ziyanlara neden olmaktadır. 13 Mayıs 1894(8 Muharrem 1311)’de mahalli tüccardan Yorgi Panayot imzasıyla verilen layihada, bu şekilde sabun imal eden imalathanelerin kapatıldığı belirtilir. Bu mahzurlar Ticaret ve Ziraat ile Sanayi Odasına da bildirilmiştir. Buradan Şurayı Devlete mazbata yollanmış, durumun yabancı memleketlerdeki sabunlarla rekabet edebilmesi ve piyasadaki fahiş olan fiyatların indirilmesi amacıyla yapıldığı belirtilmiştir. Bu sabunların iç piyasada da tüketilmekte olduğu bilindiğinden; sadece zeytinyağından üretim yapılması kaidesine uyulması, bunların üretimi için gerekli olan maddelerin de birçok zorlukla üretimi yapıldığından, tüccara ihracın serbest bırakılması istenmiştir. Kapatılan imalathanelerde tutuklanan amelelerin de serbest bırakılması istenir (BOA, Y.PRK. DH. 6, 41).

Evraklarda sabunlara koyulan **Dalık** maddesinin önce mermer tozu olduğu; daha sonra adada bulunan bir çeşit toprak olduğu belirtilmiştir. 6 Ocak 1897 (2 Şaban 1315) tarihli belgede vilayette imal olunup zararlı maddeden üretilmesi sebebiyle denize dökülmesi istenen sabunların durumunun, Taşra Rüşumat İdaresine ve mahkemeye bildirilmesi istenmiştir. Midilli Meyve Gümrüğü’nde ele geçirilen zararlı maddelerle üretilmiş 307 çuval sabun, Mektebi Tıbbiyeyi Şahaneye tahlile yollanmıştır. Burada sağlığa zararlı olup olmadıklarının tahlili istenmiştir. Bunların tebeşirden imal edildiği, Midilli Adası’nda “Dalık “adı verilen toprağın katıldığı saptanmıştır. Sabunlara bu maddelerin katılmasının nedeni yabancı sabunlarla rekabet edebilmektir. Sabunların tahlil edilmesinin Tanzimat Dairesi kararınca olduğu bildirilmiştir. Sabunlara ruhsat verilmemiş, Rüşumat İdaresi’ne tahrir yazılmıştır. Gelen kararda Mekatibi Askeri Nezareti’ne sabunların sağlıklı hale getirilmesi bildirilmiş, Dahiliye Nezareti’ne durum ile alakalı bilgi verilmiştir(BOA, MV, 94,18). 4 Ocak 1898 (10 Şaban 1315) tarihli belgede Memalik-i Şahane’de imal edilerek içine başka madde karıştırıldığı bilinen sabunların toplanması ve denize dökülmesi genel nizam gereği olsa da, bu işin mahkemeye yansıdığı belirtilmiştir. Sabunlarda tebeşir olmadığı sağlığa zararlı olması nedeniyle dalık tabir edilen toprağın koyulduğu, mahalli hükümetin de bilgisiyle üretiminin yapıldığı bildirilmiştir. Tabanlarına toprak koyularak imal edilen bu sabunlar, sağlığa zararlıdır. Sabunların gümrüğe gelmiş olduğu bilindiğinden; itlafından vazgeçilmiş; yurt dışına satışı da yasaklanmıştır. Bu sabunlar ortadan kaldırılamayacağından; üzerlerine zararlı damgası vurulmuştur. Bu durumu bildiren yazı Rüşumat İdaresi’nden Şurayı Devlet’e yazılmıştır. Özellikle yabancı memleket sabunlarıyla rekabet etmek için bu sabunlara koyulan dalık denen toprağın sağlığa zararlı olup olmadığının araştırılması, gerekli olan tedbirlerin buna göre yapılması Dahiliye Nezareti’ne yazılmıştır (BOA, BEO, 1063, 79701).

Midilli Adası’nın en önemli iş kolu sabun imalatıdır. Osmanlı sabununa çeşitli kısıtlamalar gelirken, tam tersine birçok madde karıştırılarak

Osmanlıya satılan Avrupa sabunlarına yasak gelmemiştir. 3 Haziran 1898 (13 Muharrem 1316) tarihinde yüz seneden beri geçim kaynağı olmuş olan sabun ticareti, yasakların gündeme gelmesiyle yerli sabunların gümrükten men edilmesiyle, iç piyasayı kötü duruma sokmuştur. Midilli Adası'na bağlı Pire Nahiyesi'ndeki halk patlama noktasına gelmiş, yerel idarecilerin de devreye girmesiyle zar zor teskin edilmiştir⁵. 200 bin esnaf işsiz kalmıştır. Bölgedeki zeytinlerden elde edilen yağın % 10 'u sabun yapımında kullanılmaktayken, yerli sabunun üretimini yasaklanmasıyla yabancı ithal sabun 2 kuruş 90 para gibi yüksek bir fiyata piyasada alıcı bulmuştur. İtalya, sabun sanayisi sayesinde yıllık 60-70 bin lira kazanırken, bu sabunların içine kıyyesi ağır gelsin diye birçok katkı maddesi koymaktadır. Yabancı sabunlar, Osmanlı piyasasında iki kuruş yüz paraya satılarak rekabet edebiliyordu. Midilli'den imal edilip Osmanlı ülkesinde kullanılan sabunun dışarıya satışının yasaklanmasıyla ;Avrupa'dan ithal sabun, Osmanlı ülkesine gelmiş ,bu şekilde ada halkının çoğunun işsiz kalmıştır (BOA,Y..PRK.UM., 42 , 17). Bu durumun sonlandırılması halkın geçim kaynağına kavuşması için gerekli olan tahlillerin yapılması istenir. 5 Haziran 1898 (15 Muharrem 1316) tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'nce yazılan tahriratta, Midilli'de imal edilmekte olan sabunların halk yıllardan beri geçim kaynağı olması sebebiyle önemli bir ürün olduğu, Mekteb-i Tıbbiye'ce ehil kişilerden oluşan bir komisyonca sabunun içindeki maddenin tahlil ettirilerek sağlığa zararlı olup olmadığı belirlenmesi istenmiştir. Yine bu maddenin sağlığa zararı olduğu düşünüldüğünden, sabun amelelerince kullanılmaması belirtilmiştir. Bu durum gazetelerde yayınlanmış, Mabeyn Hümayun Başkâtibine yazı yazılmıştır. Komisyonun yaptığı tahlil neticesinde Hıfzı Sıhha Umumi Ser Müfettişliği'nden tahlil için Cemiyeti Tıbbiyye Mülkiye reisi Mirliya Ferdinand Debnaz imzasıyla Mazur Paşa ile Kimyager Binbaşı Vasil Naum, Kolağası Ali Rıza ve Yüzbaşı Ahmet Hüseyin Efendilerden oluşan bir komisyon kurmuştur. Durum ile ilgili olarak Meclisi Tıbbiyye Mülkiye ve Sıhhiyye Umumiye 'ye bilgi verilmiştir(BOA, BEO,1135, 85114). Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği, Midilli'de imal edilmekte olan zararlı sabunların tahlil edilerek içeriğinin değiştirildiğini, sağlığa zararlı maddelerle üretim yapmadıklarını Rüşumat Emaneti'ne bildirmiştir (BOA, BEO, 1138, 85280). 9 Haziran 1898 tarihinde Meclisi Mahsusa kararıyla Rüşumat İdaresi'ne gönderilen evrakta Midilli'de imal edilen sabunların satılmasına mani olunmaması istenmiştir (BOA, BEO, 1138, 85281).

Sabunların içeriğinin tahlil edilmesine rağmen, satışının engellendiğini görüyoruz. 3 Aralık 1898 (19 Recep 1316) tarihli belgede Midilli'den üretilen sabunlar hakkında kurulan komisyonun inceleme raporunun henüz bitmediği; gerekenin yapılması için acele edilmesi gerektiği, bu sabunların içeriğinin normal olmadığı yurt dışına satışının yapılmaması için Rüşumat Emanet'inden tezkire yazıldığı bildirilmiştir(BOA, BEO, 1236, 92633). 8

⁵ Böyle bir yerleşim yeri tespit edemedik (.Payzın, 2008,20-25).

Temmuz 1900 (10 Rebiyülevvel 1318) tarihinde Midilli Rüsumat Müdüriyeti'ne gerekli muamele yapılarak inceleme yapılmış; sabunlarda zararlı madde olduğu yönünde karar çıkınca sabunların dışarıya satışı yasaklanmıştır. Dersaadet'e nakledilen 285 çuval sabunun Meyve Gümrüğüne geldiğinde ihraç edilmesine izin verilmemiştir. Mekatibi Askeri Şahane Nezareti'nce Tanzimat Dairesi'ne verilen mazbatada Tıbbiye Nezaretinin raporunda inceleme yapılan sabunların sağlığa zararlı olduğu anlaşılmıştır. Sabunların imal koşullarının nizamnamede belirlendiğine dikkat çekilmiş bu durumun sabun imalatçıları zarar uğratacağı düşünüldüğünden Şurayı Devlet kararı ile bu seferlik ihraç edilmesine izin verilmiştir (BOA, BEO, 1514, 113537). Bu şekilde zararlı madde içermesine rağmen, sabunları üreten ve satanların mağdur olmaması için, ihracat yasağının delindiğini görüyoruz.

Sabunun üretildikten sonra satışının yapılabilmesi için çuval ve sandıklar halinde ambalajı yapılırdı. Bugünkü gibi her sabun için ambalaj yapılmazdı. Dolayısıyla perakende satışlar ambalajsız olarak açık şekilde satılırdı.26 Ağustos 1900 (29 Rebiülahir 1318) tarihinde 3000 adet sabun çuvalının satışı yürürlükteki gümrük ahkâmına uymadığı için gümrükten geçişine izin verilmemiştir. Rüsumat İdaresi'ne yazılan nizamnamede tüccarlar satış için izin istemiştir ve bu sabunların zararlı olmadığı ile ilgili evrak da alınmıştır(BOA, DH, MKT,2395,36).4 Ekim 1900 (9 Cemâziyelâhir 1318) tarihinde Midilli'de sabun tüccarı tarafından verilen istidanamede memleket içinde ithal olunan ecnebi sabunlarının %70 derecesinde katkı maddesi olduğu halde; Osmanlıda ise bu oran % 15- 20 civarında olup sağlığa zararı olmadığı halde yasaklandığı belirtilmiştir. Dışa satışın yasaklanmasıyla ticaret erbabı basit(adi) sabunların imaline devam etmiş, dışarıda imal olunan sabunlarla rekabet edemediğinden zarar daha da büyümüştür. Sabun imaline katılan “*dalık*” denen maddenin Midilli'de bulunmadan evvel İtalya'dan her sene yüklü miktarda alındığını da biliyoruz. Bu madde artık ülkede bulunduğundan, Osmanlı parası da ülkede kalmıştır. Sağlığa zararlı olan ithal ve yerli sabunların yasaklanmasından sonra zor durumda olan Midilli, Pire ve Pülimarlı tüccar hiç olmaza daha önce imal ettikleri sabunları satmaları için sefaretlerden de yardım istemiştir. Sefaretler, Rüsumat Emaneti'ne sabunların satışına izin verilmesini istemiştir. Gümrük idaresince yapılan bildirimde, tıbbi incelemeye ait nizamname ahkâmına dayanarak mevcut sabunların çürümekte olduğu, bekletilirse hepsinin telef olacağı; bu yüzden satışlarının serbest bırakılması istenmiştir (BOA, DH. MKT. , 2410, 115). Arşivde satışa izin verilip verilmediği hakkında başka belge bulamadık.

Sabun imalatında kullanılan maddelerin aşırı talep nedeniyle pahalandığını görüyoruz. 29 Mart 1903 (29 Zilhicce 1320) tarihli belgede Midilli Adası'nda başlıca iç sanayi ürünü olan öteden beri imal olan sabun yapımında çuvalı 60&80 kuruş olan İtalya ve Fransa'dan alınan “*talk*” cevheri yerine; yirmi sene önce de imalatta kullanılan “ *dalık* “denen maddenin kullanıldığı belirtilmiştir. Bu madde fazla talep nedeniyle 15-20 kuruştan 40-

60 kuruşa çıkmıştır. **Kilitemin** denilen cevherin kullanılmaya başlamasıyla yapılan bu sanat terk edilmiş; cildi tahriş eden sıhhat için zararlı olmayan sabunlar imal edilmeye başlanmıştır. Serkimyager Bonkefesko Paşa raporuyla bu durum kanıtlanmıştır.23 Ekim 1903 (1 Şaban 1321) tarihinde Midilli Sancağı Mutasarrıfı durum ile alakalı olarak Serkimyager Bonkefesto Paşa tarafından ilgili komisyonca yapılan muayenesinde bu sabunların sıhhatte herhangi bir zararı olmadığına ortaya çıkması üzerine satışına mani olunmaması istenmiştir (BOA, DH. MKT, 780, 48). Bu maddenin yerine meşrubat, limonat ve gazoz imalatında da kullanılan **kaskabot** cevherinin kullanılmasına müsaade edilmesi istenmiştir. Pülimar Kazası'nda sabun ihracı, 80 bin çuvala kadar çıkmıştır. Buradan beş milyon kıyye gelir sağlanmıştır. Uygulamaya konan yasaklarla bu ürün 23 bin çuvala, bir buçuk milyon kıyyeye kadar inmiştir. Halkın istihdam kapısı olan bu geçim kaynağı da bu suretle yok olmaya başlamıştır(BOA, Y. PRK. AZJ. ,47, 43).

Dalıktan imal edilen sabunların zararlı olmadıkları raporlansa da; zamanla bu madde de kötü görülmeye başlamış, bu şekilde sabun imali de istenmemiştir. Dalıklı sabunların hem dışarıya satışı, hem de bu tozun sabun imali için ithal edilmesi, ticareti sürdürme kaygısından başka bir şey değildir. 19 Mart 1904 (2 Muharrem 1322) tarihli belgede Girit ve Midilli iskelelerinden Selanik'e getirilen sabunlar dalık diye bilinen mermer tozuyla imal edildiğinden; bunların vücuda zararı olduğu bilirse de; tabiplerce sabunların ihracına izin verilmiştir. Bu şekilde yapılan sabun ticaretinde bir artış da gözlenmiştir. İlyas Yakud Refkas imzasıyla verilen arzuhâl üzerine bu durumun incelenmesi istenmiş; Rumeli Vilayeti Şahane Müfettişliği bu durum için tahrirat vermiştir(BOA, BEO 2296, 172195). 1 Haziran 1904 (17 Rebiülevvel 1322) tarihli evrakta sabunlara toz karıştırıldığı için bu toz vücuda zarar vermesine rağmen; duruma tabipler tarafından olumlu gözle bakıldığı görülmüştür. Yakaver Kazası tarafından sunulan arzuhâlde bu konudaki görüşlerin değiştirilmesi istenmiştir. Rüsumat Emaneti'ne gelen yazıda "**Dalık**" denen ve cildi tahriş eden içerik olarak "**Silifat Rusver**" maddesine benzer ürünün dışarıdan ithal edilmesinin yasak olduğu bildirilir. Gümrük Tahlilhanesi Müdürlüğü'nden yapılan muayenelerde **Sıhhiye Nizamnamesinin 19. maddesi** gereği sabunların dışarıdan ithalinin uygun olmadığı; bu maddelerle üretim yapılsa da şikâyete neden olacağı bildirilmiştir. Bu konuda tabipler de olumsuz rapor yazmışlardır. Selanik Rüsumat İdaresi bu işe son verilmesini istemiştir. Selanik Tüccarından İlyas Yakud Refkas imzasıyla yazılan arzuhâl ile ticarete sekte vurulacağından; bu işin mevzuatının tekrar düzenlenmesi istenmiştir(BOA, TFR. I, A, 18, 1725). Görüldüğü gibi görüş farklılıkları ve ticari kaygılarla dalıklı sabunların üretiminin devam ettirilmek istendiği görülmektedir.

Sabunlarda uygulanan hile ve hurda, sabunların ağırlığını artırmak daha çok para kazanmak; diğer benzer sabun imalathaneleriyle rekabet edebilmek için yapılmış sahtekârlıktır. Osmanlı Devleti halkın sağlığı korumak adına

sabuna koyulan zararlı maddelerden üretimini yasaklamış; bu zararlı maddelerle üretilen sabunların dışarıya satışına yasaklar koymaktan geri kalmamıştır. Yine de bütün yasaklamalara rağmen, sağlık korunmaya çalışılsa da durma noktasına gelen imalat nedeniyle yasaklar tekrar kaldırılmıştır.

2-Sabun Satışında Öncelikli Dersaadet (İstanbul)- “Miri Mübayaa”

İstanbul'un iâşesi, doğrudan doğruya devleti ilgilendiren temel sorunların başında geliyordu. XIX. yüzyıl başlarında alınan vergilerden biri “*Miri Mübayaa*”dır. Bu vergi, İstanbul ve onun gereksinimi olan hububat ve et gibi temel gıda maddelerinin narh(sabit fiyat) fiyatı üzerinden değil de devletin belirlediği fiyat üzerinden resmi görevliler tarafından alınmasıdır. İstanbul'un iâşesi için 1580 (H 987)'deki hükümde Kiler-i Amire için Aydın, Saruhan ve Menteşe Sancaklarından “Meyve-i Huşk ve Revgan –ı zeyt” (Meyve kuru ve zeytinyağı) gönderilmesi ve kilercilere teslim edilmesi istenmiştir. 1583 (991) senesi kuru meyvenin yanı sıra badem, susam, börtölce gibi maddelerin temini ve ulaştırılması istenmiş; aynı istek 1586 (994) senesi içinde tekrarlanmıştır (Emecen, 1989,262; Arıkan 2007, 9; Mantran, 1987, 169-170). Zaman zaman zahire talebi nedeniyle sancak beylerinin sürtüşme yaşadıkları ve köylü üzerinde eziyet verici haller meydana getirdikleri de bilinir (Emecen 1989, 245). Prof. Mantran'ın vurguladığı gibi, Midilli' den İstanbul' a zift, reçine, peynir ve gemi yapımında kullanılmak üzere kereste gönderiliyordu (Mantran,1987, 211-212-319-445). Midilli'nin zeytinyağı kaynakları fetihten sonra bir mali kaynak birimi yani *mukataa* haline getirildi⁶. Çünkü adanın temel “*hasulat-ı mirisi revgan-ı zeytten ibaret*” idi. Adanın diğer kaynakları (mum üretimi, balık avcılığı, pazar gelirleri vb.) iltizama verildiği halde zeytinyağı ihracı doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir konuma getirilmişti (Emecen, 2003, 63). İstanbul camilerine, mescitlerine ve ahalisine gerekli olan zeytinyağının sağlanmasında Midilli ve ona bağlı Ayazmand, merkeze yakın olmaları bakımından büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ihracat politikasının esaslarından biri, ancak iç tüketim fazlasının dış ülkelere ihraç edilmesi ilkesidir. İç piyasada ihtiyaç duyulan mallar ihraç edilmemekte idi. Bu ilke bütün emtia çeşitlerinde uygulandığı gibi sabunda da uygulamaya koyulmuştur. Yağ ve sabun yollanması için ilk belge 4 Şubat 1736(21 Ramazan 1148) yılına aittir. Asker tayinatı için Midilli Nazırı'na yazılan evrakta ,her sene yollandığı gibi 47

---

⁶ *Mukātaa*, “devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” mânasından zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır. Osmanlı malî metinlerine göre XV. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarında tamamlanmış görünen bu değişme ile *mukātaa* kelimesi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli kalan esas terim olarak “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim” muhtevasını kazanmıştır(Genç, 2006, C. 31, 129).

senesi için gerekli 35.922 kıyye sabun 48 senesi tertibi olan 36.434 kıyye zeytinyağının hemen gönderilmesi istenmiştir BOA,CAS.. , 616,25992).

23 Mayıs 1818 (17 Recep 1233) tarihinde İstanbul'un ihtiyacı için Midilli Adası'na bağlı Nefsi Kolonya'dan 1100 kantar zeytinyağı; Molveh Kazası'ndan 5000 kantar zeytinyağı ve 180 kantar sabun; 1233 senesi Nisan ayının 24 'üne kadar 4582,5 kantar zeytinyağı ve 97 kantar sabun Mehmet Ali Reis adlı gemiyle İstanbul'a getirilmiştir. Ali Reis adlı gemiyle 68 kantar zeytinyağı da getirilmiş ve burada görevli Osman Çavuşa gerekli teslimatlar yapılmıştır (BOA, C..BLD., 30 ,1500).

4 Temmuz 1818 (29 Şaban 1233) tarihinde İstanbul ihtiyacı temin edilmeden Osmanlı Devleti'nde üretilen erzak ve eşyanın başka mahallere gönderilmesi yasak olduğu halde, bir süredir bu usule uyulmadığı belirtilmiştir. İstanbul için gönderilecek olan zeytinyağı ve sabun tamamen gönderilmedikçe, başka mahallere gönderim yapılmaması için Midilli Naibine ve nazırına hüküm yazılmıştır. Bununla birlikte başka yere göndermek şöyle dursun, ancak 28.140 kantar sabun yollanır, ama 8100 kantar yağın kötü giden mahsul nedeniyle af edilmesi istenmiştir (BOA, C, İKTS, 28, 1372).

26 Mart 1819 (29 Cemâziyelevvel 1234) tarihinde İstanbul halkının 20 bin kantar zeytinyağı ve 97 kantar sabun ihtiyacı temin edilmiştir. İstanbul'a gereği kadar miktarlar gönderilmeden kimseye mal satılmaması hakkında, Midilli ve Akdeniz sahasındaki kazalara hüküm yazılır (BOA, C.BLD,138,6895).

2 Temmuz 1829 (29 Zilhicce 1244) tarihinde Midilli Nazırı Mustafa Ağa'nın idaresinde olan mahallerde üretilen zeytinyağı ve sabunun deniz yoluyla yaşanan sıkıntı nedeniyle gönderilemediğinden; kara yolluya biran evvel gönderilmesi için çalışıldığı bildirilir. Bununla birlikte İzmir 'e de satış yapılmayacağına haber verilmesi; İstanbul'un ihtiyacı sağlanmadan başka yerlere ürün yollanmaması vurgulanır. Mukataat Hazinesi'ne teslimin yapılmasıyla kayıt defterinin tutulması; Girit, Ayazmand, Ayvalık, Edremit sabun ve yağ fazlasının satışı için İzmir Nazırı'na durum ile ilgili gerekli bilginin verileceği bildirilir (BOA, HAT., 669, 32652). Buradan da anlaşıldığına göre İstanbul 'un zeytinyağı gereksiniminin karşılanmasında Midilli ilk sırada yer alıyordu.

Midilli Adası'nın mübaayayı her yıl temin edemediği görülür.10 Haziran 1831 (29 Zilhicce 1246) tarihinde zeytin ağaçlarından alınan maktu vergi, hem maktu hem öşri olarak alınmaya başlamıştır. 6 Temmuz 1840 (15 Muharrem 1246) tarihinde halkın durumu kötü olduğundan Midilli Adası'nın masrafları ödemeye gücünün olmadığı, yerel halktan reyanın Anadolu ve etraf yerlere gittiğini, yine kura⁷ toplanması sırasında bir nefes kura başına 100

---

⁷ **Kura Sistemi**, Sultan **II. Mahmud** (1808-1839) **1843**'te Prusya'dan alınan **Kurâ Nizamnamesi** ile kabul edildi. Beş yıllık **muvazzaf** askerliği bitirenler, yedi senelik **redif**

kuruş düştüğü belirtilmiştir. Sabun, zeytinyağı ve palamut mahsulünün toplanarak iskelelere götürülmesinin; halk için ölüm demek olduğu bildirilir. Midilli Nazırı adaya gelen yardımları, taşradan gelecek olan erzakı fukara halka dağıtmıştır. Adaya dışarıdan gelen gidenler mübaşir hademe vs görevlilerin masraflarının kısıtlanması oldukça önem taşımaktadır. Adanın en önemli ürünlerinden biri olan tuz memleahalarından fazla sarfiyat yapılmaması istenir. Devlete ait inşa edilecek gemiler için gerekli olan kerestenin masrafının ise halk tarafından eşitçe bölüşülmesi istenmiştir. Bununla beraber sekban ulufelerine⁸ verilecek olan tutarı bazı kazaların veremeyeceği, bu kazaların muaf tutulması, ulufeleri verecek olan kazaların ise beş bin keseyi taksitler halinde yıllara bölerek ödeyeceği bildirilir (BOA, HAT, 489, 24008).

Arşivdeki belgelerden sürekli olarak her yıl İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılandığını görüyoruz. Midilli Nazırı İsmail Paşaya 13 Mart 1833 (21 Şevval 1248) tarihinde yazılan evrakta her sene İstanbul'a askeriye için gönderilen zeytinyağı ve sabunun biran evvel işlemlerin hızlandırılarak yollanması istenmiştir. 5928 kıyye sabun ve 94 kıyye zeytinyağı Rüsumat İdaresi'ne teslim edilmiş ve yollanmıştır (BOA, C. AS. 595, 25093).

Asakir-i Mansure için 15 Nisan 1835 (16 Zilhicce 1250) tarihinde Midilli'den bu sene 35.922 kıyye mübayaa olunacak sabunun, Midilli Nazırı İsmail Bey tarafından ulaştırılması istenir. İsmail Bey'e yazılan hükümde 49 senesi için indirim yapıldığı ve şimdilik on bin kıyye sabunun gönderildiği; 36.400 küsur kıyye zeytinyağının en iyisinin 50 senesi hesabına dâhil olarak gönderilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Bu taahhüttün gerçekleşmesi için Cezire Defteri'nin de kaydının tutulmasıyla merkeze gönderilmesi istenmiştir (BOA,C.. AS., 381, 15749).

Askeri tayinlerde gerekli olan 6 Nisan 1836 (19 Zilhicce 1251) tarihli gelen evrakta 35.922 kıyye sabun mübayaası ve 36.434 kıyye zeytinyağının nizam gereği Midilli Nazırı İsmail Beyle naibine ulaştırılması ve her zaman

---

sınıfına geçirilerek terhis edilip, memleketlerine gönderilirdi. Gerektiğinde askere çağrılmak üzere senede bir ay tabur merkezlerinde tâlime tâbi tutulurdu. **1848**'de bahriye askerleri için muvazzaflık 8, rediflik 5 sene olarak tesbit olundu. **1869**'da kara ordusu **nizâmî, redif** ve **mustahfiz** olarak üç kısma ayrıldı. Askere alınanlar 4 yıl nizâmî askerlikten sonra, terhis edilip 2 yıl ihtiyat sınıfına geçirilirdi. Bu 6 yılın bitimiyle redif sınıfına geçilirdi. 32 yaşını dolduranlar, bedel verenler, **muinsiz** (kimsesiz) olanlar da hemen redif ordusuna ayrılırdı. 6 yıl rediflikten sonra seferberlik olması halinde çağrılmak üzere mustahfiz sınıfı gelirdi.

⁸ İhtiyaç duyulduğu zamanlarda eyaletlerde halktan gönüllü olarak toplanan ve kendilerine “yerli kulu” denilen askerlere de sekban adı verilirdi. Mevcudu 50-100 kişi arasında değişen ve “bayrak” ismiyle bölüklere ayrılan sekbanlar sadece istihdamları sırasında ulûfe alırlardı. Genellikle yaya asker olarak XVI. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı-Habsburg savaşına götürülmüş, zamanla bu tüfekli gruplar savaş dönüşü maaşsız kaldıklarında eşkıyalığa başlamış, bir bölümü mahallî güç odaklarının insan gücünü teşkil etmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Celâlî haline gelen bu grubun önemini kaybetmesi üzerine yerine “tüfekli” denilen yeni bir sınıf oluşturulmuştur. Bu dönemden itibaren taşradaki beylerbeyi ve sancak beylerinin maiyetlerine giren bu tip askerlere “saruca-sekban” denilmiş, bunlar buldukları yerlerde güvenliği sağlamakta kullanılmıştır. (Özcan, 2009, c.36, 326).

olduğu gibi zahirenin de dahil olduğu malzemenin masrafının da ödenmesiyle alakalı hüküm yazılır(BOA,C..AS.., 1003, 43863). Midilli Adası Nazırı tarafından malzemenin Dersaadet'e teslimi istenmiş ve Nazır Beyin gerekli düzeni sağlayacağı ve bu konuda defterdarlığa gerekli bilginin verileceği bildirilir.

Midilli'den 28 Ocak 1837 (22 Zilkade 1252) tarihinde Dersaadet'e 51 adet desti mahsulden 52 senesi martından itibaren 21.000 kantar zeytinyağının Sabunpazarcı Tayyip Efendiyle yağ küfelerine koyularak teslim edildiği bildirilir. Her bir kantara beş buçuk kuruş fiyat verilmiştir. Bunun 5000 kantarı Midilli ve ona bağlı kazalardandır. Ürünler Mansure Hazinesi'ne teslim edilmek üzere “ **kontrad &kontrota**” yapılmıştır. Reaya tarafından yükümlü olunan 6500 kantar yağ, 7050 kantar sabun Mansure Hazinesi'ne verilir (BOA, CML, 428,17325).

6 Nisan 1837 (29 zilhicce 1252) tarihinde Midilli ve diğer mahallerden İstanbul'a gelen zeytinyağı ve sabunların fazlasının satılmasına müsaade istenmiştir.52 senesinden olan eylül taksitleri fazlasından olmak üzere 8000 kantar zeytinyağının saltanatı seniyye tüccarından Koçarlara satılmasına izin istenir. İstanbul'a vermek yükümlü oldukları zeytinyağının toplamda üç taksit şeklinde toplamda 4 yük ⁹64 bin kuruş tutan ücreti tüccara, Mansure Hazinesi'nden ödemesi yapılmıştır(BOA, HAT, 532, 26220).

Zeytinyağı ve sabunların Dersaadet'e yollanması, gerekli olan yerlere satışının yapılması ve bu işin bir düzen içinde yapılması için 6 Ekim 1839 (27 Recep 1255) tarihinde sabun ve zeytinyağı müdüriyetinin kurulduğunu görüyoruz. Bu müdürlük Midilli Nazırı İsmail Paşa'nın idaresi altındadır (BOA, CML,122,5403).

Tablo 1. 1839 Midilli Adası Zeytinyağı ve Sabun Müdüriyeti İdarecileri ve Maaşları

Yer	Müdür	Maaş (Kuruş)
Midilli Adası	Neşet Bey	7000
Edremit &Kemer Edremit Kazası	Hacı Ahmet Ağa	8400
Ayvalık Kazası	Hacı Ömer Ağa	5200
Ayvacık&Kızılca Kazası	Mustafa Efendi	10.000
Ayazmand &Emirdağlı Kazası	Haşim Bey	10.000
Toplam		40.600

⁹ **Yük**, Yüz bin kuruşluk mal veya tutara denir.

Yukarıdaki tabloda maaş toplamı 40.600 ‘kuruştur. Bu şekilde ayrılan müdüriyetlerle, her yıl bu bölgelerden ürün alındığından, nakliyat işleri bir düzen içinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Edremit, Ayvalık, Midilli ve ona bağlı Ayazmand’dan gönderilecek olan zeytinyağı ve sabunların miktar ve tutarının 12 Temmuz 1840 (12 Cemâziyelevvel 1256) tarihinde Maliye Nezareti’ne bildirilmesi istenmiştir. Dâhiliye Nazırı Saip Paşa bir yük 35.300 kantar tutan zeytinyağı ve sabunun bir an evvel İstanbul’a iskelelere naklinin yapılmasını ve Rüsumat Dairesi’nce kayıtlarının düşülmesini bildiren bir tahrir düzenlemiştir. Bölge halkının da arzusu üzerine iyice maddi anlamda yük altına giren Midilli ahali 50 bin kantarın gönderilmesini, kalan tutarın ise af edilmesini istemiştir. Kötü giden maddi durum nedeniyle revganhanedeki malların üretimin olmadığını; toplamda 60 bin kantarın İstanbul’a nakledilmesinin arzusunda olduklarını ve bu malların vergiden muaf tutulmasını isterler. Midilli halkı sağlanan kolaylık nedeniyle padişaha şükran duyduklarını bildiren bir dilekçe de yollarlar. Gönderilecek olan ürünlerin Tanzimat-ı Hayriyye’nin sağladığı eşitlik ilkesi çerçevesinde; 57 senesine ait hasılatdaki mahsulden temin edileceğini bildirilir. Diğer bir istek ise bu ürünlerin tutarının tüccarın kendi mağazasında satıldığı fiyattan verilmesini istemeleridir (BOA, İ. MVL, 6, 82). Arşivde belgelerde bu kolaylıkların sağlanıp sağlanmadığı ile alakalı başka bir evrak bulamadık.

Gönderilecek olan malların istenilen mahallerden olup olmadığı; düzenlenen şehadetnamelerle kontrolü yapılmıştır. İstanbul’a nakledilecek zeytinyağları, iskeleye getiriliyor ve ilgili tüccar tarafından gemilere yüklendikten sonra, söz konusu tüccar, miktarını belirten pusulayı ve yükünü İstanbul’a götüreceğine dair bir taahhünameyi ibraz ediyordu.9 Nisan 1913 (2 Cemâziyelevvel 1331) tarihinde Rüsumat İdaresi Midilli’den Dersaadet’e getirilecek büyük miktarda zeytinyağı ve sabun için, tüccarlara verilecek olan malın, Midilli yağı olduğunu belirtir şehadetname ile ilgili yazı verilmesi için Dahiliye Nezareti’ne bilgi verilmiştir(BOA, DH.SYS., 112, 7).

İstanbul’un her türlü ihtiyacı her zaman önce tutulmuş, İmparatorluğun çeşitli yerlerinden İstanbul’a belli başlı ürünlerin yollanması sağlanmıştır. Midilli’den de bu anlamda en önemli ürün olan zeytinden üretilen yağ ve sabun İstanbul’a sarayın ve askeriyenin ihtiyacı için her yıl düzenli olarak gönderilmiştir. Bazı yıllarda zeytin mahsulünün az olduğu dönemlerde, yağ ve sabun yollanmadığını ya da daha az miktarlarda gönderim yapıldığını, hatta halka kolaylıklar sağlandığını belgelerden rahatlıkla görebiliriz. Gemiler vasıtasıyla yapılan nakliyatta tüccarların büyük birçoğunun gayri Müslimlerden oluşması dikkat çekicidir (**Ekler, Tablo 2-8**) .

3-Sabun İmalathaneleri ve Fabrikalar

XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar sabun, “**sabunhane**” adı verilen küçük işletme birimlerinde imal edilmekteydi. Sabunun

hammaddesini zeytinyağının oluşturması nedeniyle, zeytin yetiştirilen bölgelerde çok sayıda bu tür küçük imalât atölyeleri kurulmuştur. Bölgede açılması planlanan üç fabrika ile ilgili bilgi vardır. Sabun imalathaneleri ile ilgili ilk belge fabrikanın mühürlenmesi ile ilgilidir. Midilli Adası Belümarı Kasabası ahalisinden Dimitri Bolala'ya ait sabun ve zeytinyağı imaline ait fabrikanın, 19 Şubat 1899 (18 Cemâziyelâhir 1306) tarihinde Kaza Meclisiyle Belediye Dairesi tarafından verilen resmi ruhsatının; Midilli Mutasarrıfı tarafından mühürlendiği bildirilir. Hâlbuki fabrikanın durumunda mahzur bulunmadığı, resmi incelemenin yapılmasıyla açılması istenmiştir. Bu durumun uzun bir süreden beri devam etmesi nedeniyle önlenemez zararlara neden olduğu; hiç olmazsa işletmenin zararının telafisi için harcadığı paranın faizini çıkarabilmesi istenmiş, fabrikanın İngiltere Devleti tebaasından Şark Berufi adlı şahsa devredilmek istendiği belirtilmiştir. Midilli Mutasarrıfı fabrikaya ruhsat verilmemesiyle işlerinin aksadığını ve asıl mahsul zamanının geçtiğini belirten bir yazı kaleme alır. Fabrikanın açılmasının gecikmesiyle hasat zamanı geçeceğinden artık işleyecek zeytin bulunamayacağı da vurgulanmıştır. Midilli Mutasarrıfı fabrikanın şahsa teslimini makinelerin getirilmesi ve monte edilmesine engel olunmaması için Nafia Nezareti'ne belge yollar (BOA, ŞD, 1189,4). Fabrikada kullanılacak olan değirmenin sağlık için mahzurlu olması nedeniyle Nafia Nezareti Celilesi'nden yazılan evrakta; fabrikada üretim yapılamayacağı bildirilmiş ve Nafia Nezareti Fenniyesi'nden Servesin Efendi tarafından durum doğrulanmıştır. Mühendis, 26 bargir kuvvetinde olması gereken sabun kazanının, 12 bargir kuvvetinde olması nedeniyle yeterli gücü üretemeyeceğini belirten bir rapor tutmuştur. Fabrika hakkında mahalle sakinlerinden birinin de verdiği şikayet dilekçesiyle fabrikaya karşı olumsuz eğilimler artmıştır (BOA, ŞD, 1189,4,4).

Midilli Adası'nda kurulması istenilen fabrikanın 24 Şubat 1899 tarihinde makina ve aletlerinin yerlerine koyulmasının mahalli hükümetçe engellenmesi üzerine açılması için verilen mazbata, sabit vapur makineleri hakkında olan nizamnamenin zeylinde yapılması gereken şartları taşımasına rağmen; başka kusurlar nedeniyle de uygun bulunmaz. Fabrikanın kazanının korumalı duvarlarla inşasının gerekliliği belirtilir. Bu şekilde fabrikadan çıkan sulu tortunun üzerinin üstü kapalı kâgir borular vasıtasıyla akması sağlanacaktır. Bu tortunun halk sağlığını tehdit ettiği bilinmekte olduğundan, fabrikanın bu mahalde yapılmaması diğer fabrikalar gibi mahalle arasında kalması dolayısıyla açılmaması istenmiştir. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Başmühendisi Hüseyin ve Nafia Nezareti Fenniyesi'nden Servesin Efendi tarafından verilen olumsuz raporda açıklamalar yapıldığı gibi, haritada da kurulması istenilen fabrikanın yerinin uygun olmadığına vurgu yapılmıştır (BOA, MV., 40, 45). Fabrika sağlık ve emniyeti ihlal edeceği için kaza dışında bir yere naklinin uygun görüldüğü bildirilir. Etrafta bulunan çalışmakta olan diğer sabun fabrikaları için de gerekli incelemelerin yapılması istenmiştir (BOA, DH. MKT., 1603, 12).

Fabrikanın inşa edilmesine bazı kişiler tarafından itiraz gelir. 13 Mart 1899 (21 Recep 1306) tarihinde Kasaba ahalisinden Lofomiri imzasıyla Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi'ne yazılan arzuhâlde; iki harita ile beraber buharlı (vapurlu) makine hakkında olan nizamnamenin uygulanması için, fabrika kazanın etrafına fenni idare tarafından uygun görülen muhafaza duvarının inşa edilmesi istenmiştir. Fabrikadan çıkan dumanın bir tane kağıt boruyla aktarıldığından, nizamnamenin 3 ve 4 maddesi gereği diğer fabrikalarda da olduğu gibi sağlık açısından gerekli olan incelemelerinin yapılması için bir memur gönderilmesi kararlaştırılır. Vilayetin Baş Mühendisi Cami Bey, Nafia Nezareti Fenniyesi'nden Servesin Efendi tarafından verilen raporda, yapılacak olan fabrikanın mahalle arasında kalması nedeniyle, gerekli makina ve aletlerinin alınmasına izin verilmemiştir. Raporda etrafta bulunan farikalar içinde durumun nizamnameye aykırı olduğu yazılmış ve bunların da tetkik edilmesi istenmiştir. Fabrikanın uygun yere taşınmasıyla makina ve aletler için ruhsat verileceği bildirilir(BOA, DH. MKT. ,1608, 95).

Fabrikalarla ilgili diğer belge gümrük muafiyeti ile ilgilidir.30 Nisan 1898 (8 Zilhicce 1315) tarihinde Osmanlı vatandaşı olan İstirati Sorlango Midilli'de Pire Nahiyesi'nde Preme İskelesi'nde tesis ve inşa ettiği sabun fabrikası için getireceği makina ve aletlerden gümrük resmi alınmamasını istemiştir. Livannın İrade Meclisi'ne yollanan defterde Midilli Mutasarrıflığı'ndan durum ile ilgili yazı bildirilmiş; Nezaretin Heyeti Fenniyesince araştırma istenmiştir. Durum Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Şurayı Devlet'e yazılmıştır.

Fabrikanın Malzemeleri

- 1- İkinci sınıf çeşidinde dört adet fırın
- 2- Makinenin dönmesi için çark
- 3- 3m uzunluğunda ve elli kantardan fazla ; altı metre parlaklığında dar hacimli 60 derece tazyikle atmosfere hava üfleyen değirmen şeklinde verilmiştir (BOA,İ..RSM. , 8, 15).

Fabrika ile ilgili onayın çok fazla zaman geçmeden kabul edildiğini görürüz. 7 Mayıs 1898 (5 Zilhicce 1315) tarihinde durum ile ilgili olarak Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Rüşumat Emaneti'ne yazılan evrakta, fabrikanın malzemelerin gümrükten muafiyeti kabul edilir (BOA,. BEO, 1119, 83892).

Gümrükten muafiyet ile ilgili başka bir evrak, 27 Mart 1901 (6 Zilhicce 1318) tarihinde Midilli Sancağı'nda Patnoz Kasabası'nda tersane adı verilen yerde adanın dışarısında kalan bir mevkide Ponayot Yorgandil biraderler tarafından inşa olunacak sabun fabrikası için, Avrupa'dan alınacak makina ve aletlerinin gümrük resminden af edilmesi ile alakalıdır. Alınacak olan eşyanın cinsi ve miktarı fenni olarak Şurayı Devlet tarafından incelenmesiyle

gümrükten muafiyet sağlanacaktır. Bu belgenin bir nüshasının sanayi idaresine tebliği sağlanmıştır (BOA, ŞD. , 1216, 19). 8 Mayıs 1901 (19 Muharrem 1319) tarihinde Midilli'de Panayot Yorgandil biraderler tarafından ilk kez inşa olunacak sabun fabrikası için getirtilecek makina ve aletlerinin Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazılan izni Şurayı Devlet tarafından kabul edilmiştir (BOA, BEO,1657, 124206).

Belgelerden adadaki konsoloslukların da sabun imalat işleriyle uğraştıklarını takip ediyoruz. 11 Mayıs 1898 (Rumi 29 Nisan 1314) yılında Midilli Adası'nda İngiltere Konsolosu'nun imal ettiği sabunların satışı yasaklandığından; Dahiliye Nezareti'ne yazılan telgrafta izin verilmesi istenmiştir(BOA, DH. ŞFR., 223, 143). İzin verilip verilmediği ile alakalı arşivde başka bir evrak bulamadık.

4-Anlaşmazlıklar ve Tahsilatlar

Satın alınan malların gümrükten geçirilirken vergileri ödenirdi. Bazen farklı şehirlerden geçişte çift gümrük vergisi alındığı da olmuştur. 29 Haziran 1837 (25 Rebiyülevvel 1259) tarihinde Yani isminde şahıs Midilli'den satın aldığı sabunların gümrüğünü vererek Selanik'e götürmüş; orada da şahıstan tekrar gümrük alınmış olduğundan ikinci defa alınan paranın geri verilmesi için Selanik Müşiri'ne yazı yazmıştır. Adanın gümrüğünden **58 Senesi Mart Mesarifat Defteri'nden** 607,5 kuruş dört&beş para harç olarak alınırken; Selanik Gümrüğü'nden 60,5 kuruş on para toplamda 668 kuruş 14 para alınmıştır. **Şubat Masraf Defteri'nde** kayıt 668 kuruş 1 paradır. Bu paranın adanın **58 Senesi Aşar¹⁰ Bedeli'nden** şahsa geri ödenmesi istenmiştir(BOA, C. ML. 216, 8926).Şahıstan alınan fazla gümrük ücreti geri ödenmiştir.

Ticarette uğraşan şahısların pazarcıların (Bazergan) devletten olan alacaklarının ödendiğini görüyoruz. 30 Mayıs 1853 (21 Şaban 1269) tarihinde Vasilaki Bezirgânın zeytinyağı ve sabun parasından dolayı Nizamiye Hazinesi'nden alacağı olan bir yük 30.106,5 kuruşun Midilli Hazinesi Emvalinden; kalan 66.000 kuruş paranın Sayda Eyaleti Emvalinden zimmi Atnaş Beki 'ye ödenmesi istenir. Meblağ altı taksit halinde mukavele gereğince **69 Senesi Hazinesinden** altı ay 21.684 kuruş olarak verilmesi planlanmıştır. Kalan meblağ bir yük 30.106,5 kuruş Vasiliki'nin adamı tarafından ay ve ay tahsil edilmek üzere taksitlendirmesi yapılmıştır (BOA, C. ML, 91, 4119). Aylık 10.984 kuruş 10 paradan altı aylık ödeme verilecektir. Şahıslara gerekli ödeme yapılır.

Arşivde belgelere yansıdığı kadarıyla devletle vatandaşlar arasında bazen gümrükte anlaşmazlıkların yaşandığını görüyoruz.19 Aralık 1861 (10 Cemâziyelâhir 1278) tarihinde Rikabı Hümayun Kapıcıbaşılarından Midilli

---

¹⁰ **Aşar**, sözlükte “onda bir” anlamına gelen **uşr** (çoğulu **uşûr**, **a'sâr**) kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan **öşür** fıkhîta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade eder. (Erkal, 2007, c.34,97).

Adası'nın eski Gümrükçüsü Hurşit Efendi geçen sene görevinde bulunduğu sırada Midilli Gümrüğü'nden 190 kantar kadar olan sabunun dört senelik vergi tutarının eski Midilli Kaymakamı İsmail Paşa'da bulunan alacağının tahsil edilmesini istemiştir (BOA, A., MKT.NZD,384 , 54). 19 Aralık 1861 (16 Cemâziyelâhir 1278) tarihinde Midilli Gümrük Mültezimi Hurşit Efendi ile İngiltere Konsolosluğu Tercümanı Atnaş'ın gümrük nizamına aykırı olarak Midilli Gümrük Limanı'na indirdikleri bu sabunlar; bir müddet orada kaldıktan sonra konsoloslarca kaldırılmıştır. Sabunlar gümrüğe kötü şekilde koyulduğundan bozulmuştur. Bunlar iyice tozlandıktan sonra memleket meclisi ve belediye arasında kontrat imzalanarak Tüccardan Façetil Bazergana (Tüccar) satılmışlardır. Hurşit Efendi, sabunların parasının verilmemesini, satın alan kişinin hemen ulaşılabilir durumda bulunan bir şahıs olsa bile, yapılan işte hükümet kayıtlarının olduğu düşünülmesinden; konunun eski kaymakamla bir ilgisi kalmadığını, durumun yeni Midilli Kaymakamı Ali Kemal Efendi'den sorulmasını istemiştir (BOA, A.}MKT. UM, 525,79). 1 Ekim 1864 (29 Rebiülahir 1281) tarihinde Façetil Bazergan'a satıldıkları halde, hükümetçe gümrükten alınan ve mazbatasını gereğince hükümetin alıp el koyduğu 190 kantar sabunun bedeli olan 35 bin kuruşun kendisine verilmesini istemiştir. Meclisi Ticaret tarafından mahalli meclis mazbatasıyla bu mallara el konulmuş; Façetil Bazergan artan masraflarla beraber bu paranın kendisine tahsilini istemiştir. Bu sabunların her kantarı 205 kuruş olarak şahsa tahsil edilecek, tutar cari para değerinden alınacaktır (BOA, HR. MKT. , 496,79). 26 Ocak 1865 (28 Şaban 1281) tarihinde Midilli Adası eski Kaymakamı İsmail Paşa, Meclisi Ticaret tarafından paranın şahsa verilmesini (BOA, HR. MKT., 509, 41) isteyen bir takriri Ticaret Nezareti'ne gönderir(BOA, HR. MKT. ,363,41). (BOA. MVL, 797, 88). 27 Aralık 1875 (8 Şaban 1282) tarihinde Midilli Eski Kaymakamı İsmail Paşa kendi dönemindeki borcu için 1000 kuruşun tahsil edilmesi için evrak düzenler. Tüccardan Façetil Bazergan kendisi için yapılan muamelenin uzatılmaya çalışıldığını Ticaret Nezareti'ne yazdığını, alacağının sürüncemede kaldığını belirtmiştir. Huzurunun yine devlet tarafından temin edileceğine inandığından; Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne durumunu bildiren bir emirnameyi Dersâadet'e yollar. 3000 kuruş olan paranın artan masrafının da kendisine verilmesini ister. Bu paraya ayrıca 35.000 kuruşun da eklenmesini bu paraların tümünün kendisine verileceği gün ikamede olan para değerine ek %10 eklenerek verilmesini bildirilir (BOA, HR. MKT,534,910). Bir mübaşir tayini ile tahkikatın sağlanması istenir. Paranın biran evvel teslimi kabul edilir ve şahsa tahsil yapılır (BOA, HR. MKT, 356, 72). Dokuz yıl süren anlaşmazlık, uzun zaman almasına rağmen sonunda çözülür. Hurşit Paşa Eski Midilli Kaymakamı İsmail Paşa'dan alacağını, Tüccardan Façetil Bazergan sabunlarının parasını almıştır.

Rüsumat İdaresi'nden yapılan devlet aleyhine zararlı satış nedeniyle de mahkemelik durumlar da meydana gelmiştir.18 Mart 1903 (18 Zilhicce 1320) tarihinde Midilli Sancağı'na bağlı Pülimar Kazası'nın eski Rüsumat Memuru

Mustafa, Kâtibî Abidin ve Mübaşiri Hacı Ahmed Efendilerin 14.800 kıyye zeytinyağına fazladan dört fiyat pusulası uygulayarak dışarıya satış yaptıkları bildirilir. Rûsumat İdaresi'nde yaptıkları bu işlemle hazinayı 7800 kusur kuruş zarara sokturmalarından; tüccarların da şahitlik etmesiyle durumları kesinleşmiştir. Yapılan şahitlik dikkate alınmazken, bu satışın usule uygun olarak deftere işlenmediği de bildirilmiştir. Livada bulunan Meclisi İdareyi Vilayetin İstinaf Mahkemesi'ne verilen şahıslar, İzmir Rûsumat İdaresi Dava Vekili tarafından durumları mahkemede temyiz edilmiş ve dava Şurayı Devlete bildirilmiştir. Memur olan şahısların ifadelerinin alınması istenmiş ve durum hakkında inceleme yapılmasına karar verilmiştir. Davanın 200 kuruş olan masraf tutarı Mahalli Rûsumat İdaresi'ne yatırılacak, davaya Adliye Mahkemesi'nde devam edileceği belirtilmiştir(BOA, ŞD,3008, 24). Arşivde davanın durumunun nasıl sonuçlandığı hakkında başka bir evrak bulamadık.

Anlaşmazlıklar gümrüklerde meydana gelen satışlarda uygulanan usulsüzlükler nedeniyle olmuştur. Arşiv belgelerinde gümrüklerdeki satışlara konsoloslukların da katıldığını; tüccarların ise alacaklarını tahsil için gümrüklere başvurduklarını görüyoruz.

5-Ticaret Anlaşmaları

Osmanlı Devleti, dışarıya sattığı mallarda daha uygun koşullarla yararlanarak gümrük vergisini azaltmak için bazı devletlerle ticaret anlaşması yapmıştır. Sabun ve zeytinyağı satışında kolaylık sağlanması için ise Bulgaristan ve Sırbistan'la anlaşma yaptığı görülmektedir.

İstanbul'un ihtiyacı her şeyden üstün tutulmuştur. 9 Mayıs 1834 (29 Zilhicce 1249) tarihinde Midilli, Yunda¹¹, Ayvalık ve Edremit bölgelerinden toplanan zeytinden imal olan yağ ve sabundan 100.000 kantar yağ, 50.000 kantar sabunun yedd-i vahid usulünün uygulanmadan Dersaadet ihtiyacı için verilmesi istenmiştir (BOA, HAT, 688,33369). 1838 yılında yapılan **Balta Limanı Antlaşması'nın** 4. Maddesi uyarınca **yedd-i vahid** (TEKEL) usulü kaldırıldı. Buna göre Britanya tebaası Osmanlı ülkesinde üretilen bütün maddeleri, istisnasız olarak ihraç etmek iznini elde ediyordu. İngilizlere verilen daha başka ayrıcalık ve haklar da bu antlaşmada yer alıyordu (Kütükoğlu, 1974, 93). Devlet kendi için uyguladığı istisnalarla beraber; bu anlaşma yürürlüğe girmeden dört yıl önce ve anlaşma şartları olmadan da, üreticinin ürettiği malın yabancılar tarafından direkt alınmasına izin verilmiştir (Arıkan, 2006,22).

4 Ocak 1906 (8 Zilkade 1323) tarihinde Midilli ve Ayvalık'tan Bulgaristan'a sevk olunan ve gümrük muayenesinden sonra iade edildiğine ve Midilli'den Bulgaristan'a nakil olunacak zeytin bağlarından gümrük resmi alınmamasına dair Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Dâhiliye Nazırlığı'na

---

¹¹ Yunda, bugün Ayvalık İlçesi'ndeki Cunda Adası'dır.

evrak yolları. Midilli Mutasarrıflığı'ndan Midilli Ziraat ve Sanayi Odası'ndan gönderilen layihanın Sadaret'e takdimi istenmiştir (BOA, DH. MKT. 1038, 21). Yapılan yanlışlık düzeltilmiştir.

5 Temmuz 1906 (13 Cemâziyelevvel 1324) tarihinde Midilli Mutasarrıflığı'ndan Ticaret Ziraat ve Sanayi Odasına yazılan evrakta Midilli'de imal edilen sabun ve zeytinyağlarının Bulgaristan ve Şarki Rumeli'yle yapılan anlaşma gereğince vergi alınmaması şartı varken; % 8 gümrük vergisi alındığı bildirilmiştir. Midilli tüccarının verdiği arzuhâle bu duruma karşı çıkmıştır(BOA, A.MTZ.(04), 143, 57). Yapılan işlemin düzeltilmesi sağlanmıştır.

Hariciye Nezareti'ne Midilli Adası'nın başlıca ihracatından olan zeytinyağı ve sabun için 16 Nisan 1911(16 Rebiyülahir 1329)'da Hükümet ile Sırbistan Hükümeti arasında yapılan ticaret mukavelesine göre gerekenin yapılması istenmiştir. Zeytinyağlarının darılara sarılarak tekne içinde götürülmesinden dolayı gümrük vergisinin fazla istendiği görüldüğünden; daha kolay ve emniyetli olması dolayısıyla yağın tekne ile fiçilerle taşınması uygun bulunmuştur. Bu şekildeki taşımayla yağlarda uygulanan gümrük resminden daha az para alındığı görüldüğünden; bunun uygulanması Midilli Ticaret Odasına yazılarak Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirilmiştir(BOA, BEO, 3882, 291076).

Balta Limanı Antlaşması'nın 4. Maddesi uyarınca *yedd-i vahid usülü* kaldırılrsa da bunun daha evvel İstanbul'a yapılan satışlarda da uygulanmadığını görüyoruz. Görüldüğü gibi yapılan anlaşmalarla, mallar gümrüklerden geçerken daha uygun gümrük vergisi ödemiştir.

Sonuç

Midilli Adası, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlıdır. Bu ada İstanbul'un zeytinyağı ve sabun ihtiyacının tamamına yakını karşılayan bir bölgedir. Midilli Adası'nın en önemli ürünü şüphesiz ki zeytindir. Burada palamut, kereste gibi önemli ürünler de üretilmektedir. İstanbul'un yağ ve sabun ihtiyacının karşılanmasıyla; kalan ürün olduğu takdirde dışarıya satışın da yapıldığını görürüz. Bu durum belgelerde sürekli vurgulanmış, diğer yerlere satış için engellemeler getirilmiştir.

Sabun imalathanelerin en önemli sorunu, sabunun üretimi aşamasında ürüne karıştırılan, kireç, soda, dalık (mermer tozu) gibi ürünlerdir. Bu ürünlerin sabunun ağırlığını artırmakta kullanıldığı bilirse de, bunları koymada en önemli sebep, ürünlerin dış piyasada satılan sabunlara rekabet edebilmesini sağlamaktır. Zararlı sabunların satışının yasaklanmasıyla, adanın sabun üretiminin durduğu ve bu yüzden işsizliğin arttığı, üreticinin patlama noktasına geldiğini biliyoruz. Sabunlardaki diğer bir sorun ise sahte damgadır. Midilli'de üretilen veya başka bölgelerde de üretim yapılan sabunlara, piyasada daha fazla müşteri bulmak amacıyla Girit damgası

vurulmaya başlanmıştır. Devlet aldığı önlemlerle ve yasaklarla sabunlar nerede üretiliyorsa, oranın damgasının basılması kararını uygulamaya koymuştur. Bölgede bulunan sabun imalathanelerinin sağlık koşullarına göre çalışmasına büyük önem vermiştir. Adada fabrikaların açılmalarına izin verilmesi için ilk şart sağlık koşullarıdır. Bu şartları sağlayan işletmelere izin verilmemiştir. Sabunların satışında, birkaç kez gümrük vergisi alınmasından dolayı anlaşmazlıklar olmuştur. Yaşanan anlaşmazlıklar genellikle gümrüklerde meydana gelmiştir. Sorunların çözülemediği durumlar, mahkemeye yansmıştır. Osmanlı Devleti, yabancı devletlerle yaptığı ticaret anlaşmalarıyla sabun ve zeytinyağının satışını; düşük gümrük vergisiyle daha az masraflı hale getirmeye gayret etmiştir.

Kaynaklar

1-Osmanlı Arşivi

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**
Amedi Mektubi Kalemi A.MTZ.(04) , 143, 57, A.MKT. NZD, 384, 54,
A.MKT. UM, 525, 79
- Babiali Evrak Odası** BEO, 1063, 79701, BEO,129,9661, BEO,1135,
85114,BEO, 1138, 85280, BEO, 1138, 85281, BEO, 1236, 92633,
BEO, 1119, 83892, BEO, 3882, 291076, BEO, 1514, 113537, BEO
2296, 172195, BEO,1657, 124206.
- Cevdet Tasnifi** C.BLD,138,6895 C,İKTS,28,1372 ,C..ML.. , 91 ,4119
,C..ML.. 216 , 8926,C.ML,122,5403,CAS.. , 616 ,25992 ,C..AS. 595 ,
25093 ,C..AS.. , 381 ,15749,C..AS.. , 1003 ,43863 ,C..BLD. , 30,
1500,CML, 428,17325
- Dâhiliye Nezareti** DH. MKT. , 35, 11, DH. MKT. , 2041, 105, DH. MKT. ,
780, 48, DH. MKT. ,1909, 9,DH. SYS. , 112, 7, DH. ŞFR. , 223, 143,
DH, MKT,2395,36 DH. MKT. , 2410, 115, DH. MKT. 1038, 21 DH.
MKT. ,1603, 12, DH. MKT. , 1608, 95, DH, MKT,2002,83, DH. MKT.
, 198, 91
- Hattı Hümayun Tasnifi** HAT,688,33369,HAT,532,26220, HAT 669, 32652,
HAT, 489, 24008
- Hariciye Tasnifi** HR. MKT. , 496,79,HR. MKT. , 509, 41, HR. MKT. ,363,41
HR. MKT,534,910, HR. MKT, 356, 72, HR. MKT. ,730, 3
- İrade Tasnifi** İ.MVL ,6 , 82 ;İ..RSM. , 8, 15
- Meclisi Vala** MVL,429, 9, MVL,794,19, MVL, 797, 88, MVL,792, 22, MVL,
802, 12
- Meclis Vükela Zabıtları** MV. , 40, 45
- Şurayı Devlet** ŞD, 238,55,ŞD. , 1216, 19, ŞD,1189,4, ŞD,1189,4, ŞD,3008,
24
- Teftişatı Rumeli Evrakı(Rumeli Müfettişliği)**, TFR. I,A,18,1725
- Yıldız Tasnifi Parekende Evrak** Y.PRK.DH.6,41 MV, 94,18 Y..PRK.AZJ.
,47 , 43, Y..PRK.UM.. , 42, 17
- Defterler, Babı Ali Baş Muhasebe Kalemi Mukataat Hazinesi Defterleri**
D.BŞM. MKH. d, 43391,43400,43408,43414,43430,43447,43452.
2-Salnameler 1301(1883) ve 1303(1885) Cezayir-i Bahr-i Sefid
Salnameleri

3-Basılı Eserler

- Arıkan, Zeki ,(2006), “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXV (40), 1-28.
- Arıkan, Zeki, (2010), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Midilli”, *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (XV), 1045-1074.

- Cuinet, Vital, (1892),*La Turque D'Asie*, cilt 1, Ernest Leroux, Paris.
- Darkot, Besim,(1993) ,"Midilli", İA, VIII,282-284.
- Duran, Faik Sabri, (1996),*Büyük Atlas*, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- Erkal, Mehmet, (2007), “Aşar“, TDVİA, İstanbul, c.34,97-100.
- Emecen F. M,(1989),*XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara.
- Emecen Feridun M.(2003), "Ege Adaları'nda Mali Yapı", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İdris Bostan), SAEMK, Ankara.
- Genç, Mehmet ,(2006) “Mukataa”, TDVİA, İstanbul, C. 31, 129-132.
- Hinz, Walther, (1990), *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çeviren: Acar SEVİM), Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 21, İstanbul.
- Kıel, Machiel, (2005) ”Midilli” ,TDVİA, İstanbul C. 30, 11-14.
- Kütükoğlu, Mübahat S.(1974), *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri(1580-1838)*, Ankara.
- Mantran Robert, (1987), “XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Değişmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, Ege Üniversitesi, 169–170.
- Oğuz, İbrahim, (2015), “XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli'de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan'a Ait Vakıf Zeytinlikleri”, *Vakıflar Dergisi*, 43 - Haziran 2015,77-103.
- Özcan, Abdülkadir, (2009), “Sekban”, TDVİA, İstanbul, c.36,326-328.
- Payzın, Levent,(2008),*18.yy Midilli Adası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Şahin, Güven,(2019),”Türk Kültür Coğrafyasından Özel Bir Örnek: Türk Sabunları”, *İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, AİCUSBED, 5/2, 2019, 371-401.
- Şakiroğlu, Mahmut ,(1993),”Cezâyir-ı Bahr-i Sefid” ,TDVİA, İstanbul, C.7, 500-501.
- Şemsettin Sami, (1316), *Kâmûs'l-Â'lâm*, Cilt 6, Mihran Matbaası, İstanbul.
- Tukin,Cemal, (1996) “Girit”, İTDVİA, İstanbul, c 14, 85-93 .
- Ünal, A . (2002), “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz, Ege Adaları) ya da Kapudan Paşa Eyaleti “, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (12) , 251-261.

Ünen, Uğur, (2013), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı idaresinde Rodos*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın

Wittman W,(1803),*Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and across the desert into Egypt during the years 1799, 1800, and 1801*, London.

EK**Tablo 2**

Midilli Adası'ndan İhraç Edilen Sabun ve Zeytinyağı Miktarı ve Geliri
3 Ağustos 1837 BOA,D..BŞM.MKH.d,43391.

Şahıs	Sabun (Kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
Semadır Bekli Yorgi	2	32	-	-
Sakızlı Yorgi	10	110	-	-
Matbo Reis	20	220	1	11
Halbirli Minmanlu	9	99	-	-
Hacı Hamzazade Hacı Hasan Efendi	162	1782	7	77
Baldırah Oğlu Ali Ağa	74	-	814	-
Sisamlı Dimitri	40	-	440	-
Panayot Isratinov	15	-	165	-
Dimitri Reis	5	-	55	-
Mazbu Reis	20	-	220	-
Kapudan Mali Bazanoz	45	319	9	99
Yorgi Duma Reis	14	660	-	-
Elhac İbrahim Ağa	45	495	-	-
Birasko Araski	14	154	-	-
Fransız Kapudan Birton Panansko	-	-	1790	19.580
Toplam	475	3871	3501	197.67

Tablo 3

Midilli Adası'ndan İhraç Edilen Sabun ve Zeytinyağı Miktarı ve Geliri
3 Ağustos 1837 BOA, D. BŞM. MKH.d,43408.

Şahıs	Sabun (Kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
Yani Mismanlı Reis	28	5808	-	-
Buldanlızade Ali Ağa	72	293	12	132
Kapudan Petro	100	1100	-	-
Edirneli Dimitri	62	682	-	-
Yanako Düfe	4	154	-	-
Hacı Şerif Ağa	4	44	6	66
Buzgaç Enekli Bazergan	140	1540	-	-
Yakub Mehmet Yako Bazergan	108	1188	-	-
Gelibolulu Ahmet Reis	20	220	-	-
Enkilah Bazergan	-	-	94	1062
Kefolonyalı Yankul Dimitraki Reis	56	616	-	-
Midillili Mehmet Ağa	126	386	43	423
Pülimarlı Halid Reis	-	-	125	1375
Sisamlı Dimitri Reis	38	418	-	-
Vasil Reis	4	44	-	-
Yanako Düfe Bazergan	104	1144	27	308
Aynoslu Menol Reis	-	-	8	88
Sadık Ağa	-	-	1	11
Pülimarlı Sunaki Reis	-	-	224	3674
Kapudan Yorgi	66	726	-	-
Buldanlızade Ali Ağa	-	-	28	308
Pülimarlı Yorgi Ace Hanı Reis	-	-	146	1606
Fransızlı Terbuka Bazergan	-	-	2	22
Düfa Meskur	-	-	950	10950
Kapudan İskervan İskilevon	-	-	450	4950
Düfe Kapudan Mirkon	73	913	-	-
Yinkemun Sekenesinden Hacı Malin	-	-	59	649
Toplam	1005	152.76	2175	256.24

Tablo 4

Midilli Adası'ndan İhraç Edilen Sabun ve Zeytinyağı Miktarı ve Geliri
3 Ağustos 1837 BOA,D..BŞM.MKH.d... 43414

Şahıs	Sabun (Kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
Pülımarlı Mazallı Reis	-	-	484	5346
Kuma Kalmalı İbrahim	4	44	-	-
İvestol Reis	8	88	-	-
Pülımarlı Dimitriya Reis	-	-	413	4543
Düfe Pilimarto Kaztitin Karmiyaris	-	-	172	1892
Tiryaki Hüseyin Ağa	4	44	-	-
Hanlıcalı Lefter Reis	50	550	-	-
Pülımarlı Yakud Yorgi Reis	-	-	153	1692
Sulucalı Yakub Satret Reis	-	-	299	2984
Tuturi Reis	-	-	65	385
Erima Eykon Elman Oğlu	-	-	79	869
Düfe Sarkon	100	1100	-	-
Emzellina Bazergan	-	-	21	781
Katitin Reis	50	550	-	-
Beruku Miradu	-	-	2	22
Nikola Losrezmazru	100	1100	29	319
Metkul Reis	100	1100	-	-
Nikola Reis	-	-	92	1012
Mali Burgan	50	550	200	2200
Ayvastol Dminika Bazergan	50	550	-	-
Selanikli İsanol Ağa	50	550	-	-
Pulımarlı Dimirti Pule	-	-	264	2894
Enzerma Anton Elmez Oğlu	50	550	-	-
Pulımarlı Dimitri Bucanu			426	5236
Sakızlı Ebuston Reis	8	88	-	-
Kaptan Elfust	-	-	140	1540
Sakul Kadasna oğlu	-	-	169	1859
Andon Reis	-	-	46	506
Karamızlı Bazergan Dükarban	-	-	1600	14300
Düfe Bazergan	-	-	1502	16522
Düfe Bazergan	-	-	1105	11055
Petro Kadmiraru	-	-	841	9251
Toplam	624	6864	24.833	85208

Tablo 5

Midilli Adası'ndan İhraç Edilen Sabun ve Zeytinyağı Miktarı ve Geliri
29 Aralık 1837,BOA D..BŞM.MKH.d.. 43430.

Şahıs	Sabun (Kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
Karanut Kapudan Yani	90	1500	-	-
Ali Ömer Ağa	1	25	-	-
Sakızlı Yorgi Reis	32	800	32	840
Hacı Ahmet Ağa	1	25	-	-
Karabut Kapudan Kuzma	60	1500	-	-
Çamlıcalı Mashadlı Lefter	26	650	-	-
Sülümceli Kapudan Kuzma	-	-	12	420
Tuturi Butni	222	5550	-	-
Kefolonyalı Kapudan Dinyos	167	4175	-	-
Sülümceli Yorgi Reis	-	-	15	435
Kapudan Zurna Panayot	66	165	-	-
Enyonlu Hasan Ağa	18	45	-	-
Karayut Giryavgut	16	30	-	-
Cihanzede Tuturi	134	3350	216	7560
Panayot Ace Katitin Rüfe	192	48	-	-
Kapıdan Nikola Turdu	38	700	-	-
Kefolonyalı Yorgi Mat	-	-	88	3080
Gördesli Mustafa Ağa	2	50	-	-
Pülimarlı Cani Reis	-	-	148	5180
Zanizli Kapudan Dimitri	198	3700	-	-
Petro Kalamidaru	30	500	2	70
Çamlıcalı Lefter Reis	10	250	-	-
Soldalı Kapudan Yani	4	100	-	-
Yunda Adalı İstirdali	10	375	-	-
Sunalı Lefter Reis	1	30	-	-
Mastarlı Sentori Reis	15	250	-	-
Endon Burgaki	4	100	-	-
Yorgidaki Mamul	142	3300	161	5645
Kapudan Taykomu	4	100	-	-
Karameneli Bazergan Düfe	-	-	1685	58975
Karameneli Kapudan Baves	-	-	1902	22570
Karameneli Bazergan Ravek	-	-	1281	44835
Toplam	1481	27318	5542	149610

Tablo 6

Midilli Adası'ndan Dersaadet Fazlası Olarak Tüccar Tarafından Dışarı Satılan Sabun ve Zeytinyağının Miktarı ve Geliri 29 Aralık 1837 BOA,D..BŞM.MKH.d... 43447 .

Şahıs	Sabun (Kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
Manunlerdenin Şeriki Yaniko Girman	-	-	11	385
Sulucalı Lefter Cin	59	1475	-	-
Pülimarlı Dimitri Reis	105	2925	-	-
Kirtaku Nikol	164	4100	-	-
Sisamlı Kapudan Yani	8	200	-	-
Kuleli Enbot Bazergan	89	2225	-	-
İsadeli Nikola Reis	14	25	-	-
Çamlıcalı Kapudan Endon	200	5000	-	-
Mermerdeli Nikola Reis	10	250	-	-
Sisamlı Yorgi Reis	52	1300	-	-
İsadeli Kapudan Nikola	30	750	-	-
Karanbut Kapudan Nikola	203	5075	-	-
İsadeli Kapudan Katitin	46	1150	-	-
Düfe Mesfur	37	925	-	-
Karanbut Kapudan Dimitri	8	200	-	-
İlya Marurbir oğlu Ezdiryalı Yani	68	1700	-	-
Kuleli Canko Reis	-	-	500	17.500
Eladeli İstoski Reis	18	450	-	-
Yakuk Beyli Vecir Bitin Nikola	143	3575	-	-
Kapudan Nikola Rusveliko	-	-	400	1400
Midillili Çolak İbrahim Reis	150	3750	-	-
Kazık Hasan Reis	5	125	-	-
Kuleli Ezlusya	-	-	48	1680
Ebnuzlu Ahmet Ağa	53	1325	-	-
Selanikli Kapudan Yaniyat	75	1875	-	-
Apostol İsgayavis	-	-	240	8400
Yuri İstigyaviz	-	-	57	1995
Düfe Mezgur	-	-	45	1575
Tesfir Kıransız Bazergan Düfe	-	-	2300	70500
Deknesiz Kıransız Bazergan Düfe	-	-	1902	66570
Toplam	1537	38400	5492	170005

Tablo 7

Midilli Adası'ndan İhraç Edilen Sabun ve Zeytinyağı Miktarı İle Elde Edilen Gelir 27 Ocak 1838 BOA,D..BŞM.MKH.d..43452 .

Şahıs	Sabun (kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
İnözlü Hasan Ağa	23	575	-	-
Nikola Katitin Reis	15	250	-	-
Selanikli Kapudan Yani Yata	31	3275	24	140
Elkılı oğlu Üstüradi	-	-	147	5145
Mehmet Reis	-	50	-	-
Kapudan Yorgi Rüse	-	975	-	-
Bireküya Reis	-	100	-	-
Sadküyi Vasil Panayot	-	575	-	-
Karayut Kapudan Dimitri	15	375	-	-
Midillili Menol Reis	440	11000	-	-
Karayut Kapudan Dimitri	9	225	-	-
Aynozlu Yorgi	35	785	-	-
Pülimarlı Yani Reis	59	1475	-	-
Hamidiyeli Andriya Reis	28	700	-	-
Yorgi Acı Vasil	72	1800	-	-
Kapudan Yuvandok	23	575	-	-
Katitin Acı Dimitraki	4	100	-	-
Sisamlı Kiryaki Reis	-	-	140	4900
Toplam	820	228.35	311	101.85

Tablo 8
 Midilli Adası'ndan İhraç Edilen Sabun ve Zeytinyağı Miktarı İle
 Elde Edilen ,Gelir
 22 Temmuz 1838 BOA,D.. BŞM. MKH.d... 43400.

Şahıs	Sabun (Kantar)	Gelir	Zeytinyağı (Kantar)	Gelir
Anetos Bazergan	60	1500	-	-
Yakup Kıryako Bazergan	120	3000	-	-
Estaradi Yuna Bezergan	-	-	563	913
Panoyot Bazergan	30	750	151	5285
Vasilaki Panayot Bezergan	130	3250	-	-
Bursalı Nenat Bazergan	11	275	-	-
Hacı İbrahim Ağa	23	1825	-	-
Menoloki Reis	19	475	-	-
Yunda Adalı Dimitri	22	550	-	-
Yanaki Reis	9	325	-	-
İbrahim Reis	15	250	-	-
Urkan Estraki Bezergan	-	-	231	8085
Buraç Enekli Reis	52	1300	142	5145
Anton Elmez oğlu Marlı	95	2375	-	-
Düfe Anton Elmez oğlu	16	400	-	-
Düfe Anton Elmez oğlu	-	-	108	3280
Düfe Anton Elmez oğlu	55	2200	-	-
Bulberallizade Ali Ağa	59	1425	-	-
Yunda Adalı Lefter	14	350	-	-
Atnos Reis	100	2500	-	-
Düfe Anton Elmez oğlu	42	1050	-	-
Eblekli Reis	10	250	-	-
Manevelacı Reis	10	250	-	-
İsbenatu Reis	6	150	-	-
Edirneli Kırmayko	44	1100	-	-
Yunda Adalı Yorgi Reis	-	-	58	3030
Pankoleh Reis	226	5650	43	1505
Edirneli Kastizi Reis	75	1825	-	-
Edirneli Menol Pevanko	-	-	18	630
Panoyot Molve	10	325	-	-
Emvente Bazergan	-	-	50	1750
Sakızlı Dimitri	12	300	-	-
Selanikli Vanikli Reis	5	135	-	-
Vasil Yani Reis	11	235	-	-
Harputlu Hasan Ağa	4	100	-	-
Tuturi Reis	32	800	-	-
Aydoslu Bacevan Bazergan	308	7700	100	3500
Kapudan Laterziğ	-	-	32	1295
Sisamlı Dimitri	3	175	-	-
Toplam	1628	43130	1496	34418

GASTRONOMİ TURİZMİNİN YERLİ TURİSTLERİN TATİL TALEBİ İÇİNDEKİ YERİNİN ARAŞTIRMASI: MUĞLA ÖRNEĞİ

*Research on The Place of Gastronomy Tourism in The Holiday Demand
of Local Tourists: The Case of Muğla*

Irfan Yasar

(Asst. Prof. Dr.), Recep Tayyip Erdogan University, Rize, Turkey

e-mail: irfan.yasar@erdogan.edu.tr

 ORCID 0000-0002-9610-1206

1. Giriş

Yemek ve kültür kavramlarını bir araya getiren gastronomi, son yıllarda tüm dünyada turizmde ürün çeşitliliğini artıran en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Gastronomi, yemekten çok daha fazlasıdır. Farklı ulusların kültürünü, mirasını, geleneklerini ve topluluk duygusunu yansıtır. Farklı kültürler arasında hoşgörüyü geliştirmenin, insanları ve gelenekleri bir araya getirmenin başka bir yoludur. Gastronomi turizmi aynı zamanda kültürel mirasın önemli bir koruyucusu olarak ortaya çıkmakta, özellikle kırsal destinasyonlarda yeni iş ve fırsatların doğmasına yardımcı olmaktadır (unwto.org). Gastronomi turizmi, özel ilgi turizminin bir dalı haline gelerek turistik çekim merkezlerinin diğer çekicilik öğeleri arasında yerel yemek ve turizm ilişkisi bağlamında en çok tercih edilen turistik ürünler arasında yerini almıştır (Smith ve Xiao, 2008: 289).

Toplumlarda beslenme alışkanlıklarının değişmesi, (sağlıklı ve çeşitli beslenme isteği) beslenme ve yemek yemenin bir zevk ve sosyal statünün belirtisi olması ve artan seyahatlerle birlikte yeni yemek kültürleriyle tanışma gastronomik ürün ve gastronomi turizmine olan ilgiyi gittikçe artırmıştır. Gastronomi turizminin ortaya çıkardığı yeni iş fırsatları bu konuda pazara nüfuz eden ülkeler tarafından yeni pazarlama faaliyetleriyle değerlendirilmekte ve geliştirilmektedir. Örneğin, siyah yiyecekler; renklerin birçok farklı alanda olduğu gibi mutfakta da önemli bir kriter haline geldiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır (Bozok, ve Yalın, 2018:255). Bu yeni eğilimde yiyeceklerin bir kısmı pişirme yöntemleriyle siyah renk alırken diğer bir kısmı da, siyah sarımsak, siyah fasulye, siyah pirinçte olduğu gibi doğal olarak yetiştirilmektedir.

Turizme katılan bireylerin ziyaret ettikleri destinasyonlarda yerel lezzet ve tatları merak etme ve deneyimleme istekleri gastronomi

turizminin gelişmesini hızlandıran bir başka etmendır. Bu açıdan dünyanın farklı bölgelerinde gastronominin turizm sektörü için önemini fark eden kamu ve özel sektör turizm paydaşları bu konuda yeni teşvik ve pazarlama faaliyetlerini uygulamaya koymuşlar ve özellikle gastronomik ürün tanıtımına önem vermeye başlamışlardır (Sormaz, Akmeşe, Güneş ve Aras, 2015: 67).

Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Mezopotamya uygarlıklarından günümüze birçok medeniyetin beşiği olmuş ve zengin bir kültürel miras birikimi ile beraber birçok farklı yemek ve mutfak kültürünün de bir araya toplandığı zengin bir Türk mutfağı ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu tarihi ve doğal turistik değerler yanında zengin mutfak kültürü de gastronomi turizmi bağlamında değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gereken çok önemli bir turizm çeşidi ve turistik ürün olarak görülmelidir.

Dolayısıyla gastronomik ürünlerin gastronomi turizmi kapsamında üretilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve turistlerin beğenisine sunulması Türkiye'de turizm sektörünün gelişmesine ve ekonomiye de yeni bir katma değer üretmesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, turistik ürün çeşitliliği ve turistik arz kapasitesi açısından Türkiye'nin en önemli turistik destinasyonlarından birisi olan Muğla ili özelinde yapılmıştır. Ege Bölgesi'nde yer alan Muğla ili, bünyesinde barındırdığı Bodrum, Marmaris, Fethiye, Datça ve Köyceğiz gibi marka destinasyonlarıyla turizm sektöründeki önemli konumu, geleneksel özelliklerinden kopmaması ve mutfak kültürünün çeşitliliği nedeniyle gastronomi turizmi açısından da oldukça önemli bir turizm merkezidir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, gastronomik ürün ve gastronomi turizmine ait değerlerin yerli turistlerin tatil tercihlerini ne ölçüde etkileyip etkilemediğini ya da tatil aktivitelerinin içinde yer alıp almadığını Muğla ili özelinde araştırmaktır. Bu doğrultuda, çalışmada Muğla ilinin sahip olduğu gastronomik değerler bazında potansiyelinin ortaya çıkarılması yönünde bir envanter çalışması yapılmıştır. Bunun yanında ilgili literatürde Türkiye'nin farklı destinasyonlarında yöresel yemek ve gastronomi konusunda yapılmış araştırmalar incelenerek elde edilen sonuçlara göre genel öneriler sunulmuştur.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk sırasında yaşam gereksinimleri içinde yer alan yeme-içme gereksinimi, turistik ürünün de en önemli kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla yeme-içme ihtiyacı bile, tek başına gastronomi ve turizm ilişkisini ortaya koymakta yeterli olmaktadır. Bununla birlikte gastronomi turizminin, Türkiye'de henüz yeni gelişmekte olan bir turizm türü olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda yapılan literatür araştırmasında gastronomi alanında yapılmış olan

araştırmaların ele aldığı başlıca konuların şu şekilde sıralandığı görülmektedir: Coğrafi işaretleme, gastronomi turizmi, gastronomik kimlik, turistlerin tutum ve davranışları, kırsal turizm ve gastronomi, yerli ve yabancı turistlerin gastronomi deneyimleri, destinasyon ve mutfak ilişkisi, yöresel mutfak ve Türk mutfak kültürüdür (zdemir, Altuner, 2019: 6).

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışma giriş, kavramsal çerçeve, çalışmanın araştırma yöntemi bölümleriyle başlarken, ilgili yazın bölümü; gastronomi kavramı ana başlığı altında; gastronomiye ait kavramlarla devam etmektedir. Gastronomi turizmi ana başlığı altında; gastronomi turizminin tanımı, kültürel kimlik-yemek kültürü ilişkisi, gastronomi turizmi-yiyecek ve içecek kültürü ilişkisi, gastronomik kavram-turistik ürün ilişkisi, yerel mutfak-turizm ilişkisi, gastronomi bağlamında turistlerin hizmetine sunulmuş müze ve ren yerleri, gastronomi etkinlikleri, festivaller ve şenlikler konuları işlenmektedir. Aynı konu başlığı altında; gastronomi bağlamında coğrafi işaretler (geographical indication) ve gastronomi turizminin Türkiye'deki yeri alt konu başlıkları yer almaktadır. Muğla ilinin gastronomi turizmi kapsamında arz kapasitesinin incelenmesi ana başlığı altında; Muğla ilinin gastronomik kültürü, yöresel gastronomik ürünlerin de sergilendiği Muğla il ve ilçelerinde düzenlenen festivaller ve gastronomi turizmi bağlamında Muğla ilinin turizm kaynakları alt başlıklarının yer aldığı bölümden sonra çalışma tartışma, sonuç ve öneriler kısmı ile bitirilmektedir.

2.1. Çalışmanın Araştırma Yöntemi

Araştırma yöntemi, çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek amacıyla kullandığı genel yaklaşımdır. Araştırma tekniği ise, araştırma yönteminin gerçekleştirilebilmesi için kullanılan bilgilerin toplanıldığı yöntemdir. Bir yöntem ekseninde bir veya birkaç veri toplama tekniği kullanılır. Bu çalışmada nitel araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Dolayısıyla Çalışma, konusu ve içeriğinin doğası gereği keşfedici araştırma yöntemi ve ikincil veri toplama tekniğinin uygulandığı bir derleme çalışmasıdır.

Araştırmanın kapsamı, kavramsal çerçevende detayları açıklandığı üzere, önceden tespit edilen anahtar kelimeler anahtar kavramlar ve kelimelere dayalı olarak yapılan nicel araştırmaların tespiti, bu araştırmaların analizi ve değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır. Güncel akademik yayınların seçilmesi ve özellikle son on yıla (2010-2020) ait çalışmalar inceleme kapsamına alınmıştır. Çalışma kapsamında yapılmış olan akademik araştırmaların kitap, tez, makale, dergi, kütüphane, internet ve bunların veri tabanları incelenmiştir.

3. Gastronomi Kavramı

Bir ülkeyle ilgili gastronomik çevre, gastronomik nitelik, gastronomi turizmi gibi kavramlar kullanıldığında “gastromoni” teriminde bir fikir birliğine varılsa da, gastronomi sözcüğünün tanımlanmasında ortak bir görüşün ortaya konulmasında zorlanıldığı görülmektedir (Üner, 2014: 15). Gastronomi kavramının çeşitli bilim dalları ile olan bağlantısı incelendiğinde kavram hakkında yapılmış olan tanımlamaların fazlalığı şaşırtıcı olmamaktadır. Gastronomi, yiyecekler ve içeceklerin bulunduğu şeylerin tamamıdır. Bu bağlamda gastronomik değerler kültür, tarih, sosyal ve coğrafi özellikler gibi birçok kaideye dayanmaktadır (Aksoy, 2014: 21). Bu sebeple gastronomi tanımı yapılırken belli bir kalıp dâhilinde tanımlama yapılamamaktadır.

Yunanca mide anlamında olan “gaster”, ayrıca yasa anlamında olan “nomas” sözcüklerinin birleşmesi ile meydana gelen (Akbaba, Kendirci, 2016: 115) gastronomi genel bir tanım ile yiyecek ve içeceklerin hangi malzemeler ve ne şekilde kullanılacağını anlatan, çeşitli ülkelerin mutfak kültüründe kesiştiği, farklılaştığı özellikleri meydana getiren, kültür, tarih ve yemek üçlemine beraber sunma gayretinde olan bir bilim dalıdır (Akgöl, 2012: 17).

Gastronomi, üretim boyutu, tüketim boyutu, hem üretim hem tüketim boyutu olmak üzere üç kısımda incelenmektedir. İlk boyutta, iyi bir yemeğin nasıl hazırlandığına dair bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda, yemeğin pişirilmesi, sunulması, masanın hazırlanması, kısaca iyi bir yemekle ilgili olması gereken bütün bilgi birikimi bu bağlamda değerlendirilir (Göker, 2011: 27). İkinci olarak tüketim boyutu, yemek ve içmekten hoşlanmak, iyi yemekleri seçmek ve pahalı yemeklere hayranlık şeklinde ele alınmaktadır (Altınel, 2009: 2). Her ikisinin ele alındığı gastronomi ise, hazırlanan yiyeceklerin sunum yapılarına kadar geçen süresini, yemeğin uygun bir şekilde sunulup, tüketilmesini, menüdeki yemeklerin ve içeceklerin talebinin ne miktarda olduğu gibi durumları incelemektedir (Akgöl, 2012: 18).

3.1. Gastronomiye Ait Kavramlar

Gastronomi turizminin gelişip yaygınlaşması ile çeşitli kavramlar literatüre kazandırılmış ve bu kavramların yaygınlaşması olagelmıştır.

3.1.1. Gastro Turist

Az bulunan yiyecek ve içecekleri keşfetmek amacı ile çeşitli bölgelere ya da ülkelere giden gruplar olarak adlandırılan gastro turist, sadece karın doyurmak amacıyla değil, çeşitliliği görüp, bu bağlamda da mutfak kültürlerinde farklılık yaratabilecek tecrübeler yaşamayı amaçlamaktadırlar (Hatipoğlu, 2010: 4). Gastronomi turizmi yalnızca kişisel turistler ya da küçük gruplar ile sınırlı kalmayarak, başta aşçılar

olmak üzere konu ile ilgili profesyonellerin öğrenme amacı ile katıldıkları gezileri de mevcut tur alanında değerlendirildiğinde, bu gruplar da gastro turist sayılabilmektedir (Özer, 2009: 3). Gastro turistler bireysel arzularını keşif ruhları ile birleştirip dinlenmenin zevkini sürmeyi isterler. Bu turistler yüksek harcama grubu olarak tanımlanmaktadır (Öney, 2013: 172).

3.1.2. Gastronom

Midesine düşkün, yemek ve içecekten anlayan, kısaca yeme alanında uzman sanatçı şeklinde tanımlanmaktadır (Hatipoğlu, 2010: 23).

3.1.3. Gurme

Yapılan yemeğin malzemelerindeki uyumu, pişirme yöntemlerini ve yemeği pişirirken ona verilen ruhu bilen, anlayan uzman kişilerdir (Hatipoğlu, 2010: 24).

3.1.4. Gurman

Amacı yalnızca karnını doyurmak olan, yemeğin hangi malzemeler ile yapıldığını önemsemeyen ve sağlık bilgisine önem vermeyen kişiler olarak tanımlanmaktadır (Dilsiz, 2010: 55).

3.1.5. Degüstatör

Yiyecek ve içeceklerin tadımı hakkında bilgisi olan, ürünün tadı, rengi, kokusu ve kalitesi üzerine yorum yapabilen uzman kişilerdir (Hatipoğlu, 2010: 24).

3.1.6. Gastronomik Kimlik

Herhangi bir çevresel ve tarihi yapının, bölgenin yiyecek ve içeceklerinde hâkimiyet sağlayan doku ve tat üstündeki etkisi şeklinde tanımlanmaktadır (Harrington, 2005: 135).

4. Gastronomi Turizmi

Bir bölgeye ait olan kültür ve kimliğin diğer bölgelerden ayrıldığı önemli etkenlerden biri o yörenin mutfağıdır. Yemek kültürü, mevcut bölgenin öz benliğinin oluştuğu unsurdur. Yemek konusuna kişisel zevkleri olan kişilerin, bu bakımdan daha önce görmediği, ilginç olarak nitelediği tatların bulunduğu bölgelere yapmış olduğu ziyaretler neticesinde gastronomi turizmi tanımı karşımıza çıkmaktadır (Dilsiz, 2010: 19). Gastronomi turizmi “gıda üreticilerine, yemek festivallerine, restoranlara ve yemeğin tadının ve/veya yöreye ait tipik gıda ürünlerinin özgünlüğünün deneyiminin turistik faaliyetin ana nedenleri olduğu belirlenen yerlere yapılan ziyaretler” olarak tanımlanmaktadır (Hall ve Mitchell, 2001: Akt.igi-global.com). Bu turizm biçimi, yemek pişirme kurslarına katılım ve /veya geleneksel ürünler üreten işletmelere yapılan ziyaretlerle daha da zenginleştirilmektedir. Bu kavram, genel olarak

kişilerin yiyecek ve yiyecekler ile ilgili tecrübelerinin tanımlandığı kavramdır. İlk kez 1998 yılında L. M. Long'un çeşitli kültürleri, onların yemekleri ile anlatmak amacı ile literatüre kazandırmış olduğu kavramdır. Long bu terimi, "bilinenden farklı bir mutfak kültüründeki yiyeceklerin tüketilmesini, hazırlanmasını, sunulmasını ve mutfağını, öğün sistemlerini, yeme biçimlerini keşfetmek amacıyla gerçekleştirilen turizm şekli" şeklinde tanımlamaktadır (Akgöl, 2012: 23). Bu turizmin gerçekleşmekte olduğu alanlar, yörelerin kendine has yemekleri ve ayrıca şarap turizminin de ana alanlarıdır. Gastronomi turizminin temelinde yiyecek ve içecek kültürü vardır. Gastronomi turizmi, bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlere, o bölgenin tarihini ve kültürünü tanıma fırsatı verirken, yeni bir yemek ya da içecek tatma deneyimini de yaşamak için seyahat güdüsünü harekete geçiren bir turizm şekli biçiminde tanımlanmaktadır (Akbaba, Kendirci, 2016: 116).

Çağımızda gastronomik kavramlar ülkeler için ciddi turistik ürünler şeklini almış ve ülkelerin turizm pazarlanmasında kullanılagelmıştır. Örneğin bazı seyahat acenteleri İtalya ve Fransa gibi ülkelere muntazam şekilde gurme (tatbilir) tatili imkanı sağlamaktadır (Kivela, Crofts, 2006: 356). Bu açıdan bakıldığında gelen kişilerin, yeni ve orijinal tecrübeler elde etmek istemesi gastronomiyi önemli ziyaret sebeplerinden bir ürün haline getirir (Rand, Heat, 2006: 210).

Ülkeler, daha fazla turist çekebilmek, turizmden daha fazla gelir elde edebilmek ve rekabet düzeylerini yükseltmek amacıyla turistik ürün çeşitleri arasına yiyecek-içecek ve mutfak kültürünü de yüksek düzeyde sunulan ürün olarak katmışlardır. Zira yiyecek ve içecek turizmi de diyebileceğimiz gastronomi turizmi insanlarda cazibe oluşturmaktadır. (Sims, 2009: 322). Uluslararası alanda bu turizm, Fransa, Piyemonte, Sicilya, Venedik, Malaga vb. bilinen yemek okulunu, lokantalarını, yiyecek pazarlarını ziyaret biçiminde gerçekleştirilmektedir. Bu geziler, Fransa ve İtalya'da peynir tatmak, Brezilya, Panama gibi ülkelerde de kahve tatmak biçiminde gerçekleşir (Oğuz, Unur, 2017: 412).

Ülkelerin kalkınmasında daha spesifik anlamada bölgesel kalkınmada yerel mutfak ve turizm arasında ciddi bir ilişki mevcuttur (Boyne, Hall, 2004: 82). Bu açıdan bakıldığında gastronomi turizmi bölgelerin kalkınması bakımından kullanılacak en önemli araçlardan biri olarak görülebilmektedir (Wolf, 2006: 21).

Gastronomi bağlamında açılmış olan müze ve ören yerleri de, bu turizmin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Gastronomi amacı ile turistik faaliyetlerde bulunan turistler gastronominin geçmişi, kültürü ve teknikleriyle ilgili bilgi sahibi olabilecekleri yerler aramaktadırlar. Türkiye'de hali hazırda gastronomi müzesi bulunan 7 il şunlardır: Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Tekirdağ, Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay. Bu

müzeler 2005 yılından sonra açılmıştır. Gastronomi etkinlikleri, festivaller ve şenlikler, bölge halkının bölge kültürünü kabul etmesinin bir göstergesidir. Ek olarak bu etkinlikler, turizm amaçlı gelen turistler için ve bölge halkının da bir araya gelip yerel kültürlerinin devam ettirilebildiği etkinliklerdir. Türkiye’de daha çok meyve, sebze, peynir, zeytinyağı, tatlı, pekmez ve çay gibi ürünler bağlamında etkinlikler düzenlenmektedir (Çağlı, 2012: 79-81).

Gastronomi turizmi kapsamında turistler iki farklı gruptan meydana gelmektedir. Birinci grup, tur bağlamında bir bölge ya da ülkeye giden turistlerin yerel ürünleri tatması, burada bulunan ürünleri alması gibi etkinliklerden oluşan gruptur. İkinci grup ise, gastronomi bilincine sahip yetkin kişilerden meydana gelmektedir (Bekar, Belpınar, 2015: 6519). Bu turizm, yalnızca yemek ve içmekten oluşmamakla beraber, acente operatörü, aşçılık eğitimi veren okullar, şarap bağları, yemek programları gibi farklı etkinlikleri kapsamaktadır (Sormaz, Özata vd, 2015, 70). Bu programların yanında gastronomi turizmi içerisinde farklı festival ve etkinlikler de düzenlenmektedir. Gastronomi turizmi, sunmuş olduğu olanaklar dâhilinde kimi kişilerin hayat tarzı şekline dönüşmekte, yeni bilgiler öğrenme ve çeşitli kültürler ile etkileşim kapsamında yöresel lezzetlerin öğrenilmiş olması gibi imkanlar sunmaktadır (Bekar, Belpınar, 2015: 6519).

4.1. Gastronomi Bağlamında Coğrafi İşaretler (Geographical Indication)

Dünyada, turizm gelirlerinin yükselmesine paralel olarak gastronomik değerlerde de artış meydana gelmiştir. Bu turizmin geliştirilmesi için mevcut bölgelerin gastronomik öneminin araştırılması ve ilgi çekici bir turistik obje haline getirilmiş olması gerekmektedir (Öney, 2013: 160). Bu doğrultuda, bölgesel ürünlerin kendine has özellikleri korunarak yaşamlarının devam ettirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu gereksinim ekseninde geliştirilmiş olan koruma envanterlerinden biri coğrafi işaretlerdir. Bu envanter özetle, bölgesel bir ürünün belirtilmiş olan yasa kapsamında korunmasıdır (Üner, 2014: 25). İlk kez 1994 yılında Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights’da kullanılmış olan bu kavram menşe işareti ve mahreç işareti olarak iki kısma ayrılır. İlk işaret, herhangi bir ürünün üretilmesi ve işlenmesi başta olmak üzere her işleminin gerçekleştiği yöreye ait doğal ve beşeri öğelerden verilmiş olan göstergedir. Mahreç işareti ise, ürünün yetişmiş olduğu bölge ile özdeşleşmesi, ürünün hazır hale getirilmesindeki süreçlerden herhangi birinin önceden belirlenmiş olan bölge sınırları dâhilinde yapılmış olması şartı ile o bölge adının belirtildiği işarettir (Özer, 2009: 917).

Coğrafi işaretlerin sağlamış olduğu kimi faydalar şunlardır: ürünlerin özellikleri ve üretim standardının korunması, ürünlerin özelliklerinin diğerlerinden ayırt edilmesinin sağlanması, ürünlerin tanıtım ve pazarlama etkinliklerinin kolaylaştırılması (Üner, 2014: 26). İmambayıldı, Türk rakısı, Bafra pidesi, tatar kulağı, muhlama, paça, işkembe, tas kebab, sütlaç gibi Türk mutfağının önemli ve kendine has lezzetleri, Arap yemek kitaplarında Türk adı ile yer almaktadır. Ancak Araplar zamanla bu lezzetleri kendini mal etmeye başlamıştır. Örneğin Kerkük dolmasını dolma bağdadi demişlerdir. Bu tarz hadiseler mahal vermemek adına coğrafi işaretleme oldukça önem arz etmektedir (Akkoyunlu, 2012: 328).

4.2. Gastronomi Turizminin Türkiye'deki Yeri

Türkiye'de turizmin gelişmesinde sahip olduğu zengin tarihi, doğal ve kültürel değerlerin yanında iklim koşullarının da çeşitli turizm faaliyetlerine uygun olmasının önemli bir rolü vardır. 2019'da bir önceki yıl olan 2018'e göre yabancı ziyaretçi sayısı yüzde 14 oranında artarak 2019 yılı için hedeflenen 50 milyon turist rakamı da aşılmış ve 51.2 milyon turist sayısına ulaşılmıştır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (www.e-unwto.org) istatistiklerine göre uluslararası turist varışlarında 2019 yılı itibariyle Türkiye bir önceki yıl olan 6. sıradaki yerini korumuştur. Tüm dünyada 2020 yılına damga vuran, Covid 19 Pandemisinin yaşandığı Ocak-Ekim 2020 döneminde Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turist sayısı 13.652.641 kişi olarak gerçekleşmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). 2020 yılı Ocak-Ekim döneminde Türkiye'nin dış turizm talebi 2019'un aynı dönemine göre yüzde 76,5 azalmıştır. Buna rağmen Türkiye yabancı ziyaretçi girişlerinde dünya sıralamasındaki 6. yerini korumuştur (www.e-unwto.org).

Turizme mutfak kültürü açısından bakıldığında Türkiye'nin sahip olduğu tarihi, kültürel yapısı ve bulunduğu coğrafi konum itibari ile birçok uygarlığın birikimini içeren zengin bir mutfak kültürüne sahip olduğu görülmektedir. Türk mutfağı, birçok farklı coğrafyayı içeren yemek çeşitliliği ile kendine has lezzetlere sahip, dünyanın en eski mutfaklarından biridir (Şahin, Ünver, 2015: 65). Tüm bu çeşitliliğe rağmen Türkiye'de gastronomi kavramı daha yeni tanınmaya başlamıştır (Uyar, Zengin, 2015: 370). Bu durumun önemli sebeplerinden biri, yapılmış olan tanıtım ve pazarlama etkinliklerinde genel olarak deniz, kum, güneş (3S) üçleminin ağır basması olarak görülmektedir. Başka bir ifade ile bu turizm, tatil turizminin arkasında kalmıştır. Gastronomi turizmi kapsamında Türkiye'de yapılan etkinlik ve festivaller, gelen turistlere önemli tecrübeler kazandırmakta, bölgelerin kalkınması ve "marka şehir" olmaları adına da önemli geri dönüşler sağlamaktadır (Bilgili, Yağmur, 2012: 118).

GTD ve XSIGHTS* nin beraber yürütmüş olduğu araştırmanın sonucuna göre gastronomi turistlerinin, diğer turistlere oranla yemek ve içmek için daha fazla miktarda para harcadıkları görülmüştür. Türkiye’de gerçekleştirilmiş olan çalışmada gastronomi turistleri, normal turistlere nazaran yemek ve içmek için %50 daha fazla harcama yaptıkları tespit edilmiştir (Özdemir, Altın, 2019: 9).

5. Muğla İlinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Arz Kapasitesinin İncelenmesi

Akdeniz ve Ege Bölgelerinin kesiştiği noktada yer alan Muğla ili (Şekil 1), Türk turizminin en önemli destinasyonlarından biridir. Yerli ve yabancı gezginler tarafından çokça tercih edilen bu il, turizm arzı açısından da yüksek bir çeşitliliğe sahiptir. Turistlerin gezdikleri yerlerde birçok beklentisi söz konusudur. Bu beklentilerden biri de turistlerin gittikleri yerlerin geleneksel ürün ve tatlarını yakından bilmek istemeleridir. Toplumların yaşayan mutfak kültürleri, o yerin coğrafi özellikleri, toplumsal nitelikleri, tarihi, dini yapısı geleneksel özellikleri ile doğru orantılıdır (Cömert, Özata, 2016: 1964). Bu bağlamda her yörenin kendine has mutfak kültürü bulunmaktadır. Muğla da bu yörelerden bir tanesidir.

Şekil 1: Muğla İli Haritası

Kaynak: <https://s.milimaj.com/others/image/harita/mugla-ili-haritasi.png>

Doğal güzellikleri, kültürel ve tarihsel geçmişi ile Muğla ili, Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biridir. Muğla, yaklaşık olarak 1480 km'yi bulan kıyı şeridi boyunca, koyları, mavi bayraklı plajları ve limanlarıyla Türkiye'deki deniz turizminin öncüsü konumundadır. Bu duruma ek olarak, ildeki kentsel ve arkeolojik sit alanları, müze ve ören yerleri, el sanatları, festivalleri gibi tarihsel ve kültürel birikimi ile alternatif turizm etkinlikleri için de geniş çaplı bir yelpaze sunmaktadır. Muğla, yılda 3 milyona yakın turist ağırlamaktadır. Antalya ve İstanbul'dan sonra Türkiye'nin en önde gelen turizm destinasyonları arasında 3. sırada yer almaktadır. Bodrum, Fethiye, Marmaris Muğla'nın en çok turist çeken ilçeleridir (www.mugla.ktb.gov.tr).

5.1. Muğla İlinin Gastronomik Kültürü

Muğla ili mutfağı sebzeler, meyveler, yabani otlar, tahıl ürünleri, deniz ve et ürünlerinden meydana gelmektedir. Yörede zeytin, zeytinyağı ve bal da önemli miktarda tüketilmektedir (Ertaş, Gezmen-Karadağ, 2013: 123-126). Ancak, zeytinyağı ve ot yemeklerinin eskiye nazaran günümüzde çok sık tercih edilmediği yapılan araştırmalarda görülmüştür (Şimşek, Yıldız: 2017: 64). Muğla ilinin gastronomik kültürüne ait yemekler (Tablo 1) de görülmektedir.

Tablo 1: Muğla İlinin Gastronomik Kültürüne Ait Yemekler

*Balık çorbası	*Karaville yemeği	*Kabuklu yemeği
*Mürdümük çorbası	*Kefal dolması	*Sütlükabak yemeği
*Üfelemeç Çorbası	*Keşkek	*Taratorlu börülce
*Dingi çorbası	*Mumbar dolması	*Yağlı patlıcan
*Ahtapot yahni	*Muğla köftesi	*Çıntar kızartması
*Ahtapotlu pilav	*Sakızdırık köftesi	*Dalleme
*Arabaşı	*Oğlak yahni	*Geren kavurması
*Bedel	*Sulu kebab	*Kaya kuruğu
*Debizci pilavı	*Tandı	*Meneviç kavurması
*Döş dolması	*Topan	*Halka
*Ekşili balık	*Tavuk dolması	*Silcen Kavurması
*Ekşili tavuk	*Yaprak ciğer	*Dürme makarna
*Tilkişen kavurması	*Tatar	*Samsı
*Leğen böreği	*Vekilharç	*Tutmaç
*Lokma	*Aşure	*Turşu çeşitleri
*Lokum pilavı	*Çitirmek	*Reçel çeşitleri
*Otlı tepsi böreği	*Cevizli sucuk	*Ekmek çeşitleri
*Sitel	*Kabak pesteli	

Kaynak: Durdu ve Budakooğlu, 2014:11

5.2. Muğla İlinde Yapılan Festivaller

Muğla ili ve çevresinde yapılagelen kültür festivalleri ilk olarak 1984 yılında Muğla Belediyesi aracılığı ile hayata geçirilmiştir. 2013 yılına kadar aralıklarla toplam 20 defa yapılan bu etkinlikler, 2014 yılında Muğla ilinin büyükşehir olması ile Menteşe Belediyesi kurulmuş ve hali hazırdaki şenlikler *Menteşe Kültür ve Sanat Şenliği* ismini almıştır. Bu şenlikler, eylül ayında üç gün süresince yapılmaktadır. 2017 yılında üçüncü kez yapılmış olan şenliklerin büyük bir kısmı il sınırları içinde, kalan kısmı da merkez ilçe Menteşe’de yapılmaktadır. Şenlikler kapsamında sabit etkinlikler yapılmaması ile birlikte genellikle kortejde yapılan yürüyüş, baca yakma, halk oyunları, çağdaş dans gösterileri, konserler, resim ve yöresel ürünler sergisi, imza günleri, dinletiler, sünnet şöenleri, satranç turnuvası, at yarışları, yayla etkinlikleri, kavun yarışmaları yapılmaktadır. İlçelere göre yapılan geleneksel/kültürel etkinlikler şu şekildedir:

- Bodrum ilçesi: deve güreşi festivali, kış trofesi, deniz dibi temizliği, sucuk ekmek festivali, bior optimist yarışları, acı ot festivali, slow food peynir festivali, Halikarnas balıkçısı doğum günü, Halikarnas iki yaka kültür festivali, zeytin çiçeği festivali, uçurtma şenliği, uluslararası bale festivali, uluslararası dans festivali, salsa Türkiye şampiyonası belediye kupası, Kültür Bakanlığı yaz konserleri, Amiral Turgut Reis anma etkinliği, kraft yaşa, Gümüşlük klasik müzik festivali, Bodrum caz festivali, Bağbozumu şenliği, Zeki Müren anma konseri, Türk filmleri haftası, Bodrum yarı maratonu, start in Bodrum, Cevat Şakir ölüm yıldönümü, the Bodrum cup, Nartugan gün dönümü, uluslararası topluma yılbaşı eğlencesi, mandalina hasat festivali, yılbaşı konseri.
- Datça ilçesi: badem çiçeği festivali, Datça açık deniz kış yüzme maratonu, Datça oyuncak ve çocuk şenliği, geleneksel gençlik konseri, geleneksel yeni yıl konseri.
- Fethiye ilçesi: Yeşilüzümlü yöresinde dastar ve kuzugöbeği mantar festivali, Ölüdeniz bahar buluşması festivali, Göcek-Gürsu-Pirnaz yayla yürüyüşü festivali, Nif kiraz festivali, Kayaköy barış ve dostluk festivali, Yeşilüzümlü bağ bozumu festivali, uluslararası Ölüdeniz hava oyunları.
- Kavaklıdere ilçesi: Menteşe Beşpınar yağlı pehlivan güreşleri, Kurucuova keşkek festivali.
- Köyceğiz ilçesi: Köyceğiz Belediyesi Durgunsu kano bahar kupası yarışları, ramazan etkinlikleri, Köyceğiz portakal çiçeği günleri bisiklet festivali, Köyceğiz Belediyesi Ege Yolcu 9. motosiklet festivali, aromatik bitkiler festivali, briç festivali, sakin şehir festivali, Köyceğiz yağlı güreşleri, yoga festivali.

- Marmaris ilçesi: 15. Uluslararası Marmaris kadın ve sanat festivali.
- Menteşe ilçesi: zurnazen festivali, İdil Biret Klasik müzik festivali, Menteşe Belediyesi kültür ve sanat şenliği.
- Milas ilçesi: Güney Ege gıda, tarım ve hayvancılık festivali, Milas ot festivali, Milas balık festivali ve çocuk oyunları şenliği, zeytin hasat şenliği, deve güreşi festivali.
- Ortaca ilçesi: lezzet ve sanat festivali, tarım, turizm ve çevre festivali, Sarıgerme motosiklet festivali, yağlı güreş organizasyonu, karete run koşusu.
- Seydikemer ilçesi: 8 Mart Dünya Kadınlar Günü etkinlikleri, yetimler için iftar yemeği Ramazan eğlencesi programı, 7. Desti şenliği, geleneksel Seydikemer Seki Yağlı pehlivan güreşleri ve öncesi türkü şöleni, geleneksel Yörük Türkmen şenliği.
- Ula ilçesi: Ula kültür-sanat ve geleneksel boğa güreşi.
- Yatağan ilçesi: deve güreşi festivali, Ramazan etkinlikleri, gençlik, kültür ve sanat festivali (www.mugla.ktb.gov.tr, Erişim Tarihi: 02.08.2020).

Bu şenliklerde yapılan etkinlikler, özellikle geleneksel yemek ürünlerinin yapıldığı sergiler yerli ve yabancı turistleri bölgeye çekmek adına oldukça önemlidir. Mevcut ve has geleneksel ürünler gastronomi turizminin bölgenin ve çevresindeki illerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Yücel, Ertin, 2019: 109).

5.3. Gastronomi Turizmi Bağlamında Muğla İli Turizm Kaynakları

5.3.1. Açık Pazar

Şeyh Mahallesi Pazaryeri Sokak'ta her hafta Perşembe günü kurulan bu pazarda el işi dokumaların yanı sıra organik gıdalar ve çeşitli yöresel yiyecekler satılmaktadır. Yerli ve yabancı gastronomi turistlerin tercih noktalarından olan Açık Pazar'ın kuruluş geleneği Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanmaktadır (Yücel, Ertin, 2019: 106).

5.3.2. Karabağlar Yaylası

Karabağlar yaylası, kahve, yemek ve yayla şenlikleri ile önemli bir turizm kaynağı olarak görülmektedir. Burası yaklaşık olarak 12 km alana yayılmış, tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlere uygun olması nedeni ile yöre insanının yaz aylarındaki göç yerleri şeklinde kullanılmıştır. Bu bölgedeki evler kültür varlıkları listesinde yer almaktadır (Çınar, 2010: 135). Her yıl yaylada yapılan etkinlikler yerli ve yabancı birçok turist

çekmektedir. Bu şenliklerde açılan yöresel lezzetler sergileri de gastronomi turistleri için çekici bir özelliğe sahiptir.

Zahire Pazarı

Turistler için dikkat çeken bir diğer önemli yer Zahire Pazarı'dır. Burası 19. Yüzyılda on üç odalı ve iki katı olan bir medrese olarak inşa edilmesine rağmen, 1937 ve 1973 yılları arasında buğday, arpa, yulaf gibi pek çok tarım ürünlerinin satıldığı bir pazar olarak kullanılmıştır. Daha sonra 2001 yılında Muğla Belediyesi aracılığı ile restore edilmiş ve turizme kazandırılmıştır. Günümüzde on dört dükkânı bulunan pazar, şehrin turizm hayatına canlılık getirmektedir. Burada satılmakta olan yöresel ürünler ve doğal otlar, bitkiler gastronomi turistler için büyük bir öneme sahiptir (Yücel, Ertin, 2019: 107).

Yöresel lezzetler ve yerel çeşitliliğin meydana çıkarılması, bilgi haline getirilmesi ve aynı zamanda bölgenin dışına çıkarılması bölgesel anlamda turizmin özelden de gastronomi turizmi için önem arz etmektedir. Bu sıralamanın gerçekleşmesi, ayrıca unutulmuş olan yiyeceklerin de tekrar gün yüzüne çıkarılması anlamına gelecektir ki bu da turizm açısından oldukça önemlidir. Özellikle bölgeye gelen genç turistlerin bahsedilen yiyecek ve içecekleri tercih ettiği görülmektedir.

Bodrum, Datça ve Köyceğiz ilçelerinde düzenlenen etkinlik ve festivaller, diğer ilçelerde düzenlenen etkinlik ve festivallerden çok daha fazla ve çeşitli olması nedeni ile yerli ve yabancı turistlerin buraları tercih etmesine neden olmaktadır. Yapılan etkinliklere katılım ve ilginin yüksek olması diğer ilçelerde de etkinlik yapılmasının önünü açmaktadır. Gelirleri orta seviyenin üzerinde olan ve genellikle genç ve orta yaşlı insanların ziyaret ettiği festivallerin yapıldığı ilçelerde optimum seviyede gastronomi turizminden de faydalanılmaktadır.

6. Sonuç

Gastronomi köklü bir bilim dalı olmasıyla beraber son yıllarda turizm sektöründe gittikçe çekici bir unsur haline gelmeye başlamıştır. Bu durum turistik faaliyetlerde artış meydana gelmesinde ve sektörde önemli bir potansiyel zemininin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Farklı amaçlarla turistik bir destinasyonun ziyaret edilmesinde ihtiyaç duyulan yiyecek ve içeceklerin turistler tarafından kullanılması tek başına gastronomi turizmi anlamına gelmemektedir. Yerli ve yabancı turistlerin birincil veya diğer seyahat amaçlarında bu faaliyetin yer bulması ve destinasyona ulaşmasını takiben mevcut faaliyetin en azından bir kısmının turiste sunulması ön koşul olarak kabul görmektedir. Başka bir deyişle, yiyeceklerin ya da içeceklerin bahçeden sofraya gelene değin geçmiş olan sürecin bir ya da birden fazlasında yer almak ve bu alana ilgi duymuş olmak da gastronomi turizminin bir diğer açıklaması olarak kabul görmektedir. Gastronomi

turizmde büyük ölçekli kitlelerin varlığından söz edilemezken, bu turizmin geniş pazar özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

Turizm etkinliklerinde çok çabuk bir şekilde yerini alan gastronomi turizmi, hem eğitilmiş, hem de yüksek gelirli turistlere yönelik bir turizm ürünü olması sebebiyle birçok ülkenin önem vermeye başladığı turizm çeşidi olmuştur. Yerli ve yabancı turistlerin destinasyon tercihlerinde öncelik verdikleri şeyin yemek ve içmek olmadığı düşünülse de bir turist için gittiği yerdeki yiyecek ve içecek hizmetlerinin kalitesi tatil seçimlerinde son derece önemlidir. Özellikle İspanya ve İtalya gibi ülkeler, gastronomi turizmi bağlamında gerçekleştirdikleri etkinlikler ile bu alanda dünyada ilk sırada yer almaktadırlar. Türk mutfağı, birçok farklı coğrafyayı içeren yemek çeşitliliği ile kendine has lezzetlere sahip olmasına rağmen gastronomi turizmi bağlamında bu çeşitliliğin farkına varılamamıştır. Son yıllarda bu alanda yapılan çalışmaların da etkisiyle gastronomi ve gastronomi turizmi kavramları karşımıza çıkmaktadır.

Karakaş ve Oğuz U. (2019) yaptıkları araştırmada; Bartın'ı ziyaret eden yerli turistlerin, ziyaret sebeplerinin ilk sırasında Bartın'a ait yöresel mutfak olmadığı, ziyarette bulunan yerli turistlerin daha önce Bartın'ın yöresel gastronomisi hakkında hiçbir bilgilerinin olmadığı ve yöredeki konaklama ve yiyecek-içecek işletmeleri tarafından da kendilerine herhangi bir yöresel tat önerisinde bulunulmadığı sonucuna varılmıştır. Bu araştırma sonucunda görüldüğü üzere yerli turistlerin yöresel yemekler, gastronomik ürünler ve gastronomi turizmi konusunda bilgilendirilmeleri gerektiği ortaya çıkmıştır.

Çokişler ve Türker (2015) mutfak kültürünün turizm ürünü olarak kullanım etkinliğinin incelenmesi: Ayder turizm merkezi örneği araştırmasında; yörenin kendine özgü yemekleri olmasına rağmen, bu yemeklerin yöreye gelen ziyaretçilere sunulmadığı ve yöresel yemeklerin bir turistik ürün olarak sınırlı oranda turistlere sunulduğu gözlemlenmiştir. Bunun sebeplerinin arz ve talep yönlü olarak iki boyutta olduğu görülmüştür. Arz boyutu olarak sezonun kısalığı, talep boyutu olarak ise, yörenin hızlı ve plansız bir şekilde yapılaşması gösterilmiştir. Bu araştırmadan çıkan sonuca göre de Türkiye'de yöresel yemeklerin bir turistik ürün olarak gerek talep gerekse arz tarafından yeterince kabullenilmediği görülmektedir.

Dolayısıyla yukarıdaki her iki araştırma sonucuna göre, ülke içindeki tüm turistik destinasyonlarda ayırım gözetmeden tüm paydaşlar özelinde gastronomik ürün ve gastronomi turizmi ile ilgili faaliyetlerin başlatılması ve pazarlama faaliyetlerinin vakit kaybetmeden yürütülmesinin gerektiği görülmektedir.

Bir bölgenin gastronomi turizminin gelişmesi için, o yörenin farklı yörelerden ayrılan spesifik ve eşsiz gastronomik ürünlere sahip olması

gerekmektedir. Bu yönüyle turistik bölgeleri birbirlerinden ayıran en önemli nitelik hiç şüphesiz gastronomik ürünlerdir. Ancak özellikle gastronomi ürünlerinin var olması ve çeşitliliği, turistlerin mevcut bölgeyi tercih etmesinde yeterli olmamaktadır. Gastronomi turizminin gelişmesi yönünde bütün paydaşların ve yöre hatta bölge gastronomi imajının bu amaçlara ulaşmada birlikte hareket etmiş olması gerekir. Bu sebeple gastronomi turizminin gelişmişlik seviyesi, oldukça önemlidir. Bu Çalışmada elde edilen bulgulara göre Muğla ilinin gastronomi turizminin yüksek arz potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bölgeye ait olan yöresel ürünler, tüm ilçe belediyelerinin düzenlemiş olduğu festivaller ve etkinlikler turistik talebin bölgeye yönlendirilmesinde avantaj olarak kabul edilebilir. Bu festival ve etkinliklerde sergilenen yöresel ürünler özellikle yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çekmekte, bu da gastronomi turizminin bölgede gelişmeye hazır bir marka değeri olduğunu göstermektedir.

Gastronomi turizminde talep miktarı, destinasyona ait olan bölgesel yiyecek veya içecekleri önemli miktarda etkilemektedir. Bu bağlamda yörenin sahip olduğu gastronomi turizmi potansiyeli arz kaynakları oldukça önem taşıyabilmektedir. Her yörenin gastronomi turizmi arz kaynakları farklılık göstermektedir. Muğla ilinin genel arz kaynakları şu şekilde sıralanabilmektedir: çiftçiler, yetiştiriciler, üreticiler, sağlayıcılar, operatörler, işlemciler, dağıtıcılar, taşımacılar, restoranlar, oteller, festivaller, etkinlikler, yöresel pazarlar vd. (Çağlı, 2012: 59).

Muğla ili genelinde gerçekleştirilen festivaller ve etkinlikler, mevcut bölgenin sahip olduğu avantajlar şeklinde nitelendirilebilir. Gerçekleştirilen etkinliklerin özellikle gastronomi üzerine gerçekleştirilen etkinliklerin bölgeye getirisi yadsınamaz ölçüdedir. Ancak bu etkinliklerin yerel seviyede kalmış olması ve tanıtımdaki eksiklikler, hem uluslararası hem de ülke çapında yetersiz kalmaktadır. Bu durum da katılım sayısını sınırlandırmaktadır. Olanakların stratejik bakımdan avantaja dönüştürülmemesi, yapılan etkinlik ve festivallerin yerel düzeyde kalmasına, yerel perspektifte yöreden tam katılım sağlanamamasına, eldeki zengin içeriklerin bir müddet sonra tüketilmiş olmasına ve bu da mevcut değerlerin atıl kalmasına sebebiyet verecek ve turizm sektörü de zarar görecektir. Gastronomi turizminin geliştirilmesi yönünde yöredeki tüm paydaşların katılımı ile ortak bir pazarlama faaliyetinin yürütülmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak; bu çalışma bağlamında yapılan literatür ve veri tabanları taraması neticesinde gastronomik ürün ve gastronomi turizminin yerli turistlerin tatil talebi içindeki yerini araştıran çalışmaların oldukça sınırlı olduğu, bu alanda yapılan az sayıdaki çalışmanın da spesifik olarak gastronomi turizminin çok uzağında kaldığı görülmektedir.

Dolayısıyla bu alanda yapılacak olan yeni araştırmaların turistik destinasyonları ziyarete gelen yerli turistlerin yiyecek ve içecek konusunda genel tercihleri, yiyecek-içecek etkinliklerine nasıl baktıkları ve ziyarete buldukları bölgenin gastronomi imajındaki çeşitliklerinin ziyaretçilerin demografik özelliklerine göre talep düzeylerini belirleyen konularda olması önerilmektedir. Bahsedilen yeni araştırmalardan elde edilecek verilerin turistik destinasyonlarda gastronomi turizmi bilincinin yükselmesini ve neticesinde turistik ürün çeşitliliği bağlamında turizm gelirlerinin artması ve turizmin mekânsal açıdan sezonsal olarak genişlemesine de katkıda bulunacağına inanılmaktadır. Bununla beraber, Türkiye'nin farklı turistik destinasyonlarında yerli turistlere yönelik olarak yapılacak olan yerli turist profili ve gastronomi turizmi araştırmalarının destinasyonları ziyarete gelen yerli turistlerin demografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olunması sonucunda, ilgili destinasyonların turistik talep çeşitliliğinin belirlenmesine de katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, A. & Kendirci, P. “*Gastronomi Turizmi ve Coğrafi İşaretleme Ürünleri*”, içinde “*Yiyecek İçecek Endüstrisinde Trendler 2*”, (Ed: O. N. Özdoğan), Detay Yayıncılık, Ankara, 2016.
- Akgöl, Y. “*Gastronomi Turizmi ve Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi*”, (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2012.
- Akkoyunlu, Z. “*Türk Mutfağından Kaybolan Kerkük Yemekleri*”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. 2:2, 2012, 328-336.
- Aktaş, Ahmet. *Turizm İşletmeciliği ve Yönetimi*. Antalya: Detay Yayıncılık, 2002.
- Aksoy, Mustafa. *Gastronomi ve Yemek Tarihi Ders Notları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.
- Akyurt, Hakan. “*Turizm Bölgesine Yönelik Talebi Etkileyen Faktörlerden İmaj ve Çeşme Örneği*”, (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.
- Altınel, H. “*Gastronomide Menü Yönetimi*”, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Altunışık, Remzi. “*Anketlerde Veri Kalitesinin İyileştirilmesi İçin Öntest*”, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi. 2, 2008, 1-17.
- Altunışık, R. & Coşkun, R. & Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. İstanbul: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Bekar, A. & Belpınar, A. “*Turistlerin Gastronomi Turizmine İlişkin Görüşlerinin Milliyetlerine Göre Değerlendirilmesi*”, Journal of Yasar University. 10:38, 2015, 6519– 6530.
- Bilgili, B & Ö. Yağmur & H. Yazarkan. “*Turistik Ürün Olarak Festivallerin Etkinlik ve Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Erzurum-Oltu Kırdağ Festivali Örneği)*”, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi. 2:2, 2012, 117-124.

- Boyne, S. & Hall, D. "Place promotion through food and tourism: Rural branding and the role of websites", *Place Branding and Public Diplomacy*. 1:1, 2004, 80-92.
- Bozok D. ve Yalın, G., (2018). "*Gastronomide Yeni Trend: Siyah Yiyecekler*", *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*. Cilt 2, Ek.1, 251-261.
- Çağlı, I. B. "*Türkiye'de Yerel Kültürün Turizm Odaklı Kalkınmadaki Rolü: Gastronomi Turizmi Örneği*", (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Çınar, A. A. (2010). "Muğla Karabağlar Yaylası", *Tarih, Toplum ve Kültür*. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çokişler, N. ve Türker, A. (2015). "*Mutfak Kültürünün Turizm Ürünü Olarak Kullanım Etkinliğinin İncelenmesi: Ayder Turizm Merkezi Örneği*", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(14), 122-136.
- Dilsiz, B. "*Türkiye'de Gastronomi ve Turizm: İstanbul Örneği*", (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Durdu, Bircan Kalaycı & Budakoğlu, Fatma Emel. *Muğla Mutfağı Yemek Kitabı*. Muğla: T.C. Muğla Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2014.
- Ertaş, Y. & Karadağ, M. (2013). "*Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri*", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2:1, 117-136.
- Göker, G. "*Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi (Balıkesir İli Örneği)*", (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2011.
- Harrington, R. J. "*Defining Gastronomic Identity : The Impact of Environment and Culture on Prevailing Components, Texture and Flavors in Wine and Food*", *Journal of Culinary Science & Technology*. 4:2, 2005, 129–152.
- Hatipoğlu, A. "*İnançların Gastronomi Üzerine Etkileri: Bodrum'daki Beş Yıldızlı Otellerin Mutfak Yöneticilerinin Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*", (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

- Karakaş, A. ve Oğuz, U.H. (2019). “*Bartın’ı Ziyaret Eden yerli Turistlerin Yöresel Yiyeceklere Yönelik Tutum ve Davranışlarının Belirlenmesi*”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1552-1569.
- Kivela, J. & Crofts J. “*Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience a Destination*”. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 2006, 30: 354.
- Oğuz, Sibel & Unur, Kamil.“*Gastronomi Turizminde Gelişmişlik Göstergeleri Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği*”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6:1, 2018, 409-429.
- Öney, H. *Alternatif Turizm*. Eskişehir: Web Ofset Tesisleri, 2013.
- Özdemir, G. & ve Altın, D.“*Gastronomi Kavramları ve Gastronomi Turizmi Üzerine Bir İnceleme*”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12:1, 2019, 1-14.
- Özer, E. A.” *Geleneksel Gıdalar ve Coğrafi İşaretleme*”, II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumunda sunuldu, 2009.
- Rand, G. E. & Heat, E. “*Towards a framework for food tourism as an element of destination marketing*”, *Current Issues in Tourism*. 9:3, 2006, 206-234.
- Sims, R.“*Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience*”, *Journal of Sustainable Tourism*. 17:3, 2009, 321-336.
- Smith, SLJ ve Xiao, HG (2008). *Culinary tourism supply chains: A preliminary examination*. *Journal of Travel Research*, 46(3), 289-299.
- Sormaz, Ü. & Özata, E. & Güneş, E. “*Turizmde Gastronomi*”, *Sosyal Bilimler Dergisi*. 1:2, 2015, 67–73.
- Şahin, G. & Ünver, G. “*Destinasyon Pazarlama Aracı Olarak “Gastronomi Turizmi”: İstanbul’un Gastronomi Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma*”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 3:2, 2015, 63–73.
- Şimşek, A. & Yıldız, S. (2017). “*Kültürel Miras Açısından Yöresel Yemekler: Muğla İli Örneği*”, *Eurasian Academy of Sciences*

Social Sciences Journal, Özel Sayı, 56-67.

UNWTO (2020). Unwto.org/gastronomy. (Erişim Tarihi: 18.12.2020).

Uyar, H. & Zengin, B. “*Gastronomi Turizminin Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Değerlendirilmesi Bağlamında Gastronomi Turizm İndeksinin Oluşturulması*”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3:17, 2015, 355–376.

Üner, E. H. “*Her Şey Dahil Sistemde Türkiye Gastronomi Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi*”, (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Yücel, B. & Ertin, G. (2019). “Muğla Kentinin Kültür Turizmi Potansiyeli”, *Uluslararası Global Turizmi Araştırmaları Dergisi*, 3:2, 99-112.

Wolf, E. (2006). *Culinary tourism the hidden harvest*. Abd- Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company, 2006.

www.mugla.ktb.gov.tr (Erişim Tarihi: 03.08.2020).

<https://www.igi-global.com/dictionary/creative-tourism-and-cultural-heritage/39289> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

<https://www.eunwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.6> (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

<https://s.milimaj.com/others/image/harita/mugla-ili-haritasi.png> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

*GTD ve XSIGHTS: Gastronomi Turizm Derneği ve Xsights Araştırma.

İSLAMİ FİNANSIN TEMEL İLKESİ FAİZ YASAĞI: FAİZİN TARİHÇESİ VE İLAHİ DİNLERDE FAİZ

The Fundamental Principle of Islamic Finance, the Prohibition of Interest: The History of Interest and the Prohibition of Interest in Divine Religions

Dilşad Tülgen Çetin

(Öğr. Gör. Dr.), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, Türkiye
e-mail: dtozturk@mehmetakif.edu.tr

 ORCID: 000-0001-9321-6991

1. Giriş

İslamiyet'in kendisi kadar eski bir tarihçeye dayanan İslam ekonomisi ve finansı; 1940'lı yıllarda Pakistan'da öne sürülen Müslümanların kendi inanç ve ilkelerine uygun bir modern finans sistemi yaratma düşüncesiyle, ilk kez 1950'lerin sonlarında uygulanma alanı bulmuştur. Tüm finansal faaliyet ve işlemlerin İslam hukukuna uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan İslami finans; borç temelli bir finansal sistem yerine üretim ve ticaret yoluyla kazanç sağlamayı hedeflemekte, böylece sosyoekonomik refahı artıracak ve gelir dağılımında adaleti sağlayacak bir sistem öngörmektedir.

İslam hukukuna göre şekillendirilen İslami finansın en temel ilkesi hiç şüphesiz ki faiz yasağıdır. Faiz yasağının temel ilkeler arasında öne çıkması, İslami finansın "faizsiz finansman" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

İslam'da faiz yasağının varlığı konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmaz iken faizin tanımı ve kapsamı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu durum, faiz olgusunun teologlar, filozoflar, İslam hukukçuları ve İslami finans akademisyenlerince tartışılmasına neden olmaktadır. Özellikle kapitalist sistemin bir gereği olarak ileri sürülen faiz temelli sisteme karşı İslami finansın son yıllardaki yükselişi bu tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir.

Faiz kavramının kökleri antik çağa kadar dayanmaktadır. Faize ilişkin ilk yasal düzenlemelerin ise henüz ilahi dinler ortaya çıkmadan çok önce M.Ö. 1800'lü yıllarda Mezopotamya'da Hamurrabi Kanunlarında yapıldığı görülmektedir. Buradaki düzenlemeler, faizin tamamen yasaklanması şeklinde olmayıp tavan bir oran belirlenerek sınırlandırılması şeklindedir. Benzer şekilde tarih boyunca antik Yunan'da ve Roma'da da faizin sınırlandırılması hususunda düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir.

Genel kanunun aksine İslam dini faiz yasağı konusunda yalnız değildir. Hristiyanlıkta ve Yahudilikte faiz yasağının var olduğuna ancak zaman içerisinde bu yasakların devşirilerek uygulamadan kalktığına dair kanıtları, bu iki ilahi dinin temel kaynakları olan İncil ve Tevrat'ta bulmak mümkündür.

Çalışmanın temel amacı, ülkemizde faiz yasağı konusunda yeterli çalışma bulunmaması ve İslami finansın artan önem ile tartışılması gerektiğine inandığımız bu konu hakkında literatüre farklı bakış açılarını bir arada sunabilmektir.

Çalışmada, faiz kavramı farklı perspektiflerden tanımlanarak eski medeniyetlerdeki düzenlemelere yer verilmekte, ilahi dinlerdeki faiz yasağı ve bu yasağın tarihi seyri açıklanmaktadır. İslami kaynaklardaki faiz yasağı hükümleri ve tartışmaları paylaşarak Osmanlı'da faizsiz borçlanma sistemi ve bir anlamda İslami finans uygulamalarına değinilmektedir.

2. Faizin Tanımı

Türk Dil Kurumunun tanımına göre faiz:

1. *İşletmek için bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr, getiri, ürem, nema*

2. *Kapitalist ekonomide, artık değerın değişikliğe uğramış biçimi olarak paranın fiyatı, kiralanan paranın kira bedeli*

3. *Üretim faktörlerinden sermayenin getirisi.*

4. *Fon istem ve sunumunun karşılanması sonucu oluşmuş fon fiyatı”, şeklinde tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr).*

Adam Smith ve David Ricardo gibi ünlü iktisatçılar faizi; parayı ödünç alanın paradan sağlayacağı sermaye kazancından dolayı ödünç verenin tasarrufların karşılığı olarak tanımlamıştır (Akdiş, 2001: 125). Smith'e göre faiz, tasarruflarını sermaye olarak veren tasarruf sahibine yaptığı fedakârlığa karşılık verilen mükâfattır. Ricardo'ya göre ise faiz,

insanların mevcut paralarını harcamak yerine tasarruf yapmasını özendiren bir araçtır (Oğuz, 1964: 237).

Keynes'in "Likidite Tercihi Teorisi" ne göre faiz, sahip olunan likiditeden vazgeçme bedeli olarak (Keynes, 1963: 312; Fisunoğlu ve Bilge, 2009: 35) tanımlanmıştır. Faiz, bireylerin günlük alışveriş ihtiyaçları, ihtiyatlı davranma ve spekülatif kazanç elde etmek amacıyla tasarruflarını elde tutma isteklerinden vazgeçirmenin karşılığıdır (Keynes, 1936: 165).

Alfred Marshall, ilk baskısını 1890 yılında yaptığı "*Principles of Economics*" adlı kitabında, faiz ve kira kavramlarını birbiriyle karşılaştırmakta ve faizi sermayenin kullanımı sonucunda ödenen bir kira olarak tanımlamaktadır (Marshall, 1920: 8). Marshall, tasarruf ederek bugünkü tüketimini geleceğe erteleme bir değeri olması gerektiğini, bunun da ancak faiz ile sağlanabileceğini ileri sürmüştür.

Acyo (Agio) teorisinin kuramcısı Böhm Bawerk ise faizi "*Kural olarak şimdiki bir mal gelecekteki malın tür ve miktarından daha değerlidir. Bu önerme ise faiz teorisinin ruhu ve özüdür*" diye açıklamaktadır (Marshall, 1920: 51). Bawerk paranın zaman değerini ortaya koyan bu teoride faizi, gelecekteki ihtiyacın bugünkü tatmin derecesine eşitlenebilmesi için alınan bir fazlalık olarak görmektedir (Oğuz, 1964: 318)

Amerikalı ekonomist Irving Fisher, ilk baskısını 1930 yılında yaptığı "*The Theory of Interest*" adlı kitabında, Bawerk'in iktisadi bireylerin şimdiki ve gelecekteki mallar ile ilgili belli bir zaman tercihleri olduğu görüşünü kabul etmiştir. Fisher'a göre faiz, bireylerin bugünkü bir doları, gelecekteki bir dolara tercih etmelerini yansıtan bir endeks olup, faiz oranı ise gelecekteki bir geliri bugün elde edebilmek için ödemeye razı oldukları fiyattır (Fisher, 1930: 14).

Kapitalist sistem açısından faiz, sermayenin üretim faaliyetlerinde kullanılması karşılığında katlanılan bedeldir (Seyidoğlu, 2012: 22).

Sosyalist sistem ise faizi sermaye faktörünün geliri olarak tanımlamış ve emekten gasp edilmiş bir gelir olması nedeniyle reddetmiştir. Sosyalistlere göre sermaye ancak biriktirilmiş emek sonucu oluşmaktadır. Müteşebbisler emek sahiplerinin ortaya koydukları değer karşılığında ise ücret öderler. Ücret dışında kalan artı değer ise ödenmeyen ve faize konu olan ücrettir (Pınçak, 2012: 86-87)

Tüm bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere faiz, bir borç veya kredi anlaşmasının sonucunda elde edilen getiri oranıdır. Fon talep edenlerle fon arz edenlerin bir araya geldiği finansal sistemlerde faiz; paranın kullandırılması sonucu beklenen getiri oranı olmaktadır. Faiz kavramını açıklarken değinilmesi gereken bir diğer kavram ise paranın zaman değeri

olmaktadır. Paranın zaman değeri, paranın kullanım hakkından vazgeçme sonucu beklenen getiri olarak tanımlanabilir. Paranın belli bir zaman dilimindeki değerinde meydana gelen değişimi tespit etmede ise faiz oranlarından yararlanılmaktadır. Ayrıca, riske göre düzeltilmiş iskonto oranlarının hesaplanmasında da faiz oranlarından yararlanılmaktadır. Enflasyon, piyasa riski ve politik riskler gibi sistematik riskler ile kredi, likidite ve operasyonel riskler gibi sistematik olmayan riskleri dikkate alan faiz beklentileri düzeltilmiş iskonto oranının hesaplanmasında kullanılmaktadır (Sürmeli, 2011: 3)

3. Faizin Tarihçesi

Finansın tarihçesi incelendiğinde borçlanma kavramının antik çağ ve ortaçağda dahi yaygın olarak kullanılmakta olduğunu görülmektedir. Borç kavramı; sanayileşme, bankacılık ve hatta paranın ilkel formundan dahi önce ortaya çıkmıştır. Faizli kredilerin başlangıcının ise Neolitik dönemde çiftçilerin tohum borç alarak hasat zamanında verdiği fazlasını beklemesine dayandığı söylenebilir. Borçlanmanın tarihçesi iki bin yıldan daha eskiye, hatta paranın bulunmasından bile önceye dayanmaktadır. Paranın sikke olarak basılması milattan sonra birinci yüzyılda iken, faiz ile kredili mal satışının ise sistematik bir borç aracı olarak milattan önce 3000 yıllarında eski Sümerler zamanında kullanıldığı bilinmektedir.

Faize ilişkin ilk düzenlemelerin, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışından çok daha önce M.Ö. 1800'lü yıllarda antik Mezopotamya'da Hammurabi Kanunlarında, milattan önce 600 yıllarında antik Yunan'da Solon reformlarında ve milattan önce 450 yıllarında Roma hukukundaki On İki Tablo kurallarında yapıldığı görülmektedir. Antik medeniyetlerdeki düzenlemelerin; faizi tamamen yasaklamadığı ancak maksimum faiz oranlarını belirlediği ve belirlenen oranların aşılması halinde verilecek cezaları düzenlediği görülmektedir (Homer, 1976: 3-17).

Hatta bazı büyük medeniyetlerin yazılı hukuk tarihlerinin ayrıntılı borç düzenlemeleriyle başladığı bilinmektedir (Homer, 1976: 26). Tarihi kayıtlara göre, faizle ilgili ilk yazılı düzenleme Hamurrabi Kanunlarında yapılmıştır. Bu kanunlarda, borç veren ile borç alan arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların olduğu ve ödünç alınan gümüş, buğday gibi varlıklar için uygulanacak faiz oranlarının sınırlandırıldığı görülmektedir (Pınçak, 2012: 68-69).

Ünlü Yunan filozoflarından Platon (M.Ö. 427-347) *Yasalar* adlı eserinde faizin erdemli insanlara ve ideal düzene yakışmayan, ahlak dışı bir davranış olduğunu ileri sürerek faizin yasaklanması gerektiğini iddia etmiştir. Platon bu görüşüne, faizin gelir dağılımındaki dengeyi bozması sonucu yoksulluğu arttırmasını; toplumda kıskançlığa, bencilliğe ve

ahlaksızlığa yol açmasını neden olarak göstermiştir (Terzi, 2013:2; Pınçak, 2012: 69).

Platon'un öğrencisi Aristo (M.Ö. 384-322) ise *Politika* adlı eserinde faizle ilgili olarak “*En çok tiksilmeyi hak eden faizciliktir: çünkü bundan sağlanan kazanç doğrudan doğruya paranın kendi varlığından ileri gelir ve paranın doğuşuna yol açmış olan ereğe aykırıdır. Zira para mübadele için yaratılmıştır; oysa faiz paranın miktarını çoğaltır. Dolayısıyla da doğaya en aykırı düşen para kazanma tarzıdır*” demektedir. Aristo da tıpkı hocası gibi faizin toplumsal ahlaka aykırı olduğunu ve bu nedenle yasaklanması gerektiğini söylemiştir. Faizi kısır bir tavuktan yumurta almaya çalışmaya benzeterek “*Para parayı doğurmaz*” düşüncesinin temelini atmıştır.

4. İlahi Dinlerde Faiz

4.1. Yahudilikte Faiz Yasası

Yahudilikte faiz kavramı, Yahudilerin yüzyıllardır ticaretle uğraşması ve bu alanda tüm dünyada üne kavuşmuş olmaları nedeniyle büyük önem taşır. Tarih boyunca Yahudiler defalarca sürgün edilmiş ve birçok ülkenin boyunduruğu altında yaşamıştır. 1948 yılında İsrail devletini kurana kadar hiçbir zaman devlet sahibi olamamışlardır. Yaşadıkları sürgünler ve sürgün korkusu nedeniyle, tarım ve hayvancılıktan ziyade taşınabilir mallar ve mülkler edinebilmek için ticarete yönelmişler ve alanda ustalaşmışlardır. Yahudilerin faize bakış açısını ise ticaretteki maharetlerinin artması değiştirmiştir.

Yahudiler ekonomik faaliyetlerin nispeten az ve basit olduğu göçebe hayatı yaşadıkları ilk dönemlerde, faizi mutlak olarak herkes için haram sayıp tamamen reddetmişlerdir. Faiz yoluyla edinilen mal veya parayı bir zulüm ve haksızlık yoluyla elde edildiği için gasp edilmiş veya çalınmış kazanç hükmünde saymışlardır. Bu dönemdeki yaygın görüşe göre, borç vermek komşunun komşuya karşılık beklemeksizin yapması gereken bir iyiliktir ve karşılığında herhangi bir ücret veya faiz alınamaz (Uludağ, 1988: 266-268).

Tevrat'ta faiz pek çok ayette açıkça yasaklanmıştır. Tevrat'ta Yasa'nın Tekrarı bölümünde 23: 19'da “*Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız*”; Mısır'dan Çıkış bölümü 22: 25'te “*Halkıma, aramızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirsiniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz*” denilmektedir. Ayrıca Tevrat'ta 15 farklı ayette faizin

yasak olduğuna dair açık hükümler bulunmaktadır.¹ Faiz yemenin günahı ise adam öldürmek, gasp, soygun, emanete hıyanet etmek, yoksulu ezmek, zina ve şirk koşmakla aynı hükümde tutulmuştur (Uludağ, 1988:268).

Yahudiler, M.Ö. 6. yüzyılda Babil'e sürgün edildikten ve yaklaşık yüzyıl sonra Filistin bölgesine yerleştikten sonra ticari faaliyetleri artmış ve özellikle komşu kavimlerle ticari ve iktisadi faaliyetlerini geliştirmeye başlamışlardır. Karmaşık ticari ilişkiler sonucunda, borç alıp vermede söz konusu olan faiz dışında birtakım faiz türleri (vade faizi, gecikme faizi gibi) daha ortaya çıkmıştır. Belli şartlar altında yeni faiz türlerinin bazılarını alıp vermek caiz kılınmıştır. Hatta başlangıçta mutlak olarak haram sayılan borçlanma faizini caiz kılan birtakım hileli yollar bulunmaya çalışılmıştır (Uludağ, 1998: 268). Bu bağlamda Hahamlar, ticari hayattaki ihtiyaçlar ve İsrail kavmi arasındaki çıkarlar gözetilerek faiz yasağının sadece Yahudiler arasında geçerli olduğu, Yahudi olmayanlardan ise faiz alınabileceği hükmüne varmışlardır. Tevrat'ta Yasa'nın Tekrarı bölümü 23: 19-20 *"Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız Rab sizi kutsasın"* ayetinden de anlaşılacağı üzere kendi din mensupları arasında yapılan işlemlerde faiz yasaklanırken, yabancılarla yapılacak her türlü alışveriş ve borçlanma durumunda ise faiz serbest bırakılmıştır (Tevrat, Yasa: 23).

4.2. Hristiyanlıkta Faiz Yasağı

İncil'de faizin yasaklandığına dair açık bir hüküm bulunmamasına rağmen, Ortaçağ'ın ilk yedi yüzyılında kiliseye Aristocu yaklaşım hâkim olmuş ve faiz yasaklanmıştır (Savaş, 1999: 122; Terzi, 2013: 2). Kilisenin faiz yasağı ilk dönemlerde din adamları için geçerli iken, zamanla toplumun tüm sınıfları için yasak ilan edilmiştir. M.S. 325 yılında toplanan İznik Konsülünde din adamı sınıfının faiz alması tamamen yasaklamıştır. M.S. V. yüzyılda ise Papa Büyük Leo tefeciliği utarılacak kazanç olarak nitelendirmiş ve tefecilik yapan Hristiyan din adamlarının aforoz edilmesini emretmiştir (Pınçak, 2012: 64). St. Augustine of Hippo (M.S. 354-430) ise faizciyi hırsıza benzeterek, faizin başta din adamları olmak üzere bütün herkese haram olduğunu belirtmiştir (Deniz, 2006: 8).

Kilise, faiz yasağını faizle borç verenlerin emek harcamadan gelir elde etmelerine karşı çıkılması, Aristo'nun da savunduğu gibi paranın sadece bir mübadele aracı olması ve paranın parayı doğurmayacağı

---

¹ Tevrat, Mısır'dan Çıkış 22: 25, Levililer 25:36-37, Yasa'nın Tekrarı 23:19-20, Nehemya 5:7-10-11, Mezmurlar 15:5, Hezekiel 18:8-13-17, Yeşaya 24:2, Hezekiel 22:12.

görüşlerine dayandırmıştır (Akalın, 2009: 238). Ancak, gerçekte kilise egemen sınıf olan toprak sahiplerini korumak için faizi yasaklamıştır. Çünkü toprak sahipleri arazilerini işlemek için sürekli olarak borç almak zorundaydı (Seyidoğlu, 2012).

Reform hareketlerinde Martin Luther (1483-1536), Zwingli (1484-1531) ve Kalven (1509-1564) kilisenin faize karşı olan tutumunu şiddetle eleştirmiştir. Luther faizin toplumsal felaketlere yol açtığını kabul etmekle birlikte, kilisenin toprak sahiplerini korumak için faizi yasaklamasına karşı çıkmış ve zımni olarak faizin serbest bırakılmasını savunmuştur. Kilisenin faiz yasağına karşı daha açık bir tavır alan Jean Kalven ise ödünç alınan paranın içerdiği riskle orantılı bir faizin alınabileceğini ancak tefecilik olarak tanımlanan aşırı faize karşı olduğunu belirtmiştir.

Luther ve Kalven bu görüşlerine, İncil'den Matta 25: 26-27'de *"Efendisi ona şu karşılığı verdi: 'Kötü ve tembel köle! Ekmediğim yerden biçtiğimi, harman savurmadığım yerden devşirdiğimi bildiğine göre paramı faize vermeliydin. Ben de geldiğimde onu faiziyle geri alırdım..."* ayetini ve yine Luka 19: 23 *"Neden paramı faize vermedin? Ben de geldiğimde onu faiziyle geri alırdım"* ayetlerini delil göstermişlerdir. Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere İncil açıkça faizi yasaklamamaktadır (İncil, Matta:25, Luka:19) .

Reform hareketleri sonrası kilisenin nüfusunun azalması, reformistlere karşı faiz yasağının haklı gerekçelerle savunulamaması, Haçlı Seferlerini finanse etmek için büyük miktarlarda borç paraya ihtiyaç duyulması, faiz yasağının yerini dolduracak finansal çözümlerin sunulmaması ve borç verme piyasasının Yahudilerin lehine tekelleşmeye başlaması gibi nedenlerle kilisenin, faiz yasağına karşı olan tutumu zamanla değişmiştir. Tüm bu değişimler, Ortaçağ Avrupa'sında egemen olan sınıfın toprak sahiplerinden, borç veren para sahipleri sınıfına geçmesine neden olmuştur (Elbir, 1952: 6-7; Seyidoğlu, 2012). Fransız İhtilalinden sonra açık bir şekilde faiz yasağını kaldırma ve faizi kanunlaştırma yoluna gidilmiş ve böylece, 16. Yüzyıla kadar kilise tarafından yasaklanan faiz, Kalvenist Protestanlık kilisesinin kuruluşu ile birlikte meşru görülmeye başlanmıştır (Terzi, 2013:2).

Kilisenin faiz konusundaki tavrının değişmesinden sonra faizin kaynağını ve haklılığını açıklamaya yönelik bazı argümanlar kullanılmıştır. Bu bağlamda Merkantilistler² faizin serbest bırakılmasını

---

² 15.Batı Avrupa'da 16.yy'dan 18.yy'ın ortalarına kadar uygulanan iktisat politikasıdır. Temelini, dış ticaret fazlası vererek devlet hazinesinin büyütülmesi ve böylece ulusal paranın güçlü tutulması oluşturur. Devletin zenginleşmesi için dış ticaretin geliştirilmesi, ihracatın arttırılması ve bunun sonucunda ülkede altın, gümüş gibi değerli maden stoklarının arttırılması hedeflenir. İhracatın arttırılması

“Nasıl ki araziyi veya gayrimenkulü kullandırmanın bir kirası var, faiz de sermayenin kirasıdır” diyerek savunmuşlardır. Bu görüşe göre; rant geliri elde edilebilecek bir toprak satın almak için borç verilmişse, borç veren kişi toprağın sağlayacağı rant kadar bir faize hak kazanmalıdır (DİA, 1995:111). Fransız iktisatçılardan Say Kanunlarının kuramcısı Jean-Baptiste Say, ilk kez faiz ile kâr arasındaki farkı ortaya koyarak, faizin haklılığını sermayenin üretime katılma payı olması nedeniyle savunmuştur (Ergin, 1983: 178). Klasik iktisadın kurucuları olan Adam Smith ve Ricardo da faizi, borç alanın paradan sağlayacağı kara karşılık vermesi gereken bir tazminat olarak görmüşler, faizin ekonomik sistem için gerekliliğini ve faizin haklılığını bu bağlamda savunmuşlardır. (Akdiş, 2001: 125).

5. İslam’da Faiz

İslam’da, herhangi bir emek sarf edilmeden veya risk üstlenilmeden sermayede meydana gelen fazlalık faiz sayılarak yasaklanırken, ticaret sonucu sermayede meydana gelen kâra bağlı artış ise helal sayılmıştır. (DİB Meali, Bakara Suresi: 279. Ayet).

Faizin Kur’an’daki ismi riba olup, sözlük anlamı itibariyle “artmak, büyüme, yükselmek, yücelmek” gibi anlamlara gelmektedir (Ahmad, 1978: 454; Saeed, 1996: 20).

Merginani (1990:102) ribanın kapsamını oldukça geniş tutarak, “mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalık” olarak tanımlarken, Fazlu’r Rahman ise ribayı, “borcun ödenmesi için uzatılan belirli müddetin karşılığında anamalin katlandığı fahiş fazlalık” olarak tanımlayarak ribanın kapsamını yalnızca vade uzatımında geçerli fahiş faizle sınırlamıştır (Aktaran: Baysa, 2006: 16).

Diyanet İslam Ansiklopedisinde İsmail Özsoy tarafından riba (1995: 110), “borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adı” olarak tanımlanmıştır. Orhan Çeker (1994:141) Kur’an’daki tanımdan hareketle ribayı “akitlerde şart koşulmuş karşılıksız fazlalık veya ribevî malların aynı sınıfına dâhil, aynı yahut ayrı cins malların birbirleri mukabilinde veresiye olarak satılması” olarak tanımlamıştır. Ali Rıza Gül ise (2001:345) “ödünç ve trampa gibi aynı cins malların değişimlerinin konu edildiği işlemlerde akit yapan taraflardan biri lehine hiçbir karşılığı olmaksızın ortaya çıkan haksız ve gerçek fazlalık” olarak tanımlayarak ribanın haksız bir kazanç olması özelliğini vurgulamıştır.

---

için sömürgeci bir yaklaşımı benimsemiştir. En önemli temsilcileri, William Petty, Cantillion, Jean Bodin ve Thomas Mun’dur.

Literatürde, ribanın tanımı ve kapsamı oldukça tartışılmış ancak üzerinde uzlaşmış tek bir tanım yapılamadığı görülmektedir. Tüm tanımları kapsayacak şekilde ribayı, aynı cins iki ribevî malın peşin mübadelesinde akdi yapan taraflardan birinin lehine şart koşulup karşılığı bulunmayan veya bedellerden birinin para olmadığı tüm vadeli işlemlerdeki fazlalık şeklinde tanımlamak mümkündür (Baysa, 2006: 18).

İslam hukukunda iki tür riba olduğu kabul edilmektedir. Bunlar “nesie ribası” ve “fazlalık ribası” olarak adlandırılmakta olup; nesie ribası, borç verme işlemlerinde uygulanan aşırı faiz uygulamasını, fazlalık ribası ise mal değişim işlemlerinde veya ticari işlemlerdeki aşırı faydalanmayı ifade etmektedir (Bafra, 2016: 44). Bu bağlamda, nesie ribası özellikle faizsiz bankacılık sisteminin dayanağını oluşturmaktadır.

Kur’an’ın indirildiği dönemde Arap yarımadasında uygulanan faize cahiliye ribası denilmektedir. Câhiliye ribası “*borç verirken, vadeye göre fazlalık şart koşma veya vadesinde ödenmeyen borcu ilâve meblâğ ve mal karşılığında erteleme*” olarak tanımlanmakta ve tüm İslam âlimleri tarafından haram sayılmaktadır. Buna göre borçlu ister önceden belirlenmiş bir faizle olsun ister faizsiz olarak belirli bir vadede borcunu ödemeyi taahhüt etmekte, vade geldiğinde ise borcun (anaparanın) tamamı istenmektedir. Eğer borçlu borcunu ödeyemezse yüksek bir faiz karşılığında vade uzatılmaktadır. Cahiliye ribasındaki faiz oranı bazen borcun iki üç katına katlanmasına neden olmaktadır (Aktepe, 2010: 23-47). Cahiliye ribasını günümüz faizli borç kavramından ayıran en önemli özelliği, genellikle verilen vadeye kadar herhangi bir faiz alınmaması ve yalnızca ilk vade sonunda borçlu borcunu ödeyemediğinde söz konusu olmasıdır (Ahmad, 1978: 455).

5.1. Kur’an’da Faiz Yasağı

Kur’an’da faiz yasağına dört ayrı surede 7 ayette yer verilmiştir. Surelerin iniş sırası takip edildiğinde faiz yasağının aşamalı olarak dört adımda gerçekleştiği görülmektedir.

Birinci Aşama: Rum Suresi 39. Ayet (DİB Meali, Rum:39): “*İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.*”

Ayette faizin haram kılındığına dair kesin bir ifade bulunmamakla beraber, riba uygulamasının hoş karşılanmadığı ifade edilmektedir. Bazı tefsirlerde, bu ayette geçen ribanın Kur’an’da yasaklanan faiz olmadığı ileri sürülmüştür, ancak çoğunluğun görüşü indirildiği dönemde Arap Yarımadasında yaygın bir şekilde uygulanan cahiliye ribası dâhil ribanın kastedildiği yönündedir (Deniz, 2006: 25). Diyanet İşleri Başkanlığının Kur’an tefsirine göre ise ayette, mevcut varlığını arttırmak için ribaya

başvuranların elde edeceği kazancın görünürde bir artış olduğu, manevi yönden ise bir kayıp olduğu ifade edilmektedir. Cahiliye döneminde bile çirkin bir kazanç olarak kabul edilen faizin kaldırılması için psikolojik bir zemin hazırlanmıştır (DİB Tefsiri, Al-i İmran:130).

İkinci Aşama: Nisa Suresi 160. Ayet (DİB Meali, Nisa: 160):
“*Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.*”

Ayette, faizin Yahudilikte de mutlak olarak yasak ve haram olduğunu ancak Yahudilerin sonradan kitaplarını tahrif ederek yabancıardan faiz almayı serbest bıraktıklarını ifade etmektedir. Nitekim bu duruma “*Yahudilikte Faiz*” bölümünde değinilmiştir. Kendilerine haram kılınmasına rağmen faiz yemeye devam eden Yahudilerin azap içinde kalacağı bildirilerek, Yahudilerin durumu üzerinden Müslümanların bu durumdan ders çıkarmaları gerektiği ima edilmiştir. Ayette Müslümanlara ilişkin riba (faiz) anlamında kesin bir yasak hala bulunmamakta, ancak Müslümanlar Yahudilerin örneği üzerinden ikaz edilmekte, dolaylı olarak faiz yasağına işaret etmektedir (DİB Tefsiri, Al-i İmran:130).

Üçüncü Aşama: Al-i İmran 130. Ayet (DİB Meali, Al-i İmran:130):
“*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”

Faizin yasaklandığına dair ilk açık hüküm bu ayette görülmektedir. Ancak yasağın kapsamına ilişkin İslam âleminde iki farklı görüş oluşmuştur. Birinci görüşe göre; yasak faizin her türlü için genel bir yasak değil, kısmi bir yasak kapsamındadır. Yasaklanan faiz türü, cahiliye ribası olarak da bilinen vadesinde ödenmeyen borca, yeni faizler eklenmek suretiyle anaparayı katlayarak çoğaltan fahiş faizdir. Araplar arasında yaygın olarak uygulanan ve tefecilik olarak da ifade edilebilen fahiş oranlardaki faizin veya bileşik faizin açıkça yasaklandığı, dolayısıyla burada söz konusu olan yasağın kapsam bakımından kısıtlı olduğu ileri sürülmektedir. Bazın müfessirler ise yukarıdaki görüşü kısmen kabul ederek, yasağın kısmi bir yasak olduğunu ancak bu durumun faiz yasağının kapsamını daraltmak anlamında değil, yasaklanma sürecinin bir aşaması olduğunu ileri sürmüşlerdir (Deniz, 2006: 24; Karaman, 1991:204).

İkinci görüşe göre ise; ayette geçen “kat kat” ifadesi, faiz yasağının sınırı ve şartlarının belirtilmesi amacıyla değil Arapların o günlerde en çok uyguladıkları faiz şeklinin açıklanması amacıyla ifade edildiğini kabul ederler. Bir başka ifadeyle buradaki ifade, ilk planda Mekke’de yaygın olan bileşik faizli borç işlemlerini akla getirmekle beraber, ayetteki kat kat

ifadesi basit faizin serbest olduğu anlamında olmayıp devrin Arap toplumunda yaygın olan ve vadesinde ödenmeyen borçlar hakkında yapılan tefecilik uygulamalarının kötülüğüne yapılmış özel bir vurgu niteliğindedir. Faizle borçlananların, çoğu zaman ödeme güçlüğüne düşebildikleri, borcu vadesinde ödeyemedikleri için anapara yanında faizin faizini de borçlandıkları, böylece faizin katlandığı da bir gerçektir. “Kat kat” ifadesi bu gerçeğe vurgu niteliğindedir (DİB Tefsiri, Al-i İmran:130; DİA, 1995: 112).

Dördüncü Aşama: Bakara Suresi 275-276-278-279 Ayetler (DİB Meali, Bakara:275-279):

275. Ayet *“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alış veriş de faiz gibidir" demelerinden dolaydır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.”*

276. Ayet: *“Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (berekletendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez.”*

278. Ayet: *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın.”*

279. Ayet: *“Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.”*

Bakara Suresi 275-279. Ayetlerle, faizin her türlü şüphe bırakmayacak şekilde yasaklanmıştır. Burada faiz yasağına ilişkin oldukça katı ve sert bir üslup kullanılarak, yasağı uymayanlar için “şeytanın çarptığı kimseler gibi” uyarısı yapılmış, böylece faiz yemenin ne kadar büyük bir haram olduğu vurgulanmıştır. Bakara Suresi 275. Ayette geçen *“Alış veriş de faiz gibidir”* ifadesinin muhatabının ise öncelikle Yahudiler olduğu ifade edilmektedir. Yahudilere Tevrat aracılığıyla pek çok ayette faiz haram kılındığı halde, bu emirleri tahrif ederek (Tevrat, Yasa'nın Tekrarı bölümü 23: 19-20) yabancılardan faiz almayı serbest bırakmışlardır. Yahudiler, yabancılardan faiz almayı *“Alış veriş de faiz gibidir”* ifadesiyle savunduklarından bu ayet bu duruma işaret etmektedir (DİB Tefsiri, Bakara: 275).

279. Ayette *“Anaparanız sizindir”* denilerek verilen borçtan dolayı alacaklının ancak anapara kadar hakkı olduğu belirtilmiştir. Burada belirtilen faiz türü, borçlanma faizi olup, bu faizin Hz. Peygamber'in hadislerinde sözü geçen alışverişi faiziyle ilgisi bulunmamaktadır.

Kur'an'da yasaklanan faizin borçlanma faizi olduğu, alışveriş faizinin ise hadislerle (sünnetle) yasaklandığı belirtilmektedir (Abdilahi, 2015: 6; DİA, 1995: 113).

5.2. Hadislerde Faiz Yasağı

Faizin haram olduğuna ilişkin Kur'an ayetlerinin yanı sıra pek çok hadis de bulunmaktadır. Bunlardan en çok bilinenleri İbn Mes'ud'un aktardığı *“Peygamber faiz alana, verene, yazana ve şahitlerine lanet etmiştir”* hadisi ile peygamberin veda haccındaki *“Biliniz ki cahiliye ribasının tamamı kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizinledir. Ne zulmedin ne de zulme uğrayın”* hadisleridir. Öte yandan ticaret yoluyla kazanç elde etmek helal kılınarak hem Kur'an'da (DİB Meali, Bakara Suresi: 198; Nisa Suresi: 29; Cuma Suresi: 10 Ayetleri) hem de hadislerde teşvik edilmiştir. Hz. Peygamberin *“Dürüst güvenilir tüccar peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir”* hadisiyle helal ticareti teşvik ettiği belirtilmektedir (Aktepe, 2010: 23).

Alışveriş faizi Arapların daha önce bilmediği bir faiz türü olup ilk kez Hz. Peygamber tarafından açıklanan faiz türüdür. Peşin alışverişlerde söz konusu olan faize “fazlalık faizi”, vadeli alışverişlerde söz konusu olan faize ise “veresiye faizi” denilmektedir. Fazlalık Faizi, aynı cinsten iki malın veya paranın peşin değişiminde bedellerden birinde bir fazlalığın bulunmasıdır. Veresiye Faizi ise, aynı cinsten olsun veya olmasın iki malın değişiminde bedellerden birinin veya her ikisinin vadeli olmasıdır (Deniz, 2006: 34). Borçlanma faizi (cahiliye ribası) Kur'an'da yasaklanmışken, alışveriş faizi sünnetle yasaklanmıştır (Abdilahi, 2015: 6).

Alışveriş faizi hakkındaki ilk açıklama 628 yılında Hayber Savaşı sırasında yapılmıştır. Savaşa katılan Ubade b. Samit'in aktardığı hadis, alışveriş faizinin her ikisini açıklayan en önemli hadislerden biridir. Hadiste *“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfı değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın”* denilmektedir. İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre hadislerde sayılan mallar örnekleme yoluyla zikredilmiştir ve buradaki amaç *“bunlar ve bunlar gibi olanlar”* demektir. (DİB Tefsiri, 1995:113; Bakara: 275). Bu bağlamda, ticareti yapılan aynı cins mallar arasında herhangi bir gerekçeyle fazlalık bulunmaması ve vade olmaması faiz uygulamasının önüne geçilmesini sağlayacaktır (Bafra, 2015: 22). Yine benzer bir yaklaşımla para da fazlalık (faiz) içerek şekilde mübadele edilmemelidir.

5.3. İslam'da Faiz Yasağının Nedenleri

Herhangi bir emek sarf edilmeden veya risk üstlenilmeden sermayede meydana gelen fazlalık faiz sayılarak yasaklanırken, ticaret sonucu sermayede meydana gelen kâra bağlı artış ise helal sayılmıştır. Faizin neden yasaklandığı konusunda Kur'an, bunun haksızlık olduğunu belirtmektedir (DİB Meali, Bakara Suresi: 279. Ayet). İsmail Özsoy (1994: 4), bu noktaya şöyle dikkat çekmektedir: “*Faiz, miktarı ödünç işleminin başında tespit edilmesi sebebiyle her hâlükârda, kayıtsız ve şartsız, ister alan ister veren olsun, taraflardan mutlaka birinin önlenmesi mümkün olmayan bir haksızlığa uğramasına sebep olur. Bu özelliği ile faiz, iki tarafla da kesen, bazen bir tarafa bazen öbür tarafa daha fazla zarar veren, ama zararı hiçbir zaman ortadan kaldırılmayan bir bıçak gibidir.*”

İslam dini faizi yasaklayarak ekonomik hayatta; kâr ve riskin, müteşebbis ve sermayedar tarafından paylaşılmasını, böylelikle dürüst ve adil bir ticaret sonucu elde edilecek helal kazancı teşvik etmiştir. Faiz yasağının İslam hukuku ve fihî açısından nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- *Faiz gelirinin adil ve hakkaniyete uygun olmaması:* Faiz gelirinin herhangi bir emek ve risk söz konusu olmadan, önceden sözleşmeyle belirlenerek borçludan talep edilmesi haksız bir kazanç olarak görülmektedir (Aypek, 1988: 47). Faize dayalı sistemde, faiz ödemesi karşılığında alınan sermayeyle yapılan işin sonucunda kâr elde edilmeyeceği garanti olmadığı halde, sermayedar açısından faiz geliri garantilenmiştir. Bu durum adil ve hakkaniyete uygun kabul edilmemektedir (Venardos, 2005: 49).

- *Faizin tembellik ve ataletle sebep olması:* Faiz sermayedar açısından çalışıp üretmeden, herhangi bir riske katlanmadan kazanılan bir gelir olması nedeniyle bireyleri tembelliğe itmektir. Böylece toplumda üretim ve istihdam yaratma konusunda atalet ve isteksizlik meydana gelmektedir (Abdilahi, 2015: 6). Faiz, sermayenin tam kapasite ile üretime yönlendirilmesine engel olmakta, bu da işsizliğin artmasına, faiz ödemesi nedeniyle maliyetlerin yükselmesine, dolayısıyla genel fiyat düzeylerinin artmasına neden olmaktadır (DİA, 1995: 118).

- *Faizin hayır ve yardımlaşmayı engellemesi:* Faiz, herhangi bir menfaat beklemeksizin, maddî sıkıntı içerisinde bulunanlara verilen ve tahsilinde kolaylık sağlanan karz-ı hasen (güzel borç) verilmesine ve yardımlaşmaya engel olur. Genelde yoksul ve ihtiyaç sahibi kimseler borçlanmaktadır. Anapara üzerine bir de faiz yüklemek kardeşlik ve yardımlaşma prensiplerine ters düşmektedir (Karaman, 1991: 218).

- *Gelir dağılımını bozması:* Faiz, adalet ve eşitlik ilkelerine aykırı olarak zenginlerin verdiği anaparadan fazlasını almasına olanak sağlamaktadır. Zenginler daha zengin, fakirler ise daha da

fakirleşmektedir. Toplumdaki gelir dağılımının bozulması ile geçim sıkıntısı çeken insanların sayısı artmaktadır. Bu durum, faiz yükü altında ezilen ve borcunu ödeyemeyen pek çok insanın büyük felaketler yaşamasına, borcunu ödeyemeyenler ile alacaklılar arasında sürtüşmeye ve gerginliğe yol açarak (Algoud ve Lewis, 2007: 46) sosyal huzursuzlukları arttıracaktır (Çalışkan, 2010: 103).

• *Kur'an'da faizin açıkça haram kılınması*: Faiz Kuran ile yasaklandığından, insanoğlu sebebini tam olarak anlayamasa bile haram kılındığı muhakkaktır (Razi, 864-925 yılları arasında yaşamış İranlı bilginden aktaran: Algoud ve Lewis, 2007: 46).

5.4. İslam'da Faiz Yasağına İlişkin Bazı Tartışmalar

İslam hukukundaki kullanım açısından, bazı din adamları tarafından riba ve faiz eş anlamlı kabul edilirken, bazıları açısından ayrı kavramlar olarak nitelendirilmiştir. Bu durum İslam âlimleri tarafından faizin kapsamı ve içeriği bakımından tartışma konusu olmuştur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki tefecilik anlamındaki fahiş oranlarda alınan faizin riba (cahiliye ribası) kapsamına girdiği ve kesinle haram olduğu hususunda herhangi bir anlaşmazlık yoktur (Uludağ, 1988: 235). Asıl tartışılan konu; vade farkları, gecikme faizi, enflasyona eşit faiz oranları, banka kredileri, devletin destek olarak verdiği düşük faizli zirai ve sınai krediler, uzun vadeli konut kredileri ve öğrenci bursları için alınıp verilen faizler gibi tefecilik kapsamında sayılmayacak oranlardaki faizlerdir.

Schmid'e göre, ribanın kapsamı konusundaki görüş ayrılığının temel nedeni, riba yasağının Kuran'da ve hadislerde adil olmayan bir davranış olarak görülmesinin dışında detaylandırılmamış olmasıdır (Schmid, 2013:1303; Bafra, 2016: 48). Ribanın kapsamı konusunda; İran'da bazı din adamları faizin ancak altın ve gümüş sikkelerde olacağını, bir kimsenin ödünç verdiği kağıt para miktarından fazlasını geri almasının faiz olmayacağını iddia edecek kadar uç görüşler belirtmişlerdir (Pıçak, 2012: 68).

Swartz, riba ve faizin eş anlamlı olarak kullanılmayacağını ileri sürerek faizi "*sermayenin makul bir oranda getirisi*", ribayı ise "*sömürücü ve aşırı bir faiz oranını*" olarak tanımlamıştır (Swartz, 2011: 86-89; Bafra, 2016: 47). Aralarında Osmanlı aydınlarından Ali Suavi ve İslam felsefecisi Yusuf Ziya Yörükhan'ın (1887-1954) olduğu bu görüşü savunanlar; Kuran'da "*Kat kat fazlasıyla riba (faiz) yemeyiniz*" ayeti ile haram kılınanın faiz değil riba olduğunu, ribanın ise kanunen yasaklanmış faiz miktarı (Uludağ, 1988: 33) veya fahiş bir faiz türü olan tefecilik olarak tanımlanabileceğini ileri sürmektedir (Saeed, 1996: 28; Gökmenoğlu, 2003: 21). Bu nedenle günümüz bankacılık sisteminin uyguladığı faiz oranlarının Kuran'da belirtilen ve sürekli katlanan fahiş faiz oranları sınıfına girmeyeceğini iddia etmişlerdir (Dalgın, 2010: 78). Azınlıkta olan

bu görüşe göre banka faizi, fazlalık ribasında (riba el-fadl) olduğu gibi meşru sayılmalı veya şeriat otoritelerince içtihat konusu kabul edilmelidir (Ahmad, 1978: 463). Bankacılık faizinin haram olmadığını ileri süren Saeed, faiz yasağının gerekçelerinden biri olan risksiz ve önceden garantilenmiş kazancın helal olmadığı görüşünü de eleştirerek, risk içermeyen ve kârın önceden belirlendiği Murabaha³ işlemini ve önceden belirlenmiş risksiz bir tutar olan kiralama ve maaş örneğini vermiştir (Saeed, 1996: 124).

Faizin ekonomik hayat için gerekliliğini savunan, hatta faiz yasağını ekonomik açıdan geri kalmışlığın sebebi olarak görüp karşı çıkan, Türkiye’de İslam Hukuku alanının en önemli isimleri olan Ord. Prof. Dr. Sabri Şakir Ansay ve Prof Dr. Yusuf Ziya Yörükan da görüşlerini benzer temellere dayandırmıştır (Yörükan, 1998; Ansay, 1958: 172; Uludağ, 1988: 12). Süleyman Uludağ ise İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış adlı eserinde bu konudaki görüşleri şu şekilde özetlemiştir (Uludağ, 1988: 287-290): *“Riba ile faiz bir bakıma aynı, bir bakıma ayrı şeylerdir. Yani her riba faizdir ama her faiz riba değildir. Faizin bir kısmı kara bir kısmı ak, bir kısmı akçadır. Fahiş faiz ve tefecilik tam manasıyla kara paradır ve haramdır. Faizin enflasyonu karşılayan kısmına hiçbir şekilde faiz demiyoruz. Darda kalan ve sıkışık durumda bulunan fakirlere ve zaruri ihtiyaç sahiplerine çok düşük oranlarda dahi olsa faizle verilen krediler caiz değildir. Çünkü İslam’a göre bu durumdaki ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yardım edilmelidir. Bunların dışında kalan, ticari, zirai ve sınai krediler karşılığında alınan ve mevduat sahiplerine verilen faizler caizdir.”*

Bankacılık faizinin helalliğini savunanlar; enflasyonun neden olduğu değer kaybını gidermek için uygulanan faizi de riba kabul etmemekte, bu yüzden de cahiliye ribası dışındaki faizin yasak olmayacağını ileri sürmektedirler (Abdilahi, 2015: 5). Diyanet İşleri Başkanlığı yayınladığı Kur’an tefsiri de enflasyona denk gelen bir miktardaki faiz konusunda bu görüşe kısmen katılmaktadır: Bakara Suresi 275. Ayetin tefsirinde *“ Borçlunun alacaklıya enflasyon farkını ödemesi faiz değildir. Çünkü bu fark reel bir fazlalık değil, alınanla ödenenin eşitlenmesini sağlayan, adaleti gerçekleştiren bir rakam fazlalığından ibarettir”* denilmektedir (DİB, Tefsir).

Diğer bir görüşe göre ki bu İslam hukukunda genel anlamda kabul görmüş olandır, faizin her türlü kapsam ve içeriğine bakılmaksızın haramdır. Kahn, Kur’an’da ribanın şüpheye yer bırakmayacak şekilde yasaklandığını, bu nedenle de riba yasağının kapsamı konusundaki tartışmaların yersiz olduğunu ileri sürmektedir (Kahn, 1986: 5). Pakistan

---

³ Sermaye sahibinin bir malı özgürce satın alıp üzerine kâr koyarak müşterisine sattığı İslami bir finansman modelidir.

Şeriat Mahkemesinin kararlarına göre de riba, tefecilik dâhil fahiş veya normal, basit veya bileşik her türlü faiz türünü kapsamaktadır. Bu nedenle de İslami usullere göre yapılacak her türlü ticari ve bankacılık işleminde faizin herhangi bir türüne asla izin verilmemektedir (www.federalshariatcourt.gov.pk). Razi 'ye göre, faiz İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an ile yasaklandığından, insanoğlu sebebini tam olarak anlayamasa bile haram kılındığı muhakkaktır (Aktaran: Algoud ve Lewis, 2007: 46).

6. Osmanlı'da Faiz

Osmanlı öncesi, Selçuklular döneminde faizle borç para verildiğine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtları Osmanlı arşivlerinde inceleyen Prof. Dr. Osman Turan "*Selçuklu Türkiye'sinde Faizle Para İkrasına Dair Bir Vesika Belleten*" adlı makalesinde bir çiftliğin ihtiyacı için borç para verildiğinden ve geri alınırken çiftliğin gelirinin bir kısmının alacaklıya verildiğinden bahsetmektedir (Turan, 1952: 251-260, Aktaran: Otar, 1999: 55). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da faizle borç para verme işlemleri olmuştur ancak kuruluşun ilk dönemlerine ait fazla bir kayıt bulunmamaktadır (Otar, 1999: 55).

Tarihi vesikaları inceleyerek Osmanlı'da faiz konusunu ilk araştıran akademisyen Ömer Lütfi Barkan'dır. Tereke defterlerini⁴ incelediği çalışmasında Osmanlı'da faizden kaçınmak için muamele-i şeriyye⁵ veya halk arasında hile-i şeriyye⁶ denen ve yapılan işlemin faiz kısmı sözde bir satış işlemine bağlanan yöntemler kullanıldığından ve bunların dolaylı faiz uygulamaları olduğundan bahsetmektedir. Yine Neşet Çağatay da Osmanlı'da faiz yasağından kaçınmak için hile-i şeriyye kullanıldığından bahseder ve yapılan işlemlerin açıkça faiz olduğunu belirterek bu uygulamalara karşı çıkar (Aktaran: Berber, 2013: 225).

Diğer taraftan ise, fıkıh âlimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen faiz ve muamele-i şeriyyenin meşruiyetini desteklemekte ve Osmanlı'da yüzyıllardır süren geleneğe arka çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminin ilk Kur'an meal ve tefsirini yazan Elmalılı Hamdi Yazır da faiz için uygulanan dolaylı yollardan bahsetmekte ancak helalliği konusunda Bilmen kadar savunmamaktadır. Osmanlı'da muhasebe ve tahrir defterlerine göre para

---

⁴ Tereke Defterleri; vefat eden kişinin mal ve nakit varlığının, alacaklarının ve borçlarının kaydının yapıldığı defterlerdir. Aynı zamanda bu varlıkların mirasçılara, alacaklılara, devlete ve kadılık işlemleri ücretlerine düşen paylarını da detaylı olarak gösteren, vefattan doğan hukukî durumu ortaya koyan defterlerdir (Ertaş ve Şişman, 2012: 199).

⁵Muamele-i şeriyye, Osmanlı Devleti uygulamasında faiz anlaşması olmaksızın, geçici satış, bağış veya kira sözleşmesi gibi muamelelerle, borçlunun fazla bir meblağ ödemesi işlemlerine denir (Döndüren, 2008: 10).

⁶ Hile-i şeriyye; harama düşmemek için dine uygun çare anlamına gelmektedir.

vakıflarını inceleyen İsmail Kurt da kitabında, Osmanlı'da para vakıfları hakkında oldukça detaylı bir çalışma yapmış ve bu uygulamaların İslam dışı sayılamayacağı görüşünü savunmuştur (Kurt, 2015: 10-11; Berber, 2013: 225).

6.1. Para Vakıfları

Osmanlı Devlet'inde ilk faizsiz kredi uygulaması para vakıfları ile başlamıştır. Para vakıfları, kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan vakıflardır (Özcan, 2008: 125). Para vakıfları aracılığıyla, kişilerin elinde toplanan tasarruf ve servetleri ihtiyaç duyulan alanlarda hizmete dönüştüren bir mekanizma oluşturulmuştur (Kayahan ve Görkaş, 2009: 214). Bu sistemle, hayır yapmak isteyen ancak vakıf olmaya elverişli gayrimenkulü bulunmayan veya küçük miktarlardaki varlıklarını vakfetmek isteyen kişilerin de hayır yapmaları mümkün olmuştur (Özcan, 2008:127).

Toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim, sağlık, altyapı gibi sosyal hizmet alanlarında finansman ihtiyacını karşılamak için oluşturulan bu vakıflar, bir gayrimenkul malın değil de belirli bir paranın vakfedilmesiyle oluşan vakıflardır. Para vakıflarının işleyişindeki temel prensip, vakfedilen anaparanın korunarak işletilmesi ve elde edilen gelirin vakıf amaçları doğrultusunda harcanmasıdır. Vakfedilen para, “mütevelli heyeti” olarak adlandırılan ilgili sorumlu kişiler tarafından işletilmiş, elde edilen kâr veya faiz geliri vakfın kuruluş amacına göre harcanmıştır (Çizakça, 1993: 67).

Faizin yasak olduğu bir ortamda para vakıflarının çok sayıda kişiye borç vererek toplumdaki borçlanma ihtiyacının karşılanması için kurumsal bir altyapı oluşturduğu ve kanun dışı faizciliğe ve tefeciliğe karşı alternatif bir kredi ve finansman yolu olarak uygulandığı görülmüştür (Okur, 2005: 57; Özcan, 2008: 126). Tefeciler tarafından uygulanan %40, %50 gibi yüksek faiz oranlarına karşılık para vakıflarının yaptığı işlemlerde oranlar %10 ile %20 arasında değişmektedir (Deniz, 2006: 16; Özcan, 2008: 127). Vakıflardan borç alanlar arasında çok sayıda kadınların olması, kadınların toplum hayatına katılmasına vakıfların bir katkısı olarak görülmektedir. Borç alanlar arasında çok sayıda gayrimüslim bulunması da toplumsal barışa önemli bir destek sağlamıştır (Koyunoğlu, 2008: 302).

Vakıf paralarının kalıcılığını sağlamak adına belirli bir orandan borç olarak verilmesi, bu paraların farklı girişimlerin finansmanı için kullanılmasını önlemiştir. Bu vakıflar, bir girişim sermayesi finansmanı biçiminde genellikle uygulanmamıştır. Bu nedenle de zaman içerisinde etkinliklerini yitirmiştir (Kayahan, Görkaş, 2010: 227). Ancak günümüzde özellikle risk sermayesi ve finans kurumları bağlamında tekrar ilgi çekmektedir (Okur, 2005: 57-58).

İlk ne zaman ortaya çıktıklarına ilişkin resmi bir bilgi olmamakla birlikte, Osmanlılara özgü bir araç olduğu belirtilebilir (Özcan, 2003: 10). Osmanlı dönemi ilk para vakfı örneklerine II. Murat, Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde rastlanmaktadır. İstanbul Tahrir kayıtlarına göre en eski tarihli para vakfı H. 866 / M. 1461, İstanbul Şer'i Mahkeme sicil kayıtlarına göre ise H. 888 / 1493'dür (Kurt, 2015: 170). İstanbul'da Fatih'ten itibaren, 1456–1551 tarihleri arasında 1161 para vakfı kurulmuştur. (Döndüren, 2008: 4).

Para vakıflarının kurucularında reşit ve hür olması gibi genel şartlar dışında herhangi bir özellik aranmamış, halktan veya saraydan her kim isterse böyle bir vakıf kurabilmiştir (Kurt, 2015: 90-91). Vakıfların kuruluşunda şer'i, idari veya hukuki engeller ileri sürülmemiş, böylece vakıf kuruluşu kolaylaştırılmıştır. Vakfedenler, vakıf şartlarını vakıfnamelerinde (vakıf kuruluş belgesi) belirlemiştir. Vakıflara ait sermayenin hangi faiz oranında işletileceği, kimlere borç olarak verileceği veya elde edilen gelire hangi hizmetlerin yerine getirileceği gibi düzenlemeler vakıfnamede yer almıştır. Vakıfların bazıları, vakıfnamelerinde borç para verilecek kimselerde aranacak şartları, bazıları da verilecek azami miktarları ve vadeleri belirtmişlerdir (Otar, 1999: 55).

Dönemin kayıtlarını inceleyen Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın kitabında ve Dr. İsmail Kurt'un makalelerinde para vakıflarında ana sermayeyi işletme faiz oranlarının %10 ile %20 arasında değiştiği ancak hiçbir zaman %20'yi aşmadığı bilgisine ulaşılmaktadır (Kurt, 2015: 150-151). Bu vakıflar; müslim ve gayrimüslim tüccarlara, sanayicilere, esnaflara, tımar sahiplerine, müderrislere, yeniçerilere, sipahilere, kadınlara borç para vermişlerdir (Otar, 1999: 55). Elde edilen faiz geliri ise müslim-gayrimüslim, esnaf- köylü, kadın-erkek ayrımı yapılmadan insanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.

Para vakıflarının kuruluş amaçları kısaca şu şekilde özetlenebilir (Semiz, 2016: 96);

- Meslek ve zanaat gruplarının kredi ihtiyaçlarının karşılanması
- Bayındırlık, temizlik, avarız vergilerinin ödenmesi, hayır işlerinin yapılması gibi sosyal işlerin yerine getirilmesi
- Esnaf dayanışma sandıkları, çiftçi sandıkları, yeniçeri dayanışma sandıkları gibi aynı meslek veya faaliyet alanına sahip grupların kendi aralarında ortak ihtiyaçların karşılanması, mali sıkıntıya düşen mensuplara ve ailelerine yardım edilmesi
- Toplumun zayıf ve korunmaya muhtaç kesimine hayır yapılması
- Eğitim ve dini kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanması

Para vakıflarının aracılığı ile gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerin de vakfedilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu yolla nispeten küçük sayılabilecek birikimler de vakıf sistemine dâhil

edilebilmiş ve vakıf sistemine dâhil olan fonlarda önemli artışlar olmuştur. Öte yandan, vakfedilen paraların çeşitli şekillerde işletilmesiyle kredi piyasasına arz edilen nakit miktarı da artmıştır. Yasadışı tefeciliğe karşı yasal bir alternatif oluşturulmuş ve işlem oranlarına getirilen düzenlemelerle kredi piyasalarında istikrarlı bir işleyişin gerçekleştirilmesine katkı sağlamıştır (Akdağ, 1979: 256; Semiz, 2016: 94).

Para vakıflarının işleyişinde, faiz ya da riba ifadelerinden sakınılmış ve İslam'daki faiz yasağından kaçınmak için bu işlemler, bir mal satışı karşılığında alınan gelir (muamele-i şeriyye) olarak gerçekleştirilmiştir. Muamele-i şeriyye yönteminde borca karşılık belirlenmiş işlem muamele oranından elde edilen gelirin (murabaha) vakfa aktarılması söz konusudur. Bazı âlimler bu yöntemin, borç verilecek paradan faiz elde etmenin hileli bir yolu olduğunu ileri sürmüşlerdir (Sannav ve Sezer, 2018: 84).

Anaparanın işletilmesi için; karz-ı hasen (ödünç verme), mudaraba (emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme), muşaraka (sermaye ortaklığı), murabaha (malı peşin fiyatla satın alıp yıllık belli kârla alıcıya devretme), bidâa (parayı işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme), veya bey' bi'l-vefa (mülkiyeti muhafaza kayıtlı geçici satış) yöntemlerinden birisi veya birkaçının uygulandığı görülmektedir (Yavuz, 2007: 86).

Mudaraba: Osmanlı Devleti'nde çok yaygın olarak uygulanmıştır. Bir tarafın emeğini, diğer tarafın ise sermayesini koyduğu, kâr amacı güden emek sermaye ortaklığıdır (Pamuk, 2005: 80).

Karz-ı Hasen: Bir çeşit faizsiz kredidir. Verilen borç, ödeme günü geldiğinde ek bir tutar talep edilmeden aynen geri alınmaktadır (Özcan, 2008: 73). Sadece bazı vakfiyelerde güvenilir kefil ve nitelikli rehin ile ihtiyacı olanlara faizsiz ödünç verilmek üzere paralar vakfedilmiştir. Bu yöntemle herhangi bir gelir elde etmek ve bunu hayra harcamak mümkün değildir (Türkoğlu, 2013: 191).

Bey İşlemi: Para vakıflarının mevcut sermayelerini işletmek için başvurdukları bir yöntemdir. Borç almak isteyen kişinin sahip olduğu bir malı para vakfına rehin bırakarak borç para sağlaması, kendisine verilen süre sonunda da borcunu geri getirip rehin bıraktığı malını geri almasıdır. Burada nakde ihtiyacı olan kişi, malı vasıtasıyla ihtiyacını karşılamakta, para vakfı da söz konusu maldan istifade etme hakkını elde etmektedir (Özcan, 2008: 71)

İstiglal: İlk yöntemin rehin bırakarak sağladığı borcu kiralayarak sağlar. Şöyle ki, paraya ihtiyacı olan kimse sahip olduğu bir malı para vakfına satmak suretiyle istediği parayı elde eder. Daha sonra aynı malı vakıftan kiralar. Burada kiralama ücreti genelde borç alınan paranın

%10'dur. Uygulanan faiz oranı kirayı belirlemek için de uygulanmaktadır (Çizakça, 2000: 46).

Hem ihtiyaç duyduğu parayı girişimciye veya ihtiyaç sahibine sağlamak, hem de bu işlemlerden elde ettiği geliri toplumsal hizmet ve hayır işlerinde kullanmak amacıyla ortaya çıkan para vakıfları; toplumsal olarak kabul görmekle birlikte, İslam'daki faiz yasağı nedeniyle tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Türkoğlu, 2013: 190).

Para vakıfları hakkında ortaya çıkan tartışmaların odak noktasını ise kanuna uygun işlemler anlamına gelen muamele-i şeriyye yöntemi oluşturmuştur (Yediyıldız, 2003: 142). Bu yöntemde istenen miktarda para karz adıyla ve vadeli olarak verilmektedir. Herhangi bir malın (genellikle kuşak, kaftan, çuha gibi bir giyim eşyası veya kitap vs.) paranın işlem oranı kadar bir bedel karşılığında ve aynı vade ile borcu alan şahsa satılmaktadır. Sonuç olarak karz alan kişi belirlenen vade sonunda aldığı karz miktarına işlem oranında bir miktar da ilave edilmek suretiyle borçlandırılmış olmaktadır (Özcan, 2008: 126). Bu uygulama en yalın haliyle vakfın parası %10-12,5 arasında muamele-i şeriyye ile işletilmekte, vakıf parasının azalması halinde ise %15 karşılığında borç verilerek (Şimşek, 1986: 219) elde edilen gelirin vakfın kuruluş amacına uygun olarak hayır işlerinde kullanılmasıdır (Yediyıldız, 1986: 159).

Para vakfı uygulamalarının Osmanlı'da özellikle ilk dönemlerde ulema arasında faiz açısından görüş ayrılığına yol açmadığı görülmektedir (Okur, 2005: 41). Şeyhülislamların fetvalarında para vakfının şeriat kurallarına uygunluğuna dair çok sayıda fetva bulunmaktadır (Koyunoğlu, 2008: 264). Cumhuriyet dönemine kadar yaklaşık dört asır boyunca uygulanan para vakıflarına şeyhülislam Çivizade ve İmam Birgivi dışında karşı çıkan bir şeyhülislam bilinmemektedir. Yalnızca Kanuni döneminde Şeyhülislam Civizade'nin muamele-i şer'iyye yönteminin özünde faizle para işletmek olduğu yönündeki eleştirilerinin etkisiyle para vakıfları yasaklanmıştır. Civizade Mehmet Efendi'nin ölümüyle de para vakıfları tekrar serbest bırakılmıştır (Kaya, 2003: 198-199).

6.2. Osmanlı'da Esham

Sukuk'un öncüsü de sayılabilecek esham; Osmanlı döneminde, devletin faizsiz olarak halktan borç alabilmesini sağlayan, bilinen ilk İslami menkul kıymetleştirme olarak kabul edilmektedir (Çizakça, 2010: 15; 2016: 2).

Eshamı, 1995 yılında Osmanlı arşiv kayıtlarını tarayarak ilk kez keşfeden ise iktisat tarihçisi Mehmet Genç olmuştur. Genç'e göre (1995: 376); ilk Esham işlemi, 1775 yılında Kaynarca anlaşmasından sonra, Rusya'ya yüklü bir tazminat ödemek zorunda kalan Osmanlı Devletinin İstanbul'daki tütün gümrük gelirlerini menkul kıymetleştirerek

borçlanması şeklinde gerçekleşmiştir. İstanbul tütün gümrüğünün 400.000 kuruş beklenen geliri 160 eşit hisseye bölünerek, her bir hisse 12.500 kuruşa satılmıştır. Böylece hisseyi satın alan kişi, ölünceye kadar her yıl 2.500 kuruşluk bir gelire hak kazanmış olmaktadır. Çizakça (2018: 238) bu işlemi reel bir varlık gelirine dayandırılması (tütün geliri) ve belirli bir vadesinin olmaması özellikleri nedeniyle “*daimi Sukuk (perpetual sukuk)*” işlemine benzetmektedir. Eshamın sukuktan en önemli farkı ise özel amaçlı kuruluş içermemesidir (Çizakça, 2016: 3-5). Esham uygulaması, 1860 yılına kadar devletin iç borçlanmasında kullanılan önemli bir uygulama olmuştur (Genç, 2014: 184).

7. Sonuç Ve Değerlendirme

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir olgu olan borçlanma, beraberinde faiz kavramının doğmasına neden olmuştur. İhtiyaç sahibi olanların ekonomik olarak güçlü kesimden aldıkları borca karşılık para veya mal ile fazlasını ödemek zorunda olması, toplumda gelir dağılımının bozulmasına ve fakirin daha fakir zenginin ise daha zengin olmasına yol açmıştır. Bu durum, antik çağdan beri otoritelerce faize ilişkin sınırlamalar getirilmesine ve ilahi dinlerce faizin yasaklanmasına neden olmuştur.

İslam’da herhangi bir emek sarf edilmeden veya risk üstlenilmeden sermayede meydana gelen fazlalık faiz sayılarak yasaklanırken, ticaret sonucu sermayede meydana gelen kâra bağlı artış ise helal sayılmıştır. Faiz gelirinin herhangi bir emek ve risk söz konusu olmadan, önceden sözleşmeyle belirlenerek borçludan talep edilmesi haksız kazanç olarak görülmektedir. Faize dayalı ekonomik sistemde, faiz ödemesi karşılığında alınan sermayeyle yapılan işin sonucunda kâr elde edilip edilmeyeceği garanti olmadığı halde, sermayedar açısından faiz geliri garantilenmiştir. Bu durum adil ve hakkaniyete uygun kabul edilmemektedir. Ayrıca, faizin tembellik ve atalete sebep olması, hayır ve yardımlaşmayı engellemesi ve gelir dağılımını bozması faiz yasağının nedenleri arasında gösterilmektedir.

Son yıllarda dünya ekonomisinde art arda yaşanan ekonomik krizler, faize dayalı ekonomik sistemin tüm zayıflıklarını gün yüzüne çıkarmış, ülkeleri ve uluslararası finans kuruluşlarını alternatif bir sistem arayışına itmiştir. İslami finans sisteminin varlığa dayalı olması, spekülatif kazançlar sağlayan türev ürünlere ve aşırı belirsizlikler içeren işlemlere izin vermemesi ve kaynakların kullanımında reel ekonomiyi destekleyici tutumu, küresel piyasalara ekonomik krizden çıkmak ve tekrar böyle bir kriz yaşamamak için gerekli olan çözümleri sunmuştur. İslami finans alanında yaşanan gelişmeler ve küresel finans piyasasından aldığı payın her yıl büyüyerek artması ise faizle ilgili tartışmaları yeniden gündeme taşımıştır.

İslami finansın temel ilkesi olarak bilinen faiz yasağı, yüzyıllardır kapsamı konusunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. İslam dininde, tefecilik olarak nitelendirilebilecek fahiş oranlardaki faizin kesin bir şekilde yasak olduğuna dair görüş birliği bulunmasına rağmen, enflasyona denk gelen faiz oranları, piyasa koşullarına göre belirlenen banka kredileri ve vadeli alışveriş nedeniyle uygulanan makul düzeydeki faiz oranları konusu tartışmaların odak noktası olmuştur. Faizin kapsamı konusundaki görüş ayrılığının temel nedeni, faiz yasağının Kuran’da ve hadislerde adil olmayan bir davranış olarak görülmesinin dışında detaylandırılmamış olmasıdır.

Karşıt görüşlerden biri, faizin modern ekonomik hayatın bir parçası olduğunu ve her ne kadar muamele-i şeriyye gibi dolaylı uygulamalarla faizden kaçınılsa da yapılan işlemin özünde faizli işlem olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşü savunanlar riba ve faiz kavramlarının eş anlamlı olamayacağını, Kur’an ayetleri ile kesin bir şekilde haram kılınan fahiş faiz anlamındaki riba olduğunu ancak faizin piyasa koşullarına uygun olarak makul düzeyde olduğu sürece sermayenin bir getiri olarak nitelendirilebileceğini ileri sürmektedir. Diğer taraftan, büyük bir İslam âlimi grubu ise gerekçesi ve kapsamı ne olursa olsun her türlü faizin kesin bir şekilde yasak olduğunu savunmaktadır. Şer’i danışma kurullarının fetva kararları ve şeriat mahkeme kararları da bu görüşü destekler niteliktedir.

Faiz yasağının yalnızca İslam dinine özgü olmadığı ve antik çağdan beri faize ilişkin düzenlemelerin ve tartışmaların hep var olduğu dikkate alınmalıdır. Bu konuda bir fikir birliğine varılabilmesi için İslam ülkelerinin İslam hukukçularının katılımıyla yapılacak bir çalışma ile ortak fetva kararı alınması, faizin kapsamı ve sınırları konusunda net bir ayrıma varılması yararlı olacaktır. Ortak görüş bildirilmesi, İslami finans alanındaki çelişkili uygulamaların ve fetva kararlarının önüne geçerek, standardizasyonun sağlanmasına ve İslami finansın gelişimine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Abdilahi O. İ. (2015). *Faizsiz Bankacılık ve Faizsiz Fon Kaynağı Olarak Sukukun Yeterliği Üzerine Bir Çalışma*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Ahmad, Z. (1978). The Theory of Riba, *Islamic Studies, Islamabad*, 16(4). 171-185; Çeviri: Ali Rıza Gül, (2003). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 44 S.1, (453-465).
- Akalın, K.H. (2009). “Eski Ahit Metinlerinde J. Calvin’in Faiz Yorumu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: C. 13 S.1, (237-252).
- Akalın, K.H. (2009). Eski Ahit Metinlerinde J. Calvin’in Faiz Yorumu, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: C. 13 S.1, (237-252).
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt. 2, Tekin Yayınları, İstanbul.
- Akdiş, M. (2001). *Para Teorisi ve Politikası*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Aktepe, E. (2010). *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, Erkam Matbaası, İstanbul.
- Algoud, H. M. ve Lewis, M. K. (2007). “Islamic Critique of Conventional Financing”, (38-48). *Handbook of Islamic Banking*, Edt: Hassan, M.K. ve Mervyn K. L. Edward Elgar Publication, London.
- Ansay, S. Ş. (1958). *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: IV, Ankara.
- Aypek, N. (1988). *Türk Sermaye Piyasasında Özel Finans Kurumlarının Yeri ve İşleyişi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bafra, E. (2016). *İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira Sertifikaları) ve Uygulaması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Baysa, H. (2006). *Faizsiz Finans Kurumları Çalışma Yöntemlerinin İslam Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Akçaabat Darıca İhtisas Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Bitirme Tezi, Trabzon.
- Berber, M. A. (2013). “Osmanlı Devleti’nde Riba”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. V, (221-232).

- Çalışkan, Ş.(2010). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 59/2, (89–132).
- Çeker, O. (1994). *Fıkıh Dersleri*, Seha Neşriyat, İstanbul.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Çizakça, M. (2000). *A History of Philanthropic Foundations*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Çizakça, M. (2010). “Domestic Borrowing Without the Rate of Interest: Gharar and the Origins of Sukuk”, *MPRA Paper No. 23205*, INCEIF, Kuala Lumpur, Malaysia.
- Çizakça, M. (2016). “Eshamın Modernizasyonu, Finansal İçerme, İç Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme”, *Araştırma Raporu*, academia.edu.
- Çizakça, M. (2018). “Modernizing a Historical Instrument (Esham): For Growth and Financial Inclusion”, *Islamic Finance: A Catalyst for Shared Prosperity?, Post-Symposium Edited Book*, (236-246).
- Dalgın, N. (2010). Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.16, (77-110).
- Deniz, A. (2006). *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- DİA. (1995). Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt:12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DİB. *Kur’an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>, (07.08.2020).
- DİB. *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/282/275-ayet-tefsiri>, (07.08.2020).
- Döndüren, H. (2008). “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.1, (1-24).
- Elbir, H. K. (1952). “Fahiş Faiz Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.18, S. 3(4). (3-21).
- Ergin, F. (1983). *Para ve Faiz Teorileri*, İkinci Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

- Ertaş, F. C. ve Şişman, B. (2012). “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı’da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.4, (197-222).
- Federal Shariat Court of Pakistan, <http://federalshariatcourt.gov.pk>, (03.08.2020).
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*, 1st Edition, The Macmillan Co. New York.
- Fisunoğlu, M. ve Bilge, K. T. (2009). “Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.20 S.70, (31-60).
- Genç, M. (1995). “Esham”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 11*, (376-380). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gökmenoğlu, (2003). *Riba-Faiz, İslam ve Reel İktisat*, Adal Ofset, Konya.
- Gül, A. R. (2001). *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur’ân’da Riba Yasağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Homer, S. (1976). *A History of Interest Rate*, Second Edition, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Kahn, M. S.(1986). “Islamic Interest Free Banking: A Theoretical Analysis”, *IMF Staff Papers*, C. 33 S. 1, (1-27).
- Karaman, H. (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Kaya, S. (2003). Para Vakıfları Üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.1, (189-203).
- Kayahan, C. ve Görkaş, İ. (2009). “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, *Mufad Journal*, S.44, (212-227).
- Keleş, H. İ. (2001). “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1, (189-207).
- Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*, 1st Edition, The Macmillan Co. London.

- Keynes, J.M. (1963). *Çalışma Faiz ve Para Hakkında Genel Teori*, Çev: Akif Erginay, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Koyunoğlu, H. (2008). “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.8, S.4, (253-304).
- Kurt, İ. (2015). *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, 2. Basım, İlk Basım: 1996, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Marshall, A. (1920). *Principles Of Economics*, 8th Edition, The Macmillan Co. London.
- Merginani, B. H. b. E. B. (1990). *El-Hidâye*, Çev. Ahmet Meylani (2010). Kahraman Neşriyat, 2. Baskı, 3. Cilt, İstanbul.
- Merginani, B. H. b. E. B. (1990). *El-Hidâye*, Çev. Ahmet Meylani, Kahraman Neşriyat, 2. Baskı, 3. Cilt.
- Oğuz, O. (1964). *Genel İktisat Teorisi Dersleri*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.
- Okur, K. H. (2005). “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S.7-8, (33-58).
- Otar, İ. (1999). “Osmanlı Devleti’nde Faiz”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi: Yönetim*, C.10,S. 33, (53-64).
- Özcan, T. (2008). “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”, *Çerçeve Dergisi*, S. 10, (124-128).
- Özsoy, İ. (1994). *Faiz ve Problemleri*, 1. Baskı, Nil Yayınları, İzmir.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pınçak, M. (2012). Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1 S.4, (61-92).
- Saeed, A. (1996). *Islamic Banking and Interest: A Study of Prohibition of Interest and its Contemporary Interpretation*, Brill Pub. New York,
- Sannav, S. C. ve Sezer U. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıflarının Meşruluğu Tartışması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal*, C.2, S.2, (77-90).

- Savaş, V.F. (1999). *İktisadın Tarihi*, 3. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Schmid, T. J. (2013). The Real Shariah Risk: Why The United States Can Not Afford To Miss Islamic Finance Moment, *U. III. L. Rev. S. 3*, (1293-1335).
- Schwarcz, S. L. (1994). The Alchemy of Asset Securitization, *Stanford Journal of Law, Business & Finance*, C.1, S.133, (133-154).
- Semiz, Y. (2016). “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, C.19 S.1, (89-101).
- Seyidoğlu, H. (2012). Faiz (Interest). http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/F.doc (Erişim: 01.08.2020).
- Sürmeli, A. (2011). *Faiz Oranlarının Vade Yapısı ve Faiz Oranı Modelleri: Heath-Jarrow-Morton Yaklaşımı Çerçevesinde Tahvil ve Faiz Oranına Dayalı Opsiyon Fiyatlaması*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Swartz, N. P. (2011). Can The Model Of The Ribs-Free Islamic Commercial Bank Provide A New Paradigm For The Future Of Global Banking?: A Theoretical Review, *J. Global Business and Economy*, C. II S.1, (86-94).
- Şimşek, M. (1986). “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27/1, (207-220).
- TDK (Türk Dil Kurumu). *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr>, (01.08.2017).
- Terzi, A. (2013). Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5 S.9.
- Tevrat, <https://presbiteryen.org/kitap.html>, (04.08.2019).
- Turan, O. (1952). “Selçuklu Türkiye’inde Faizle Para İkrasına Dair Bir Vesika Belleten”, *Türk Tarih Kurum Basımevi*, C. XVI S.62, (251-260).
- Türkoğlu, İ. (2013). “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.18 S.2, (187-196).

- Uğur, A. & Erkuş, H. (2007). Securitization: A Basic Tool of Financing For The Firms, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S.22, (220-246).
- Uludağ, S. (1988). *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Venardos, A. M. (2005). *Islamic Banking and Finance in South-East Asia: Its Development and Future*, Asia-Pacific Business Series: Volume 6, 3rd Edition, Singapore.
- Yavuz, E. (2007) *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yediyıldız, B.(2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yörükan, Y. Z. (1998). *Müslümanlık ve Kuran-ı Kerimden Ayetlerle İslam Esasları*, 1. Basım, Haz. Dr. Turhan Yörükan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi